

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Ana Bilim Dalı

Abdullah AYDIN

**CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK İSTİKLAL
MAHKEMESİNE GİDEN SÜREÇ VE İSTANBUL
İSTİKLAL MAHKEMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN

Yozgat-2019

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Ana Bilim Dalı

Abdullah AYDIN

**CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK İSTİKLAL
MAHKEMESİNE GİDEN SÜREÇ VE İSTANBUL
İSTİKLAL MAHKEMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN

Yozgat-2019

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 80110316002 numaralı Yüksek Lisans öğrencisi Abdullah AYDIN'in hazırladığı "**Cumhuriyet Döneminin İlk İstiklal Mahkemesine Giden Süreç ve İstanbul İstiklal Mahkemesi**" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 05/09/2019 Perşembe günü saat 12:00'da yapılmış, tezin onayına ~~OY ÇOKLUĞU~~ / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇELEBİ

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...05/09/2019... tarih ve 31.0 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Cumhuriyet Döneminin İlk İstiklal Mahkemesine Giden Süreç ve İstanbul İstiklal Mahkemesi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/09/2019

Abdullah AYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
1. Mondros Mütarekesi Sonrası Ülkenin Durumu	1
2. Hıyanet-i Vataniye Kanunu.....	5
3. İstiklal Mahkemeleri ve Firariler Hakkında Kanun	9

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK ZAFER SONRASI SİYASİ OLAYLAR VE ÇEKİŞMELER

1.1. Saltanatın Kaldırılması.....	17
1.1.1. Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınındaki Etkisi	28
1.1.2. Saltanatın Kaldırılmasının Dış Basınındaki Etkisi.....	30
1.2. Sultan Vahdettin'in İngilizlere Sığınması ve Abdülmecit Efendinin Halife Seçilmesi	32
1.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Fırka Projesi ve TBMM'nin Seçim Kararı.....	38
1.4. Başkent Meselesi.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİ'NİN KURULUŞUNA GİDEN SÜREÇ

2.1. Basında Cumhuriyet Tartışmaları	46
2.2. Cumhuriyetin İlanı	51
2.3. Cumhuriyetin İlanının Basına Yansımaları ve Tartışmalar	54
2.4. Hilâfet Meselesi	57
2.5. Rauf Bey'in Halk Fırkası'nda Yargılanması ve Basına Yansıması	61
2.6. Ağa Han ve Emir Ali'nin Hilâfet Mektubu	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİ

3.1. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin Kurulması.....	68
3.2. Tutuklamalar	73
3.3. İstanbul İstiklal Mahkemesi ve Basının Tepkisi	77
3.4. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde Gazeteciler Davası.....	81
3.5. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin Gazeteciler Hakkında Verdiği Beraat Kararının Yansımaları.....	109
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA.....	123
EKLER.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	139

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cumhuriyet Döneminin İlk İstiklal Mahkemesine Giden Süreç ve İstanbul İstiklal Mahkemesi

Abdullah AYDIN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmigül Çetin

2019-Sayfa: 140+X

Jüri:

Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı konularından birisi olan İstiklal Mahkemeleri, ilk olarak Anadolu’da yeni bir otorite kurmaya çalışan Milli Mücadele hareketi tarafından Kurtuluş Savaşı esnasında hayata geçirilmiştir. İstanbul Hükûmeti ve İşgalci Devletler tarafından önlenmeye çalışılan Ankara merkezli yeni otorite; temellerini sarsmaya çalışan isyanları, askeri gücünü zayıflatan asker kaçağı sorununu önlemek, güven ve asayiş sağlamak için İstiklal Mahkemelerine başvurmuştur. İstiklal Mahkemeleri Kurtuluş Savaşı sürecinde Ankara Hükûmeti için önemli bir otorite kaynağı olmuştur.

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı sürecinde, Mustafa Kemal Paşa’nın lider kadro içerisindeki bazı arkadaşlarıyla arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanı başta Hüseyin Rauf Bey olmak üzere bazı isimlerin tepkisine yol açmış ve bu tepki zamanla İstanbul basını ve hilâfet taraftarlarının desteğiyle büyük bir muhalefet hareketine dönüşmüştür. Hilâfetin, cumhuriyetin ilanı ile birlikte sorun haline gelmesi, Ağa Han ve Emir Ali gibi dış mihrakların da bu soruna dâhil olması, İstiklal Mahkemelerini yeniden gündeme getirmiş ve İstanbul İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Halifeyi ve muhalefeti açıkça destekleyen İstanbul basınına yargılayan bu mahkeme Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi olması açısından önemlidir. Bu mahkeme ile muhalefet susturulmuş ve Hilâfetin kaldırılması için uygun zemin hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstiklal Mahkemeleri, Basın, Hilafet, Ağa Han, Emir Ali, Hüseyin Cahit, Velid EbuZZiya, Ahmet Cevdet

ABSTRACT

MASTER THESIS

The Process to the First Independence Tribunal of the Republic Period and The İstanbul Independence Tribunal

Abdullah AYDIN

Supervisor: Asst. Prof. Dr. İsmigül ÇETİN

2019-Page: 140 + X

Jury:

The Independence Tribunals, one of the most controversial issues of the Republican History, were launched during the Independence War by National Struggle movement that is trying to establish a new authority in Anatolia. The new authority based in Ankara which was tried to be prevented by Occupant States and Istanbul Government, was admitted to the Independence Tribunals in order to suppress the uprisings, prevent the problem of desertion and provide trust and public order. The Independence Tribunals were an important source of authority for Ankara Government during the Independence War.

After Independence War, in the process of abolition of Sultanate and the proclamation of the Republic there had been a conflict between Mustafa Kemal Pasha and some of his friends who were in the leading staff. The proclamation of the Republic had gotten reaction of some groups, mainly Mr. Hüseyin Rauf and then this reaction had turned a huge opposition movement with the aid of Sultanate supporters and Istanbul press. Caliphate's being a big trouble with the proclamation of Republic and being involved some of outer powers like Ağa Han and Emir Ali to this problem had brought on the agenda of Independence Court had been founded. This court that judging Istanbul press who supports oppositors and Calipha is very important in terms of being the first Independence Court of Republic period. With this court oppositors were made squelch and greased the skids for abolition of the Caliphate.

Keywords: Independence Courts, Press, Caliphate, Ağa Han, Emir Ali, Hüseyin Cahit, Velid Ebuzeziya, Ahmet Cevdet

KISALTMALAR

ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
Der.	: Derleyen
TBMM G.C.Z	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM Z.C	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

ÖNSÖZ

İstiklal Mahkemeleri tarihimiz açısından son derece önemli ve bir o kadar da sıkıntılı bir dönemdir. Sürecin hassasiyeti, araştırma kaynaklarının yakın zamana kadar yayınlanmamış olması ve kaynakların Osmanlıca belgelere dayanması, konunun çalışılmasında çekimserliğe neden olmaktadır. İstiklal Mahkemeleri hakkındaki akademik çalışmaların sınırlı olması da büyük bir eksikliktir. Bu konuda yapılan çalışmalar genellikle, Ergün Aybars'ın "İstiklal Mahkemeleri" adlı eserini kaynak olarak görmektedir. Bu çalışmada da yazarın bu eserinden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

İstiklal Mahkemeleri konusunda yapılan genel çalışmaların yanında, bu konunun alt dallarının yeterince çalışılmaması da büyük bir eksikliktir. Bu araştırma sırasında da İstiklal Mahkemeleri hakkında bulunan kaynaklar, bu konuyu genel hatlarıyla işleyen, alt dallarını kısa ve yüzeysel ele alan eserler olmuştur. Bu nedenle çalışmamızda TBMM Zabıt Ceridelerine, dönemin gazetelerine ve hatıralara ağırlık verilmiştir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte arşiv kaynaklarının dijital ortama aktarılması bu tür konuların çalışılmasında büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu çalışma için ihtiyacım olan gazeteler İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Milli Kütüphane'nin dijital arşivlerinden sağlanmıştır. Ayrıca TBMM'nin kütüphane ve arşiv hizmetlerini dijitalleştirmesi ve önemli belgeler yayınlaması çalışmada büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Cumhuriyetin İlk İstiklal Mahkemesine Giden Süreç ve İstanbul İstiklal Mahkemesi konulu çalışma üç bölümdür. Giriş kısmında, Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütarekesi sonrası ülkenin içerisinde bulunduğu durum, Milli Mücadele'nin lider kadrolarının buna karşı başlattıkları mücadele, sağlam bir otorite kurmak için hayata geçirdikleri faaliyetler ve cumhuriyet öncesi İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluş süreci anlatılmıştır.

Birinci bölümde ise Ankara hükûmetinin elde ettiği başarılar üzerine kurmaya çalıştığı yeni otorite için attığı adımlar yani Saltanatın kaldırılması, yeni halife seçimi ve basının bu olaylar hakkındaki yayınlarını incelenmiştir. İkinci bölümde ise İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına neden olan cumhuriyet ve hilâfet tartışmaları, Ağa Han ve Emir Ali gibi dış mihrakların müdahalesi ile basında

yaşanan tartışmalar değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kuruluşu, gazetecilerin yargılanmaları ve sürecin etkileri ortaya konulmuştur.

Cumhuriyetin İlk İstiklal Mahkemesine Giden Süreç ve İstanbul İstiklal Mahkemesi gibi önemli bir konuyu seçmemde ve ortaya çıkarmamda büyük destek ve emek sağlayan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN'e teşekkürlerimi sunarım.

Abdullah AYDIN

Yozgat, 2019

GİRİŞ

1. Mondros Mütarekesi Sonrası Ülkenin Durumu

Birinci Dünya Savaşı sürecinde büyük azim ve fedakârlıklar göstermesine rağmen, üyesi bulunduğu İttifak Devletleri'nin mağlup olması nedeni ile İtilaf Devletlerine teslim olmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır¹. Türk yurdunu paylaşmak amacıyla ortaya koyulan Mondros Mütarekesi'nin haksız uygulamalarına devlet kademesinin sessiz kalması, Türk aydınlarını harekete geçirmiştir. İşgallere, bölgesel olarak karşı koymak amacıyla Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuş, asker ve sivil gönüllüler tarafından silahlı mücadeleler başlatılmıştır².

Hükûmet ve padişah, mücadele etmenin faydasız olduğu inancıyla teslimiyetçi bir politika izleyerek saltanatı, Hilâfeti ve kendi canlarını korumayı öncelik haline getirmişlerdir. Durumun vahametinin farkında olanlar kendilerince çareler aramaya koyulmuşlardır. Özellikle askeri kadronun savaş yorgunu olmasına rağmen vatan için kurtuluş çareleri aradığını belirten Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta milletin içerisinde bulunduğu zorluğu şu şekilde açıklamıştır: “*Millet ve ordu, padişah ve halifenin hainliğinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği din ve gelenek bağları dolayısıyla da içten gelerek boyun eğmekte sadık millet ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünürken bir yandan da yüzyıllardır süregelen bu alışkanlık dolayısıyla, kendinden önce yüce hilâfet ve saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyor. hilâfetsiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinde değil...*”³.

İtilaf Devletleri ile iyi geçinme gayesinde olan hükûmet ve padişah karşılarında engel olarak İttihatçıların ağırlıkta olduğu Meclis-i Mebusan'ı bulmuştur. İtilaf Devletleri tarafından da sıcak bakılmayan meclisteki İttihatçı ağırlık, Tevfik Paşa'yı gensoru ile düşürmeye çalışmıştır. Meclisin sahip olduğu yapı

---

¹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.25.

² Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1920–1923 / 1923- 1927*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s.21-22.

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919 – 1927*, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s.7-8.

ile hareket edemeyeceğini anlayan Vahdettin, 21 Aralık 1918’de meclisi feshetmiştir⁴.

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra bu anlaşmayı kendi menfaatleri için diledikleri gibi kullanmaya ve Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardır. İngilizler vakit kaybetmeden 3 Kasım 1918’de Musul’u işgal etmiş, daha sonra 13 Kasım’da İstanbul’u ablukaya alarak askeri bir idare kurmuşlardır. Antep, Adana, Mersin, Maraş ve Urfa Fransızlar, Antalya ve Muğla, Burdur, Afyon ve Konya’yı İtalyanlar işgal etmiştir. Ancak 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Türk milletinin direniş azmini arttırmıştır. İzmir’in işgali üzerine Urla’da Yarbay Kazım Bey ve halk tarafından işgale karşı ciddi bir mücadele başlatılmıştır. Ayvalık’ta ise Alay Komutanı Ali Bey (Çetinkaya) tarafından askerlerden ve halktan oluşan bir milis güç oluşturulmuştur. Yine Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin örgütlenmesi aşamasında Albay Şefik Bey, Harbiye Nezaretiyle yaptığı yazışmalarda büyük emek sarf etmiştir. 1919 ortalarından itibaren Kuva-yı Milliye örgütlenmesi ve mücadelesi hızla gelişmiştir⁵. Kuvayı Milliye, memleketin müdafaasında kıt kaynaklarla üstlendiği vazifeyi düzenli ordu kuruluncaya kadar devam ettirmiştir. Batı’da Yunanlılar ve Güney’de Fransızlar başta olmak üzere işgallere ve azınlıkların çete faaliyetlerine karşı yürüttüğü mücadele ile hükûmetin ve İtilaf Devletleri’nin hedefi haline gelmiştir⁶.

İtilaf Devletleri’nin keyfi işgalleri karşısında hükûmetin hiçbir tedbir almaması Mustafa Kemal Paşa’yı harekete geçirmiştir. 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Karadeniz Bölgesindeki asayişin temin etmek için görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, bu görevi halkı örgütlemek ve milli direniş başlatmak için bir fırsat olarak görmüştür. 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Paşa, burada Türk milletinin kaderini değiştiren, milli direnişini örgütleyen ilk adımı atmıştır⁷. Milli Mücadele’nin ulusal bir bütünlük kazanmadan başarılı olamayacağını farkında olan Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919’da Amasya Genelgesi’ni yayınlamıştır. Bu bildiri komutanlar tarafından da imzalanarak şahsi bir belge olma niteliği ortadan

---

⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s.136-138.

⁵ Kadir Kasalak, “Kuva-yı Milliye’nin Askeri Açından Etüdü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/42(Kasım 1998), s.981-983.

⁶ Yücel Özkaya, “Kuva-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/24(Temmuz 1992), s.456.

⁷ Cemal Kemal, “Mustafa Kemal’in Mondros Mütarekesi’ne Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46(Güz 2010), s.389.

kaldırılmış ve halkın gözünde meşru bir zemine yerleştirmiştir. Amasya Genelgesi ulusal bir otorite kurulması için halka çağrı yapmış, ulusun bağımsızlığının sağlanması için de gerekli programı hazırlamıştır. Sivas'ta ulusal bir kongre toplanması kararlaştırılarak Milli Mücadele'nin tek çatı altında toplanması amaçlanmıştır⁸.

Vatanın bütünlüğünü korumak ve güvenliğini sağlamak amacıyla Doğu Anadolu'da kurulması planlanan sözde Ermeni devletini önlemek amacıyla 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında doğu vilayetlerinden gelecek katılımcılarla Erzurum'da bir kongre toplanmıştır. Kongrede, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Heyet-i Temsiliye adıyla bir idari yapı kurulmuş, vatanın bütünlüğüne vurgu yapılarak ilk kez geçici bir hükûmetten bahsedilmiştir. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde ise Kuva-yı Milliye tek güç olarak tanınmış, Misak-ı Milli belirlenmiş ve bütün cemiyetler "Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla birleştirilmiştir. Bundan sonra Heyet-i Temsiliye memleketi içerisinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çalışmalarına başlamıştır⁹.

Sivas Kongresi'nin hükûmet tarafından önlenmek istenmesi ve kongrenin basılması üzerine, Anadolu ile İstanbul arasındaki iletişimin kesilmesine karar veren Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı zor durumda bırakarak istifasını sağlamıştır. Ali Rıza Paşa'nın hükûmetini kurmasıyla birlikte ilişkilerde bir yumuşama evresi başlamıştır. Hükûmet, Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi için Amasya'ya göndermiş ve 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya Görüşmeleri gerçekleşmiş, 5 protokol imzalanmıştır. Hükûmet seçimlerin yenilenecek Meclisi Mebusan'ın açılmasını kabul etmiş ve bu sayede Anadolu Hareketi'ni de resmen tanımıştır. Yapılan seçimlerden sonra 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştır¹⁰.

İngiltere başta olmak üzere İttihat Devletleri'nin fiili işgali altında bulunan İstanbul'un resmen işgal edilmesi fikri, 1919 yılının sonlarından itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. İstanbul'un mutlaka işgal edilmesi fikrini şiddetle savunan De Robeck, Anadolu direnişinin giderek kuvvetlenmesini, Maraş ve Akbaş

---

⁸ Selim Özcan, "Amasya Genelgesi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1(2013), s.75-76.

⁹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.22-23

¹⁰ Ahmet Halaçoğlu, "Amasya Protokolü ve İstanbul Hükûmetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/43(Mart 1999), s.230-231.

olaylarını, milliyetçilerin Bolşeviklerle ve bölge Müslümanlarıyla yakınlaşmasını göz önüne alarak, İngiliz yönetimini büyük bir direniş yaşanacağı hakkında uarmıştır¹¹. 1920 yılından itibaren giderek kuvvet kazanan Anadolu direnişinin hükûmeti de etkisi altına almasıyla İngilizler İstanbul'un resmen işgali için Müttefiklerini ikna etmeye başlamıştır. Fransızların Adana, Antep ve Maraş'ta zor durumda kalması, yeni meclisin milliyetçi ağırlıkta olması ve Misak-ı Milli'yi kabul etmesi, Akbaş Cephaneliğinin Kuva-yı Milliyeciler tarafından basılarak direniş hareketine büyük moral kazandırılması İstanbul'un işgalini kuvvetlendirmiştir. İngiltere, Bolşevik ve Panislamist eğilimleri tehdit olarak görüyor ve bunların önlenmesi için İstanbul'u üs olarak kabul ediyordu¹².

İstanbul'un işgali için gerekli altyapıyı hazırlamaya çalışan İngiliz Başbakanı Lloyd George, Londra Konferansı esnasında yaptığı açıklamalarda, Maraş olaylarının itibarlarını sarstığını ve artık gerçek güçlerini göstermeleri gerektiğini söylemiştir. İngiliz Başbakanı Lord Curzon ise, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Kuva-yı Milliye'nin İngilizlere kafa tuttuğunu, bu hareketin İstanbul'un işgaline neden olacağını ve Müttefiklerin böylece güçlerini kanıtlayacağını açıklamıştır. Maraş'ta Fransız korumasındaki Ermeni milis güçleri ile Türkler arasında yaşanan çatışmalar bir Ermeni katliamı gibi duyurulmaya çalışılmıştır. Nitekim Maraş olayları ve Misak-ı Milli'nin ilanı İstanbul'un işgali için sebep olarak gösterilmiştir¹³. 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiş ve 11 Nisan'da da Meclis-i Mebusan Padişah'ın emriyle yeniden kapatılmıştır. Bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kurmayı düşündüğü otoriteyi, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisle hayata geçirme fırsatı vermiştir¹⁴.

İstanbul'da milli karakterli ve dirençli bir hükûmet kurulamayacağını farkında olan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da hazırlıklarını yoğunlaştırarak Heyet-i Temsiliye Reisi olarak harekete geçmiştir. Vatanın kurtuluşu için çaba sarf eden

---

¹¹ Sina Akşin, "İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920), II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s.466-467.

¹² Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920), *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11/41 (Ocak 2014), s.18-20.

¹³ Ş. Can Erdem, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI/62 (Temmuz 2005), s.680-681.

¹⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.23-24.

komutanlar, İstanbul'un işgali üzerine teşkilatlı tek yapı olan Kuvay-ı Milliye ve Heyet-i Temsiliye'nin bünyesinde faaliyet göstermeye karar vermişlerdir¹⁵.

İstanbul'un resmen işgal edilmesi üzerine burada özgür bir çalışma ortamı bulamayan mebuslar, 19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı bir beyanname ile Ankara'ya davet edilmişlerdir. Beyanname, Meclis-i Mebusan üyeleri ile yeni seçilecek mebusların on beş gün içerisinde Ankara'da toplanmasını öngörmüştür. Yapılan seçimlerle belirlenen ve İstanbul'dan gelen mebuslar ile 23 Nisan 1920'de ihtilalci yapıdaki TBMM hayata geçirilmiştir¹⁶.

2. Hıyanet-i Vataniye Kanunu

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılmasından sonra Damat Ferit Paşa, 5 Nisan 1920'de Sadrazamlığa yeniden atanmış, ardından da Milli Mücadele hareketine karşı ciddi bir savaş açmıştır. İngilizlerin de ısrarı ile Damat Ferit Paşa, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye bir fetva hazırlatmıştır. 11 Nisan'da yayımlanan Fetvada Milli Mücadele Hareketi, halktan zorla para ve asker toplayan, işkence eden, emirlere karşı gelen asiler olarak tanımlanmış ve katledilmelerinin vacip olduğu ilan edilmiştir¹⁷.

Şeyhülislamın fetvasının yanında, bir Hatt-ı Hümayun ve Hükûmet Beyannamesi de yayınlanmıştır. Bu belgelerde Milli Hareket, ülkenin içerisinde bulunduğu durumu daha da zora sokan vatan hainleri olarak nitelendirilmiştir. Buna karşılık Ankara Hükûmeti yine aynı silahla yani fetva ile karşılık vermiş ve Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Bey tarafından hazırlanan fetva, Anadolu gazetelerinde yayınlanmıştır. Fetvada, Milli Hareket'in desteklenmesi istenirken, işgal altında bulunan İstanbul'dan yayınlanan fetvanın geçerli olmayacağı da ilan edilmiştir¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da meclisin bir an evvel açılması için hazırlıklarına devam ederken, Damat Ferit Paşa da İngilizlerin desteğiyle "Kuva-yi İnzibatiye" adıyla bir teşkilat kurmuştur. Anadolu'daki Milli Hareket'i yok etmek amacıyla kurulan Kuva-yi İnzibatiye, Enver Paşa'nın ordudan tasfiye ettiği ya da emekliye sevk ettiği subaylardan oluşturulmuştur. Süleyman Şefik Paşa idaresindeki

¹⁵ Yücel Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/13, (Kasım 1988), s.129-130.

¹⁶ Kemal Çelik, "Milli Mücadele'de İç İsyenlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40(Kasım 2007), s.582-853.

¹⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele İç Savaş Ve Sevr'de Ölüm*, III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.3,18.

¹⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Mart 2014, ss. 711-715.

Kuva-yi İnzibatiye harekete geçmeden kısa bir süre önce, Düzce İsyanı olarak anılan bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. Bu isyanın kısa sürede Beypazarı, Bolu ve Gerede'ye de sıçraması Ankara'da bir anda heyecana ve endişeye sebep olmuştur¹⁹.

Ankara üzerindeki tehlikenin giderek yoğunlaşması üzerine Mustafa Kemal Paşa, şehre gelebilmiş olan mebuslarla yetinerek, meclisi bir an önce açma kararı almıştır. Bu amaçla 21 Nisan 1920'de bütün memlekete Heyet-i Temsiliye adına bir tebligat göndermiştir. Altı maddeden oluşan tebligatta öncelikle, 23 Nisan Cuma günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılacağı belirtilmiştir. İkinci maddede ise vatanın bağımsızlığının, hilâfet ve saltanat makamlarının kurtuluşunun ancak Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarıyla sağlanabileceği ifade edilerek²⁰, kurtuluş yolunun Büyük Millet Meclisi olduğu vurgulanmıştır.

İnsan kaynağını sarayın temin ettiği, maddi kaynakları da İngilizlerin sağladığı iç isyanlar, TBMM'nin bütün dikkatini dağıtmış, Kuvay-ı Milliye'nin gücünü ve bütün hareket kabiliyetini baltalamıştır. Kuvay-ı Milliye birliklerinin Yozgat ve Konya ayaklanmaları gibi nedenlerle sürekli meşgul olması, Yunan saldırılarına karşı yeterli direnişin sağlanamamasına ve Çukurova'da Fransızların rahat hareket edebilmesine neden olmuştur. Sina Akşin'e göre isyanların Ankara'yı çevreleyen Düzce- Bolu, Yozgat ve Konya gibi şehirlerde çıkması tesadüf değildir. Çünkü aynı süreçte Karadeniz, Akdeniz, Doğu ve Güneydoğuda bu tür olaylar yaşanmamıştır. İçte yaşanan bu mücadele bir taraftan da askerlerin gönülsüz savaşılar haline gelmesine ve hatta asker kaçakları sorununun artmasına neden olmuştur²¹.

İç isyanların sebeplerine bakıldığı zaman halkın padişaha ve hilâfet makamına olan kuvvetli bağlılığı ön plana çıkmıştır. Bu bağlılığın etkisiyle Milli Mücadele'nin gayrimeşru sayılması, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı ve Bolşevik olduğu iddiaları da kolaylıkla taraftar bulmuştur. Uzun savaş dönemlerinden bıkan halk, umutsuz, yoksul ve yorgun bir halde Milli Mücadele fikrini pek de olumlu karşılamamıştır. Bu durum asker kaçaklarının sayısını arttırmış ve isyanların insani gücünü oluşturmuştur. İsyanlar, özellikle İngilizler tarafından tertip edilmiş ve

¹⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, I, Haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınları, Ankara 1985, s. 200.

²⁰ Atatürk, *Nutuk*, s. 294.

²¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, III, s.351-352.

isyancılar padişahın temsilcileri olarak gösterilmiştir. Bu durum kolaylıkla halkın desteğini sağlamıştır²².

TBMM'yi ayaklanmalar kadar rahatsız eden bir başka etkende Kuvay-ı Milliye'nin ön plana çıkararak ordu aleyhinde bir hava yaratması olmuştur. Birtakım subayların Kuvay-ı Milliye içerisinde çalışması ve zamanla onların kurallarına göre hareket etmesi, Kuvay-ı Milliye içerisindeki Çerkez Ethem'e bağlı olan Kuvay-ı Seyyare'nin özellikle Yozgat Ayaklaması'nı bastırmasından sonra itibarının bir hayli artması sonucunda düzenli kuvvetlere gerek olmadığı yönünde propagandaların yapılmasına sebep olmuştur²³.

Hükümet, iç problemlerini derhal çözüme kavuşturup olağanüstü sorunların üstesinden gelebilmek için ülkede huzur ve asayiş sağlamaya, asker kaçaklarını önlemek, düzenli orduyu kurmak ve ulusal birliği temin etmek zorundaydı. Bu şartlar altında merkezi otoritenin sağlanması için ihtilalci karaktere sahip kanunlara ve kurumlara ihtiyaç duyulmuştur²⁴.

25 Nisan 1920'de Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey tarafından, TBMM'nin kararlarına uymayanlar ya da aykırı hareket edenlerin vatana ihanet suçuyla itham edilmeleri için iki maddelik bir önerge verilmiştir. Mehmet Şükrü Bey yaptığı konuşmada, bilerek ya da bilmeyerek düşmanla iş birliği yapanların, bozgunculuk çıkaranların idamla cezalandırılmasını istemiştir. Önergeden sonra Yabanabad(Kızılcahamam) Kaymakamlığı'ndan gönderilen "*Koç Bey'in halka padişahı ne suretle ayrıldıklarını soracağına ve buna karşı alınacak vaziyetin tayin buyurulmasına...*" dair bir telgraf okunmuştur. Düzce İsyanının elebaşlarından Koç Bey'in Yabanabad da halka padişahı desteklemeleri için baskı yaptığı belirtilerek bu konuda alınacak önlemin meclis tarafından bildirilmesi istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa verdiği cevabı mecliste okumuştur. Telgrafta, İngilizlerin bu gibi tertiplerle halkı birbirine kırdırmaya çalıştığı ve padişahın İngiliz esaretinde olduğu hatırlatılarak, halktan Milli Mücadele'ye inanmaları ve destek vermeleri istenmiştir. Koç Bey'e inananların ve destek verenlerin şiddetle cezalandırılacağı da bildirilmiştir²⁵.

---

²² Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- 1 (Kuruluş)*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s. 203- 204.

²³ İnönü, *Hatıralar*, I, s. 212- 214.

²⁴ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 35.

²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM Z.C), I, 25.04.1336, D.1, s. 63- 64.

26 Nisan'da Encümen tarafından düzenlenerek gelen önergede suçluların Ceza Kanunu'nun 56. maddesi uyarınca cezalandırılması uygun bulunmuştur. Çıkarılacak kanunların yürütülebilmesi amacıyla yeni mahkemelerin kurulması da teklif edilmiştir. Tasarıyı destekleyenlerin yanında karşı çıkanlar da olmuştur. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, kanunun Osmanlı milletinin ruhuna uygun olmadığını, Fransa veya başka bir yerden alındığı için halk tarafından anlaşılmasının güç olacağını ileri sürmüştür²⁶.

Saruhan (Manisa) Mebusu Refik Şevket Bey, 27 Nisan'da meclise sunduğu bir önergeyle, Mehmet Şükrü Bey tarafından sunulan teklifin "*Hiyaneti Vataniye Kanunu*" olarak adlandırılmasını istemiştir²⁷. 28 Nisan'daki oturumda tartışmaların merkezini dördüncü madde oluşturmuştur. Kanunun hangi mahkemelerce uygulanması gerektiği yönünde hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bir diğer anlaşmazlıkta, yargılamaların suçun işlendiği yerde mi, yoksa mahkemenin bulunduğu yerde mi yapılacağı yönünde olmuştur²⁸.

29 Nisan 1920'de TBMM' de on dört maddeden oluşan "*Hiyanet-i Vataniye Kanunu*" kabul edilmiştir. Kanunun en önemli maddesi olarak kabul edilebilecek ilk madde, saltanat ve hilâfet makamlarını korumak ve vatanın bağımsızlığını sağlamak için yabancı devletlerle mücadele eden Büyük Millet Meclisi'nin meşrutiyetine zarar verecek her türlü hareket içerisinde bulunanları vatan haini olarak kabul etmiştir.

Kanunun ikinci maddesinde, vatana ihanet suçu işleyenlerin idam edileceği, kışkırtıcı faaliyette bulunanların da Ceza Kanunu'nun 45. ve 46. maddelerine göre cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır. Dördüncü madde, yargı yetkisini bidayet mahkemelerine verirken, yedinci maddede, davaların en geç yirmi gün içerisinde sonuçlandırılması istenmiştir²⁹.

Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra aradan geçen dört aylık süre zarfında, asker kaçakları, soygun, yağma, zararlı propagandalar ve özellikle İstanbul Hükûmeti'nin ihanetlerine karşı istenilen sonuçlar alınamamıştır. Kanunu uygulayacak olan sivil mahkemeler ve harp divanı, olağanüstü şartlar karşısında yetersiz kalmıştır³⁰. Asker kaçaklarına hapis cezası verilmesi, cepheye

²⁶ TBMM, Z.C, I, 26.04.1336, D.1, s. 73.

²⁷ TBMM, Z.C, I, 27.04.1336, D.1, s. 99.

²⁸ TBMM, Z.C, I, 28.04.1336, D.1, s. 115- 122, 127- 134.

²⁹ TBMM, Z.C, I, 29.04.1336, D.1, s.137- 144.

³⁰ Çelik, "Milli Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri", s. 597.

gitmekten daha cazip gelmiş, onlara yardım edenler hakkında ise kanunda herhangi bir ceza verilmemiştir. Kuvay-ı Milliye'nin başına buyruk uygulamaları, kendi usulünce idamlar yapması, halkın TBMM'ye karşı tepki duymasına yol açmıştır. Mahkemelerin, Osmanlı yargı usulünü devam ettirmesi, dönemin uygulamalarının aynen kullanılması, Milli Mücadele şartlarına cevap verememiştir. Bunun neticesinde yargı süreleri uzamış ve cezaların caydırıcı özellikleri ortadan kalkmıştır³¹.

3. İstiklal Mahkemeleri ve Firariler Hakkında Kanun

TBMM, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nu uygulamaya başladığı dört aylık süre zarfında beklediği olumlu sonucu alamamıştır. Anadolu'da istenilen otorite kurulamamış, sanıkların yargılanması, casusluk, eşkıyalık ve asker kaçakları sorunu çözülememiştir. Saltanat taraftarlarının ve propagandacıların faaliyetleri, ekonomik sıkıntılar ve güvensizlik gibi problemler de ortadan kaldırılamamıştır. TBMM'nin bir ihtilal kanunu olarak çıkardığı Hiyanet-i Vataniye Kanunu, bu olağanüstü şartların üstesinden gelmesine de yardımcı olmamıştır. Davaların harp divanı ve bidayet mahkemelerine bırakılması, dönemin şartlarında yetersiz kalmış ve kanunu uygulayacak özel mahkemelere olan ihtiyacı ortaya koymuştur³².

TBMM, bu karanlık günlerde bir yandan batıda Yunan ordusu ile mücadele ederken, diğer taraftan da Karadeniz bölgesinde Pontusçu Rumlarla ve doğuda Ermenilerle mücadele etmiştir. İstanbul Hükûmetinin fetvaları neticesinde Anadolu da çıkan Yozgat, Bozkır, Konya, Gerede, Düzce ve Adapazarı isyanları ise TBMM'yi iki ateş arasında bırakmış, isyanlar bastırılmasında ve düzenli ordunun kurulmasında büyük zorluklar yaşanmıştır. Asker temininde zor duruma düşen TBMM, ihtilalci yöntemlerle merkezi otoriteyi sağlama yoluna gitmiştir³³.

TBMM'nin çözmesi gereken en büyük sorun, asker kaçakları sorunu olmuştur. Cephede silah tutup düşmanla mücadele etmesi gerekenlerin önemli bir kısmı otuzar-kırkar kişilik gruplarla çetecilik faaliyetleri yürütmüştür. Bu asker kaçaklarından oluşan çeteler köy ve kasabalara baskınlar düzenleyerek yağma faaliyetinde bulunmuş ve bölge güvenliğini tehlikeye düşürmüşlerdir. Asker kaçakları için uygulanan hapis cezası, cephede savaşarak ölmekten daha cazip

³¹ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.228.

³² Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.45.

³³ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.228- 229.

görülmüş, kaçakların sayısında önemli oranda artış yaşanmış, taburlardaki er sayısı 80- 100'den 3- 4 kişiye kadar gerilemiştir³⁴.

Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen, Milli Mücadele ruhunu diri tutmak ve zafere ulaştırmak isteyen TBMM, vatana ihanet niteliğinde atılan tüm bu adımları şiddetle cezalandırmak istemiştir. Bidayet ve Divan-ı Harp Mahkemelerindeki düzensiz yapı, bazı vekiller tarafından da fark edilmiş ve bu durum gündeme taşınmıştır. Mahkemelerde orantısız ve adil olmayan yargılamaların yapıldığı ve Divan-ı Harp Mahkemeleri'ni ceza verme usulünü bilmedikleri konusunda eleştirmişlerdir³⁵.

Mecliste bu sorunlar için çare aranırken sert tartışmalarda yaşanmıştır. Özellikle, Tevfik Rüştü ve Necati Beyler tarafından hararetli çalışmalar yürütülmüş, sert tedbirler içeren kanun teklifleri hazırlanmıştır. 18 Ağustos 1920 günü "Telkin ve Tedhiş Kanunu" adlı tasarı meclise sunulmuştur. Tevfik ve Necati Beylerin bu teklifi aslında olağanüstü bir yargı mercii öngörmüştür. Askeri ve sivil memurları yargılayabilen, idam yetkisi olan ve TBMM üyelerinden oluşan bir kurul oluşturulmak istenmiştir. Tasarı, Ali Süruri Bey tarafından; "*Şiddetle adalet olmaz*" sözleriyle eleştirilirken, Çorum Mebusu İsmet Bey; "*Bu millet aşk ve muhabbetle memleketini kurtaracaktır... Böyle zevzeklikle, lanetlemekle kıskırtmakla filân olmaz*" diyerek çözümün şiddette aranmasına karşı çıkmıştır³⁶.

Aynı gün Saruhan Mebusu Reşit Bey ve arkadaşları tarafından sunulan asker kaçaklarına, onlara yardım ve yataklık edenlere karşı sert tedbirler öngören "*Vakt-i Seferde Silah Altında Bulunan Efrat Ailelerine Yapılacak Muavenet ile Firarilerin Tecziyesi*" başlıklı tasarı reddedilmiştir³⁷. Ergün Aybars'a göre bu teklif, asker kaçaklarının en sert şekilde cezalandırılması için yapılan tasarıların en önemlisi olmuştur. Teklifteki 3,4, 5 ve 6. maddeler İstiklal Mahkemelerinin kuruluşuna zemin hazırlamış ve bu maddelerdeki esaslar daha sonra İstiklal Mahkemeleri tarafından kullanılmıştır³⁸.

Asker kaçakları sorunu ile yakından ilgilenen ve bu konuda yoğun çalışmalar sürdüren Tevfik Rüştü Bey, asker kaçaklarının önlenmesi ve sorumluların

³⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.45- 46.

³⁵ Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, Ankara 1997, s.6- 7.

³⁶ TBMM, Z.C, III, 18.08.1336, D.1, s.303- 305

³⁷ TBMM, Z.C, III, 18.08.1336, D.1, s. 305- 307.

³⁸ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, ss. 48- 49.

cezalandırılması noktasında “*İhtilal Mahkemeleri*” kurulması fikrini önermiştir. Milli Mücadele davasının başarıya ulaşabilmesi için ihtilal kanunları ve mahkemeleri gerekli görülmüştür. Fransız İhtilali ve diğer ihtilallerde uygulanan yöntemleri uygulamak tek çare olarak ortaya çıkmıştır³⁹. Tevfik Rüştü Bey, İhtilal Mahkemeleri fikrini Mustafa Kemal Paşa’ya iletmış ve teklif uygun bulunarak gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir. Refik Şevki Bey’in de çalışmalara dâhil olmasıyla birlikte kurulması planlanan mahkemelerin adı “*İstiklal Mahkemeleri*” olarak belirlenmiştir⁴⁰.

2 Eylül 1920’de Müdafaa-ı Milliye Vekâleti tarafından hazırlanan, “*Firar Ceraimini İrtikâp Edenler Hakkında Kanun Tasarısı*” meclise sunulmuş ve Müdafaa-i Milliye Encümeni’ne gönderilmiştir⁴¹. 8 Eylül’de Mustafa Kemal Paşa’nın teklifiyle gündeme alınan ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından da kabulü istenilen “*Firariler Hakkında Kanun*” teklifi mecliste yoğun tartışmalara neden olmuştur. Kanuna karşı olanlar, yasanın halk arasında korkuya neden olacağını ve Milli Mücadele karşıtlarının sayısını artıracığını savunmuşlardır. Kanunu destekleyenler ise asker kaçakları ve asayiş sorununun ancak bu yolla ortadan kaldırılabileceğini savunmuşlardır⁴². “*Firariler Hakkında Kanun*” 11 Eylül 1920 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi, askerden firar edenlerin ve onlara yardımda bulunanların İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanacağını belirtmektedir. Diğer maddelerle ise mahkeme üyelerinin üç kişiden oluşacağı ve bunların meclis tarafından seçileceği, mahkemelerin yerlerinin ve sayısının meclis tarafından belirleneceği karara bağlanmıştır. Ayrıca bu kanuna göre İstiklal Mahkemelerinin kararları kesin olup kanunun uygulanmasından TBMM sorumlu olmuştur⁴³.

---

³⁹ Hulusi Turgut (Der.), *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 362. Fransız İhtilali döneminde 29 Ekim 1793’te kurulan “İhtilal Mahkemeleri” cumhuriyete ve hürriyet eşitliğine yönelik saldırılara karşı kurulmuş, krallığı tekrar kurmak isteyenleri en ağır şekilde cezalandırmayı amaçlamıştır. Üyeler meclis dışından atanmış ve büyük sorunlar yaşanmıştır. TBMM tarafından kurulan “İstiklal Mahkemeleri” de yine cumhuriyeti korumak, iç ve dış güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuştur. Saltanat taraftarlarının faaliyetlerinin önlenmesinde önemli bir güç olmuştur. Üyeleri meclis içerisinden seçilmiştir. İstiklal Mahkemeleri kuruluşu amacı ve çalışma şekli bakımından Fransız İstiklal Mahkemeleri’nden önemli ölçüde etkilenmiştir. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 50.

⁴⁰ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 49.

⁴¹ TBMM, Z.C, III, 02.09.1336, D.1, s. 465.

⁴² TBMM, Z.C, IV, 08.09.1336, D.1, s. 22- 33.

⁴³ TBMM, Z.C, IV, 11.09.1336, D.1, s. 84- 101.

Kanunun içeriği incelendiği zaman İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluş amacının sadece asker kaçaklarının önlenmesi ve cezalandırılması olduğu açıkça görülmektedir.

Yasama ve yürütme gücünü kendi elinde toplayan TBMM, bir ihtilal meclisi haline gelmiş ve bu kanunla kendi "İhtilal Mahkemeleri"ni kurarak yargı gücünü de tekeline almıştır. Meclis; mahkemelerin kurulacağı bölgeleri belirlenmesi, mahkeme üyelerinin kendi bünyesinden seçilmesi ve yürütme yetkisini doğrudan kullanmasıyla birlikte olağanüstü bir yargı kuvvetine sahip olmuştur⁴⁴.

16 Eylül 1920'de İstanbul Mebusu Selahattin Bey ve arkadaşları tarafından İstiklal Mahkemeleri'ne aza seçimi konusunda bir tahrir verilmiştir. Tahrir aynı zamanda İstiklal Mahkemeleri'nin nerelerde oluşturulacağı, ne şekilde kurulacakları ve kaç adet mahkemeye ihtiyaç olduğu gibi konularında saptanması için İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilmiştir⁴⁵. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye Reisi İsmet Paşa, İstiklal Mahkemeleri'nin sayısı ve kurulacakları yerler ile ilgili teklifini 19 Eylül 1920'de TBMM' ye sunmuştur. İsmet Bey'in teklifinde on dört ayrı merkezde İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması önerilmiştir:

1. Kastamonu İstiklal Mahkemesi.
2. Eskişehir İstiklal Mahkemesi.
3. Konya İstiklal Mahkemesi.
4. Isparta İstiklal Mahkemesi.
5. Ankara İstiklal Mahkemesi.
6. Kayseri İstiklal Mahkemesi.
7. Sivas İstiklal Mahkemesi.
8. Maraş İstiklal Mahkemesi.
9. Ma'murat'ül Aziz İstiklal Mahkemesi.
10. Diyarbakir İstiklal Mahkemesi.
11. Bitlis İstiklal Mahkemesi.
12. Refahiye İstiklal Mahkemesi.

⁴⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 50.

⁴⁵ TBMM, Z.C, IV, 16.09.1336, D.1, s. 157- 158.

13. Erzurum İstiklal Mahkemesi.

14. Van İstiklal Mahkemesi⁴⁶.

İsmet Paşa, bu mahkemelerden yedisinin acilen kurulmasını, gerek görülmesi halinde diğerlerinin de hayata geçirilmesini istemiştir⁴⁷. Mahkeme merkezleri noktasında bazı değişikliklerin yapılmasıyla birlikte Kayseri İstiklal Mahkemesi'ne gerek görülmemiş, yerine Pozantı ve Diyarbakir İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve sayı sekize yükselmiştir. Böylece; "1- Ankara, 2- Eskişehir, 3- Konya, 4- Isparta, 5- Sivas, 6- Kastamonu, 7- Pozantı, 8- Diyarbakır" İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur⁴⁸.

Mahkeme üyelerinin seçimi esnasında, bazı muhalif mebuslar, İstiklal Mahkemeleri'ne verilen olağanüstü yetkilere tepki göstermiş, azaların seçiminde çekimser kalarak çalışmaların tıkanmasına neden olmuşlardır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa'da 26 Eylül 1920'de meclisteki toplantıya katılmıştır⁴⁹. Mahkeme üyelerinin seçim işlemi devam ederken Antalya Mebusu Rasih Bey tarafından, İstiklal Mahkemeleri'nin birinci maddesine ek bir madde koyulması için yapılan teklif meclis tarafından kabul edilmiştir⁵⁰. Kabul edilen bu ek madde ile birlikte ordu komutanlarının kendi inzibat ve yetkilerine, İstiklal Mahkemeleri tarafından müdahale edileceği yönündeki endişeler ortadan kaldırılmıştır. Madde aynı zamanda İstiklal Mahkemeleri'nin yetki alanını genişleterek, asker kaçakları sorunuyla beraber, casusluk, vatana ihanet ülkenin maddi ve manevi kuvvetini zedelemek ve bozgunculuk gibi suçları da kapsamıştır. Ergün Aybars'ın da belirttiği gibi artık İstiklal Mahkemeleri'nin müdahale alanına girmeyen konu kalmamıştır⁵¹.

27 Eylül'de toplanan İstiklal Mahkemesi azaları, bir çalışma programı hazırlamış ve Refik Şevket Bey tarafından da hazırlanan İstiklal Mahkemesi Beyannamesi'ni kabul etmişlerdir. Beyannameler hazırlanarak azalardan önce mahkeme bölgelerine gönderilmiştir. Beyannamede, hilâfet makamının ve vatanın saldırı altında bulunduğu belirtilerek düşmanla iş birliği yapanların ve askerden firar eden vatan hainlerinin cezalandırılması için TBMM nezaretinde İstiklal

⁴⁶ TBMM, Z.C, IV, 19.09.1336, D.1, s.192- 193.

⁴⁷ TBMM, Z.C, IV, 19.09.1336, D.1, s.198.

⁴⁸ Abdulhekîm Koçin, *İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gereke ve Genel Kurul Tutanakları)*, I, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No. 1, Ankara 2015, s.2- 3.

⁴⁹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.370.

⁵⁰ TBMM, Z.C, IV, 26.09. 1336, D.1, s.361- 373.

⁵¹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.52- 54.

Mahkemeleri'nin görevlendirildiği açıklanmıştır. İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun yer verildiği beynamede, ayrıca işlenen suçlar ve uygulanacak cezalar da ifade edilmiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği cezalar kesindir, emirlere uymayanlar mahkemelerce en ağır şekilde cezalandırılacak ve idama kadar çeşitli cezalar verilecektir. Mahkemelerde rütbe ve derece ayrımının kesinlikle yapılmayacağı ve seyyar İstiklal Mahkemeleri ile adaletin köylere kadar taşınacağı belirtilmiştir⁵².

Görev yerlerine ulaşarak çalışmaya başlayan mahkemeler içerisinde en önemlisi ve uzun soluklusu 7 Ekim 1920'de faaliyete geçen Ankara Bölgesi İstiklal Mahkemesi olmuştur. Mahkeme ilk iş olarak Serv Anlaşması'nı imzalayan Damat Ferit Paşa, Reşat Halis, Hadi ve Rıza Tevfik Beyler hakkında harekete geçmiştir. Mahkeme, bir numaralı kararı ile bu şahısları vatana ihanet, milleti bölmeye teşebbüs ve cinayet suçlarından idama mahkûm etmiştir⁵³.

Ankara İstiklal Mahkemesi aldığı kararlarla büyük dikkat çekmiştir. Çerkez Ethem, İngiliz casus Mustafa Sagır, Kuva-yi İnzibatiye ve Komünist kuruluşlar hakkında atılan adımlar, TBMM'nin kararlılığı konusunda dikkat çekici olmuştur. Ancak şartlar müsait olmadığı için padişah hakkında herhangi bir adım atılamamıştır⁵⁴.

İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmaları ve yapılan bazı uygulamalar, zamanla meclis içerisinde karşıt seslerin yükselmesine neden olmuştur. Kaçakların bulunamaması halinde yakın akrabalarının askere alınması, mallarının yakılması ya da el konulması, bağlı oldukları köy ya da mahallelerden para cezası alınması gibi uygulamalar mecliste tartışma konusu olmuştur. Mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılması veya tamamen kaldırılması noktasında meclise öneriler verilmiştir⁵⁵.

TBMM 17 Şubat 1921'de İstiklal Mahkemeleri'nin görevini tamamladığı ve gerek görülmesi halinde yeniden hayata geçirilmeleri konusunda bir karar almıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi dışında ki diğer mahkemelerin görevine son verilmiştir⁵⁶. Hükûmetin mahkemelerin çalışması yönünde ısrarlı olmasına rağmen, özellikle I. İnönü Savaşı'nın kazanılması, İç İsyanların bastırılması ve düzenli ordunun

⁵² Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı*, s.363- 367.

⁵³ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.232.

⁵⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.56- 57.

⁵⁵ Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s.370.

⁵⁶ TBMM, Z.C, VIII, 17.02.1337, D.1, s.269.

kurulmuş olması gibi nedenler üzerine TBMM tarafından İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verilmiştir⁵⁷.

İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılmasından sonra yargı yükü yeniden Harp Divanlarına ve Ceza Mahkemelerine kalmış, eski usule dönüldüğü için de sistem yeniden tıkanmıştır. Asker kaçaklarının sayısının giderek artması ve İstiklal Mahkemeleri'nin boşluğunun doldurulamaması mahkemelerin yeniden açılmasını gündeme getirmiştir. Özellikle Orta Anadolu'da yağma, soygun, ayaklanma ve benzeri adi suçlar yeniden çoğalmıştır. Kütahya ve Eskişehir savaşlarında alınan mağlubiyetler ve tehlikenin Ankara'ya yaklaşması mahkemelerin yeniden kurulmasının yolunu açmıştır⁵⁸. 23 Temmuz 1921'de İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Fevzi Paşa, mecliste İstiklal Mahkemeleri'nin ikinci defa açılması yönünde bir konuşma yapmıştır. Bunun üzerine alınan kararla Konya, Kastamonu ve Samsun'da İstiklal Mahkemelerinin yeniden açılması kabul edilmiştir⁵⁹.

İstiklal Mahkemeleri'nin ikinci defa kurulmasının hemen ardından 5 Ağustos 1921'de Sinop Mebusu Rıza Nur ve arkadaşları tarafından meclise bir teklif sunulmuştur. Bu teklife göre, Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile Başkumandanlık yetkisi verilmesi istenmiştir. Teklifin kabul edilmesiyle birlikte Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan sıfatıyla meclisin tüm yetkilerini üç ay süre ile şahsında toplama ve meclis adına yürütme yetkisine sahip olmuştur⁶⁰. Başkumandanlık yasası ile İstiklal Mahkemeleri de doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştır. 5 Ekim 1921, 5 Şubat 1922 ve 5 Mayıs 1922 tarihlerinde yasa üç defa uzatılmıştır. Başkumandanlık tarafından 7- 8 Ağustos 1921'de yayınlanan Tekâlif- i Milliye Emirleriyle halk maddi ve manevi olarak Milli Mücadele'ye destek olmaya çağırılmıştır. Emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması için de İstiklal Mahkemeleri görevlendirilmiştir⁶¹. Başkumandanlık tezkeresiyle, 8 Eylül 1921'de Yozgat İstiklal Mahkemesi kurulmuş ve faal olan İstiklal Mahkemeleri'nin sayısı beşe yükselmiştir⁶². El-cezire bölgesinde yaşanan karışıklıklar ve asker kaçakları sorununun artması üzerine bu bölgede Diyarbakır merkez olmak üzere Malatya,

⁵⁷ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.233.

⁵⁸ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.87- 89.

⁵⁹ TBMM, Z.C, XI, 23.07.1337, D.1, s.348- 358.

⁶⁰ TBMM, Z.C, XII, 05.08.1337, D.1, s.20- 21.

⁶¹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.90.

⁶² Koçin, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 3.

Bitlis, Elâzığ, Urfa, Mardin ve Siirt sancaklarını kapsayacak şekilde El-cezire İstiklal Mahkemesi kurulmuştur⁶³.

İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden düzenlenmesi ve yetkilerinin kısıtlanması amacıyla bu mahkemelere muhalif olanların baskıları nihayet 31 Temmuz 1922'de sonuca ulaşmıştır. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda kanun teklifi büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. 16 Maddeden oluşan kanun ile İstiklal Mahkemeleri'nin idam kararı meclis onayı ile infaz edilebilecektir. Artık İstiklal Mahkemeleri Bakanlar Kurulunun teklifi ve meclis onayı ile kurulabilecektir. Ayrıca savcılarının yetkileri genişletilerek, mahkemelerin yetki alanı kısıtlanmıştır⁶⁴. Bu kanun ile İstiklal Mahkemeleri'nin yetkilerinin sınırlandırılması, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesine karşı atılan önemli bir adım olmuştur. Ergün Aybars, aynı zamanda bu kanunla, mahkemelerin "İhtilal Mahkemeleri" olma özelliğini kaybettiğini savunmuştur⁶⁵. Sonuç olarak 1 Ağustos 1922'de meclis tarafından alınan 274 numaralı karar ile ikinci dönem İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine de son verilmiştir⁶⁶.

---

⁶³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabtı (TBMM G.C.Z), III, 20.01.1338, D.1, s.1201-1209.

⁶⁴ TBMM, Z.C, XXII, 29.07.1338, D.1, s.33- 67, 78- 108, 108- 110; TBMM Kanunlar Dergisi I, No:249, s. 295- 296.

⁶⁵ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 109.

⁶⁶ TBMM Kanunlar Dergisi I, No: 274, s. 479.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK ZAFER SONRASI SİYASİ OLAYLAR VE ÇEKİŞMELER

1.1. Saltanatın Kaldırılması

26 Ağustos 1922’de Yunan kuvvetlerine karşı taarruza geçerek Yunan ordusunu hezimete uğratan Türk kuvvetlerinin İzmir ve Bursa’yı kurtararak İstanbul ve Çanakkale istikametinde ilerlemesi, işgal kuvvetlerini harekete geçirmiş, 23 Eylül 1922’de İtilaf Devletleri gönderdikleri bir nota ile askerî harekâtın durdurulması ve barış konferansı için harekete geçilmesini istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, 29 Eylül 1922’de verdiği cevapta Mudanya Konferansı’nı kabul etmiş ve 3 Ekim tarihini önermiştir⁶⁷. TBMM’nin İsmet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından temsil edildiği Mudanya Konferansı, 3 Ekim 1922’de çalışmaya başlamış ve 11 Ekim 1922’de sonuca ulaşmıştır. Yunan ordusunun 15 gün içerisinde Doğu Trakya’yı boşaltmasını ve İtilaf Devletlerinin barış antlaşması imzalandıktan sonra İstanbul’u tahliyesini içeren Mudanya Mütarekesi ile Milli Mücadele’nin ve Mustafa Kemal Paşa’nın askeri faaliyetleri sonra ermiştir. Anlaşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa, Ankara’da siyasi faaliyetlerine hız vermiştir⁶⁸.

Mudanya Antlaşması’nın 15 Ekim 1922’de yürürlüğe girmesinden sonra Trakya’yı teslim alacak, dolayısıyla TBMM adına ilk defa İstanbul’a girecek olan Jandarma birliklerinin başına Refet Paşa atanmıştır⁶⁹. Refet Paşa, 19 Ekim 1922’de emrinde bulunan Jandarma birlikleri ile İstanbul’a ayak basmıştır⁷⁰. Refet Paşa, Kabataş İskelesi’nde İstanbul halkı tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Refet Paşa’nın İstanbul’a gelişi Hüseyin Cahit’in Renin gazetesi tarafından “*Tarihin Muazzam Bir Günü Rumeli’ye İkinci Geçiş*” başlığı ile duyurulmuştur. Gazeteye göre Kabataş İskelesinde Refet Paşa’yı karşılayanlar arasında, Padişah Vahdettin’in yaveri Binbaşı Ali Nuri ve Veliaht Abdülmecit Efendi’nin yaveri Binbaşı Remzi Beyler de

---

⁶⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 456- 460.

⁶⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, II, Bilgi Yayınları, Ankara Kasım1987, s. 27- 38; Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, s.178.

⁶⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938)*, C. 3, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966. s. 39.

⁷⁰ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922- 1944)*, C.3, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 17.

hazır bulunmuşlardır⁷¹. Refet Paşa, Ali Nuri Bey'in kendisini "Zati Şahane" (Padişah) adına selamlaması üzerine, hilâfet makamına selamlarının iletilmesini isteyerek bir bakıma saltanat makamını yok saymıştır⁷². Hilal-i Ahmer başkanı Hamdi Bey'den TBMM'nin İstanbul siyasi temsilciliği görevini devralan Refet Paşa⁷³ Hilal-i Ahmer merkezinden ayrılırken 20 Ekim 1922'de İstanbul halkına hitaben yaptığı konuşmada temsilcisi olduğu hükûmetin; gücünü millettten aldığını, hâkimiyetin ve saltanatın artık millete ait olduğunu ifade ederek TBMM hükûmetiyle birlikte egemenliğin halka geçtiğini ilan etmiştir⁷⁴. Böylece saltanat ve İstanbul Hükûmeti hakkında özellikle basında gerçekleşen bir tartışmayı başlatmıştır.

Hüseyin Cahit, 22 Ekim 1922'de *Renin* gazetesindeki "Anadolu ve İstanbul" başlıklı yazısında İstanbul Hükûmetinin tutumunu değerlendirerek; "...Daha ilk dakikadan itibaren İstanbul, Anadolu Hareket-i Milliyesine yabancı kaldı. Hatta yalnız yabancı kalmakla da iktifa etmedi. Düşman oldu..." demiştir. Cahit Bey aynı yazısında, Ankara Hükûmeti'nin diğer devletler tarafından tanındığını ve resmi anlaşmalar yaptığını belirterek, sulh müzakeresi öncesinde Ankara ve İstanbul arasındaki pürüzlerin giderilememesinden duyduğu kaygıyı da dile getirmiştir⁷⁵.

Saltanat konusundaki tartışmalar Milli Mücadele'nin kazanılmasında etkili olan birleştirici, ihtilalci ruh halinin değişmesine, kişisel hesapların ön plana çıkmasına vesile olmuştur⁷⁶. Bu konudaki tartışmalar Milli Mücadele'nin liderleri arasındaki fikir ayrılıklarını da gün yüzüne çıkarmıştır. İsmet Paşa'ya göre İstanbul da artık bir hükûmet kalmamıştır. Tek söz sahibi Ankara Hükûmeti yani TBMM'dir⁷⁷. Buna karşın Rauf Bey ve Refet Paşa tam olarak aynı görüşte değillerdir. Bir görüşme esnasında Rauf Bey, Meclis'in saltanat ve hilâfet makamlarının ortadan kaldırılacağı konusunda endişeli olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda meclise ve kamuoyuna güvence vererek rahatlatmasını istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, saltanat ve hilâfet hakkındaki fikirlerini sormuştur. Rauf Bey cevabında, saltanat ve hilâfet makamına içtenlikle

⁷¹ *Renin*, "Tarihin Muazzam Bir Günü Rumeli'ye İkinci Geçiş", 20 Teşrinievvel 1922, s. 1- 2.

⁷² Aydemir, *Tek Adam*, s. 54- 55.

⁷³ Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Girişi, Karşılması ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Atatürk Dergisi*, IV/2 (Ocak 2004), s.153-154.

⁷⁴ *Sabah*, "Refet Paşa'nın Evvelki Geceki Nutku", 21 Teşrinievvel 1922, s.1.

⁷⁵ Hüseyin Cahit, "Anadolu ve İstanbul", *Renin*, 22 Teşrinievvel 1922, s.1.

⁷⁶ Aydemir, *Tek Adam*, s. 50.

⁷⁷ İnönü, *Hatıralar*, II, s. 43.

bağlı olduğunu, babasının ve kendisinin padişahın nimetleriyle yetiştiğini ve saygınlık kazandığını ifade etmiştir. Padişaha bağlılığı bir borç bilen Rauf Bey'e göre, kamuoyunu ve milleti bir arada tutacak yegâne kuvvet hilâfet ve saltanat makamıdır. Bu makamların kaldırılıp yerine başka bir makamın tesis edilmesini ise büyük bir felaket olarak değerlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu cevaptan sonra toplantıda bulunan Refet ve Ali Fuat Paşalara da görüşlerini sormuştur. Refet Paşa, Rauf Bey'in fikirlerine aynen katıldığını, saltanat ve hilâfetten başka bir idare şeklinin kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Ali Fuat Paşa ise Moskova'dan yeni döndüğü için bu konuda bir fikir beyan etmek istememiştir⁷⁸.

Fikir ayrılığı Lozan Konferansı'na gidecek olan delegeler heyetinin belirlenmesi sürecinde de kendisini göstermiştir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in başkanlığında bir heyetin gitmesi fikri ön plana çıkmış ancak Mustafa Kemal Paşa, bu heyetin başarılı olamayacağına inandığı ve talimatlarına harfiyen uyacak bir heyet istediği için bu fikre karşı çıkmıştır. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın müşavir olarak yanına verilmesini teklif etmişse de kabul etmemiştir⁷⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın tercihi İsmet Paşa'dır. Bu nedenle Yusuf Kemal Bey 27 Ekim 1922'de Hariciye Vekilliği'nden istifa etmiş ve 28 Ekim 1922'de yerine İsmet Paşa seçilerek Lozan Konferansı'na gönderilecek heyetin başkanı olarak belirlenmiştir⁸⁰.

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliğine atandığı sırada, Lozan Barış Konferansı için İtilaf Devletlerinden beklenen resmi davet 27 Ekim 1922 tarihli nota ile gelmiş ve kamuoyunda değerlendirilmeye başlanmıştır. Sabah gazetesinin 28 Ekim 1922 tarihli sayısında “*Müttefikler Dün Bizi Lozan Konferansına Davet Ettiler*” başlığı altında davetin, Ankara Hükûmetinin İstanbul temsilcisi Hamdi Bey ve İstanbul Hükûmetinin Hariciye Vekili İzzet Paşa'ya tebliği edildiği yazılmıştır. Notanın iki hükûmete tebliğ edilmesi iki hükûmetin de konferansa davet edilmesi anlamına gelmektedir. İstanbul Hükûmeti'nin davet edilmesi Saltanat hakkındaki tartışmaları alevlendirmiş ve konu TBMM'ne taşınmıştır⁸¹.

---

⁷⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 465-466.

⁷⁹ Atatürk, *Nutuk*, s.461- 462. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Sena Matbaası, İstanbul 1980, s. 338.

⁸⁰ Atatürk, *Nutuk*, s. 462- 463. *Tevhid-i Efkâr*, “Yusuf Kemal Bey İstifa Etti”, 27 Teşrinievvel 1922, s.1, *Tevhid-i Efkâr*, “İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâletine İntihabı”, 28 Teşrinievvel 1922, s.1, *Sabah*, “İsmet Paşa Hariciye Vekili Oldu”, 28 Teşrinievvel 1922, s.1.

⁸¹ Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s. 526. *Sabah*, “Müttefikler Dün Bizi Lozan Konferansına Davet Ettiler”, 28 Teşrinievvel 1922, s.1. Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 19.

TBMM'deki tartışmaları alevlendiren asıl unsur ise İstanbul Hükûmeti'nin konferansa gitmenin yollarını aramaya başlamasıdır. Sadrazam Tevfik Paşa, daha İtilaf Devletlerinin daveti gelmeden 17 Ekim 1922 tarihinde padişahın yaveri olan oğlu Yüzbaşı Ali Nuri Bey arayıcılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, kazanılan zaferin Ankara ve İstanbul hükûmetleri arasındaki ayrılığı ortadan kaldıracağını belirtmiş, konferansa birlikte gidilmesi gerektiğini savunmuş ve çalışmaların yapılması amacıyla güvenilir bir kişinin İstanbul'a gönderilmesini istemiştir⁸². Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya ulaştırılmak üzere Ankara Hükûmetinin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'e bir telgraf göndermiş ve Türk milletinin temsilcisinin TBMM olduğunu, konferansta sadece TBMM'nin seçeceği temsilcilerin bulacağını belirterek Ankara Hükûmeti tarafından artık tanınmayan İstanbul Hükûmeti'nin siyasi alandan uzak durmasını istemiştir⁸³. Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgrafi kendisine verilen bir talimat sanarak Tevfik Paşa'ya aynen bildirmemiştir. Telgrafına cevap alamadığını düşünen Tevfik Paşa, teşebbüslerine devam etmiş ve son çare olarak 29 Ekim 1922'de doğrudan, TBMM Başkanlığına telgraf göndermiştir. Telgrafta, Bab-ı Âli'nin ve Büyük Millet Meclisinin konferansa birlikte davet edildiği bildirilerek bu noktada birlikte hareket edilmesi istenmiştir. TBMM'nin konferansa katılmaması halinde barış gerçekleşmeyecektir. Bab-ı Âli'nin katılmaması ise Osmanlı Devleti'nin altı asırdır devam eden İslam âleminin temsilcisi kimliğine zarar verecektir. Konferansta birlikte hareket etmek için TBMM tarafından seçilecek özel bir temsilcinin acilen İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Böylece Tevfik Paşa Bab-ı Âli ve Ankara arasında gerçek bir ikilik olmadığını ifade ederek konferansa birlikte gidilmesi gerektiğini bir kez daha teklif etmiştir⁸⁴. Tevfik Paşa böyle bir adım atmasına gerekçe olarak Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgrafın kendisine ulaşmamasını ve telgraftan gazeteler vasıtasıyla haberdar olmasını göstermiştir⁸⁵.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafi Meclis'te 30 Ekim 1922'de okumuştur⁸⁶. Mesele TBMM için devlet meselesi haline dönüşmüştür. Çünkü konferansa iki

---

⁸² TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s.269. Aydemir, *Tek Adam*, s.53.

⁸³ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 269- 270. Atatürk, *Nutuk*, s.466.

⁸⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 466, Necati Çavdar, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2010, s.274, TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 270.

⁸⁵ *Akşam*, "Tevfik Paşa Meselesi", 5 Teşrinisani 1922, s.3.

⁸⁶ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 270.

heyetin katılması konferansta iki başlılığın oluşması anlamına gelecektir⁸⁷. Ayrıca Milli Mücadele sürecinde İstanbul Hükûmeti'nin ve Padişah Vahdettin'in takındığı tavır unutulmamış, söz alan mebuslar bunları hatırlatarak Tevfik Paşa'ya gayet sert tepki göstermişlerdir. İlk olarak söz alan Antalya Mebusu Rasih Efendi, Tevfik Paşa'nın telgraflarında Ankara Büyük Millet Meclisi ibaresini kullanmasına karşı çıkmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi diyememesinin nedenini; “*Zannederim, Avrupa'dan gelen telgraflarla bu telgraf aynı kopyadan çıkıyor. Çünkü “Ankara Büyük Millet Meclisi” olmaz, beyefendiler! Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır ve hududun hükümrani yalnız bu Meclisi Âlidir*” sözleriyle açıklamıştır⁸⁸.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, TBMM'nin İslam âlemini kurtarmak için çalıştığını ve İslam âleminin kalbinin Ankara'da attığını söyleyerek Ankara ve İstanbul Hükûmetleri arasında ikilik olmadığını ima eden Sadrazam Tevfik Paşa'ya Konya, Bolu ve Yozgat isyanlarını hatırlatmıştır⁸⁹. Nafia Vekili Fevzi Bey de söz alarak hâkimiyetin artık millette olduğunu, bunu da TBMM'nin temsil ettiğini söyleyerek İstanbul Hükûmeti'nin Sevr Anlaşması'nı imzalayarak milleti temsil hakkını kaybettiğini belirtmiştir. Bu nedenle ona göre Lozan Konferansı'nda İstanbul Hükûmetinin Türk milletini temsil hakkı yoktur⁹⁰.

Edirne Mebusu Kazım Karabekir ise; İstanbul Hükûmeti'nin Ermeni ve Yunan kuvvetlerini, kendi ordusu gibi milli kuvvetlerin karşısına çıkardığını söyleyerek bu ihanetin İstiklal Mahkemesi tarafından en kısa zamanda cezalandırılmasını istemiştir. Ayrıca, İslam âleminin artık halifeye değil, Anadolu'ya umut bağladığını belirtmiştir⁹¹. Rauf Bey de söz alarak; İstanbul'un işgali sonrasında yönetimin millete sırt çevirdiğini, meclisin işgalciler tarafından basılarak feshedilmesine göz yumduklarını ve kendilerine güvenilemeyeceğini belirtmiştir. Rauf Bey, Sevr'i imzalayanların ve onların artıklarının asla bu milleti temsil edemeyeceğini, artık tek temsil merciinin TBMM olduğunu vurgulamıştır⁹². Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa ise; “*...Mücadele-i Milliyeye başladığımız günden bugüne kadar bizim iki düşmanımız vardı. Biri hariçten geliyordu. Diğeri de İstanbul'dan doğuyordu. İstanbul'dan maksadım Padişah, Saray ve Bab-ı Ali'dir*” demiştir.

⁸⁷ İnönü, *Hatıralar*, II, s. 45.

⁸⁸ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 270- 271.

⁸⁹ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s.274.

⁹⁰ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 277.

⁹¹ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 280.

⁹² Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s. 528- 529.

Ayrıca Ali Fuat Paşa, konferans öncesinde ikilik çıkarılmak istendiğini, bu nedenle son düşmanında bir an evvel halledilmesini istemiştir⁹³.

Ali Fethi Bey, TBMM'nin Türk milletinin tek temsilcisi olduğunu ve bunun âleme ilan edilmesi gerektiğini, aksi halde konferansta Türkiye'nin elinin zayıflayacağını belirtmiştir⁹⁴. Erzurum Mebusu Nusrat Efendi yaptığı konuşmada, artık hâkimiyetin millete ait olduğunu belirtmiş ve İstanbul'dan gelen telgrafın reddedilmesini istemiştir. Meclise dönerek hilâfetin halli zamanının gelip gelmediğini sormuştur. Konuşmasının devamında, öncelikle halife ve padişahlık makamında olan Vahdettin'in tahttan indirilmesini ve bu makamların yetkilerinin kısıtlanmasını istemiştir⁹⁵.

Hariciye Vekâleti'ne yeni atanan İsmet Paşa, İstanbul'dan gelen telgrafın TBMM için resmi bir değer taşımadığını belirtmiş ve yapılan girişimleri Batılı devletlerin milletimizi kontrol altında tutmak için atığı bir hamle olarak görmüştür. İsmet Paşa konuşmasının devamında, Sulh Konferansında Türkiye'yi temsil için sadece TBMM'nin delege gönderme hakkı bulunduğunu, başka bir merciden delege gönderilmesi halinde kendilerinin konferansa katılmayacağını ve Mudanya Konferansı kararlarının da geçersiz sayılacağını belirterek⁹⁶ Ankara Hükûmetinin tutumunu net bir şekilde ortaya koymuştur.

Tartışmalardan sonra özellikle İstanbul Hükûmeti mensuplarının, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılmalarını isteyen mebusların hazırladığı önergeler okunmuştur⁹⁷. Daha sonra, Sadrazam Tevfik Paşa'nın yaptığı teklifin reddini isteyen Bayezid Mebusu Refik Beyin önergesi okunmuştur⁹⁸. Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Bey, Lloyd George'u İslam düşmanı bir şeytan olarak göstermiş, telgrafi gönderenlerin de ondan farklı olmadığını ve başta Padişah Vahdettin olmak üzere bu işte parmağı olanların taşlanması teklif etmiştir⁹⁹. İstanbul Mebusu Neşet Bey ise derhal bir İstiklal Mahkemesi kurularak İstanbul'da millet adına söz söylemeye ve hareket etmeye çalışanların cezalandırılmasını teklif etmiştir¹⁰⁰. Antalya Mebusu Rasih Efendi de "*Türkiye Büyük Millet Meclisi, memleketine,*

⁹³ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s.286.

⁹⁴ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 286- 288.

⁹⁵ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 288- 290.

⁹⁶ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 290.

⁹⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 467.

⁹⁸ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 291.

⁹⁹ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 291.

¹⁰⁰ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 291.

milletin dinine kasten hiyanet etmiş ve Padişahın başkanlığında Bab-ı Âli’de toplanan kişileri vatan haini görmektedir” ve TBMM’nin delegelerinin yanında vatan hainlerinin konferansa gitmesine razı olmayacağını bildiren bir cevap verilmesini teklif etmiştir¹⁰¹. Yine Adana Mebusu Zekâi Bey ve Burdur Mebusu İsmail Subhi Bey verdikleri önerilerde, İstanbul Hükûmeti’nin Lozan Konferansı’na gitmek için attığı bu son adımın Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na göre suç olduğunu ve cezalandırılmalarını teklif etmişlerdir¹⁰².

İsmet Paşa’ya göre ise; Sadrazam Tevfik Paşa’nın Lozan Konferansı’na gitme ısrarı ve bu yönde attığı adımlar, Ankara ve İstanbul Hükûmetleri arasında bir çatışma ortamı meydana getirmiştir. Bu süreç, İstanbul’da dahi artık, Türk Devleti’nin başında saltanat idaresinin hâkim olamayacağı fikrini güçlü kılmaya başlamıştır. Nitekim süreçte bu yönde ilerlemiştir¹⁰³.

Hasan Türker’e göre, meclise sunulan önerelerde suçlu görülenlerin cezalandırılması ya da onlara cevap verilmemesi önerilmiştir. Hiçbirinde saltanatın kaldırılması teklif edilmemiştir. Ancak, Mustafa Kemal Paşa’nın da dâhil olduğu, Rıza Nur ve yetmiş sekiz arkadaşının imzasını taşıyan önergede, saltanatın kaldırılması teklif edilmiştir¹⁰⁴.

Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve yetmiş sekiz arkadaşı; “...*Osmanlı İmparatorluğu’nun munkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükûmetinin onun varisi bulunduğu ve Makamı Hilâfetin esaretten kurtarılacağına dair tavrı*” meclise sunulmuştur. Önergede şu altı madde talep edilmiştir:

1. *Osmanlı İmparatorluğu çökmüştür.*
2. *Türkiye Devleti adıyla Milli Halk Hükûmeti esasları üzerine tesis edilmiş Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulmuştur.*
3. *Yeni Türkiye Hükûmeti son bulan Osmanlı İmparatorluğu yerine kurulmuş olup onun tek temsilcisidir.*
4. *Teşkilat-ı Esasiye Kanuniyle hâkimiyet hakkı millete verildiğinden, Padişahlık Sistemi de bu suretle yok olmuştur.*

¹⁰¹ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 292.

¹⁰² TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 292.

¹⁰³ İnönü, *Hatıralar*, II, s.45- 46.

¹⁰⁴ Hasan Türker, *Türk Devrimi ve Basın (1922- 1925)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s. 34- 35.

5. *İstanbul'daki hükûmet meşru kabul edilmediği için İstanbul ve civarının idaresi TBMM'ye bırakılmıştır.*
6. *Türkiye Hükûmeti, hilâfet makamını yabancıların esaretinden kurtarma hakkına sahiptir.*

Önergelerin okunmasından sonra Meclis Başkanı, Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafına cevap verilmesini teklif eden önergeyi oylamaya açmıştır. Oylama sonucunda, İstanbul Hükûmeti'ne cevap verilmemesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁵. Ardından, padişah ve telgrafi gönderenler hakkında kanuni işlem yapılmasını talep eden önergeler oylamaya koyulmuş ve kabul edilmiştir¹⁰⁶. Rıza Nur Bey ve yetmiş sekiz arkadaşı tarafından verilen önerge, usul yönünden yapılan tartışmaların ardından, Meclis Başkanı tarafından oylamaya sunulmuştur. 132 beyaz, 2 kırmızı, 2 yeşil olmak üzere 136 oy kullanılmış ve çoğunluk sağlanamadığı için görüşmeler, 1 Kasım 1922 Çarşamba gününe ertelenmiştir¹⁰⁷.

Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafi üzerine mecliste yapılan tartışmalar Türk basını tarafından yakından takip edilmiştir.

Renin gazetesi, Refet Paşa ile yapılan mülakatı yayınlamış ve “*Bab-ı Âli'den de bir delege heyeti gidecek mi?*” sorusunu yöneltmiştir. Refet Paşa ise; “*Delege heyetinden kasıt bir hükûmeti temsil edecek heyet demektir. Hâlbuki biz bir İstanbul Hükûmeti bilmiyoruz.*” cevabını vermiş, Mudanya Anlaşması'nı TBMM'nin yaptığını ve konferansa da TBMM heyetinin katılması gerektiğini belirtmiştir¹⁰⁸.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise sert bir üslup kullandığı haberinde, Tevfik Paşa'nın telgrafını küstah bir hareket olarak değerlendirmiş ve suç teşkil ettiğini belirtmiştir. Türk milletinin zaferini hazmedemeyen Saray ve Bab-ı Âli bir kez daha ihanet içerisine girmiştir. Hükûmetin bu daveti Mudanya Konferansı kararlarının ihlali olarak kabul ettiğini ve Saray'a gerekli cevabın verildiği bildirilmiştir¹⁰⁹.

Tevhid-i Efkâr gazetesinde yer alan haberde TBMM, Tevfik Paşa'nın telgrafındaki talebi ihanet olarak değerlendirmiş ve bu telgrafa cevap dahi verilmemesini kararlaştırmıştır. Bu kesin ve sert karar üzerine İstanbul Hükûmeti'nin

---

¹⁰⁵ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 294.

¹⁰⁶ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 294.

¹⁰⁷ TBMM, Z.C, XXIV, 30.10.1338, D.1, s. 294- 297.

¹⁰⁸ Renin, “Refet Paşa Hazretleri'nin Gazetemize Beyanâtı”, 31 Teşrinievvel 1922, s.1.

¹⁰⁹ Hâkimiyet-i Milliye, “Bab-ı Ali Konferansa Gelmek İstiyor, Fakat Millet Onu Lağvediyor!”, 31 Teşrinievvel 1922, s.1.

konferansa delege göndermekten vazgeçeceği de bildirilmiştir¹¹⁰. Gazete, İstanbul Hükûmeti'nin takınacağı tutum hakkında da bilgi vermiştir.

Akşam gazetesi de mecliste yapılan müzakerelere değinerek Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafına cevap verilmemesi yönünde karar alındığını duyurmuştur. Ayrıca, Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının sunduğu takrire de yer verdiği haberinde; “*Rıza Nur Bey ve rüfekaı tarafından Millet Meclisine fevkalade mühim bir takrir verilmiştir. Bu takrirden “Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine yeni Türkiye Devleti'nin mevcut olduğu ve hâkimiyet hakkının milletin nefsine verildiğini” beyan edilmektedir*” denilmiştir¹¹¹.

Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, “*Büyük Milletimiz Bugün Yeni ve Muhteşem Bir Devreye Giriyor*” başlığı ile verdiği haberin içeriğinde, Büyük Millet Meclisi'nin alacağı karar ile milleti, saray ve sultan baskısından kurtaracağını, milletin tek hâkim kılınacağını ilan etmiştir. Gazete, ayrıca Rıza Nur Bey'in takririne de değinerek, hilâfetin Osmanlı hanedanına ait kalmasını ve halife seçiminin TBMM'ye ait olmasının teklif edileceğini duyurmuştur¹¹².

Vakit gazetesi, Ankara'da bulunan muhabirin telgrafını “*Vahdet-i İdare Tesisi Meselesi*” başlıklı haberinde aktarmıştır. Rıza Nur Bey ve yetmiş altı arkadaşı tarafından imzalanan takririn görüşmelerine başladığını duyurmuştur. Takririn içeriğinin aktarıldığı haberde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan yeni Türkiye Devleti'nin ve milletin artık tek hâkim olduğunu, bundan sonra İstanbul'daki hükûmetin feshedilmiş kabul edilmesi gerektiğini yazmıştır¹¹³.

30 Ekim 1922 tarihinde TBMM'de yapılan hararetli tartışmalardan sonra, 31 Ekim'de meclis toplanmamıştır. O gün, Mustafa Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda, saltanatın mutlaka kaldırılması konusunda konuşma yapmıştır¹¹⁴. 1 Kasım günü yapılacak meclis toplantısına kadar yoğun bir kulis faaliyeti yürütülmüştür¹¹⁵.

---

¹¹⁰ *Tevhid-i Efkâr*, “Bab-ı Ali'nin Telgrafına Cevap Verilmeyecek” 2 Teşrinisani 1922, s.1.

¹¹¹ *Akşam*, “Büyük Millet Meclisi'nde Evvelki Geceki Fevkalade Mühim Müzakereler”, 1 Teşrinisani 1922, s.1.

¹¹² *Anadolu'da Yeni Gün*, “Büyük Milletimiz Bugün Yeni ve Muhteşem Bir Devreye Giriyor”, 1 Teşrinisani 1922, s. 1.

¹¹³ *Vakit*, “Vahdet-i İdare Tesisi Meselesi”, 2 Teşrinisani 1922, s.1.

¹¹⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 467.

¹¹⁵ Aydemir, *Tek Adam*, s.57.

Kazım Karabekir Paşa hatıralarında meclisteki muhalif mebusların, saltanatın kaldırılacağını sezerek en azından hilâfeti korumak amacıyla kendisine müracaat ettiklerini, kendisinin de onlardan bir günlük zaman kazandırmalarını istediğini, bu sürede saltanatın kaldırılması ve hilâfetin de Osmanlı hanedanında kalması yönünde bir takrir hazırlanacağını söylediğini anlatmıştır. Paşa'nın bu girişimi sonucunda 30 Ekim 1922 tarihli oylamaya muhalifler katılmamış ve görüşmelerden sonuç alınamamıştır¹¹⁶. Yine Kazım Karabekir Paşa'nın hatıralarına göre, kendisi yanına İsmet Paşa'yı da alarak Çankaya Köşkü'ne Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gitmiştir. Görüşmede İsmet Paşa, “*Paşa Hazretleri, umumun arzusu, saltanatın kaldırılması, hilâfetin Âli Osman'a bırakılması şeklindedir*” demiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'e sert bir şekilde bakarak; “*Peki Paşam, ne tarzda istiyorsanız söyleyin, yazayım*” cevabını vermiştir. Böylece Kazım Karabekir Paşa, Rıza Nur'un önergesinde halifelikle ilgili değişiklik yapılmasını sağlamıştır¹¹⁷.

Bu gelişmeler sonrasında, 1 Kasım 1922'de Rıza Nur ve arkadaşları, altıncı maddede bir değişiklik yaparak, hilâfetin Türklerde ve Osmanlı hanedanında kalmasını teklif eden takriri meclise sunmuşlardır. Takrir şu şekildedir: “*Hilâfet Türklere, Hanedan-ı Âl-i Osman'a aittir. Türkiye Devleti hilâfet makamının dayanağıdır. Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken salih ve doğru olanı seçilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti hakkı meşru olan hilâfet makamını esir bulunduğu yabancıların elinden kurtaracaktır*”¹¹⁸.

Tekliflerin okunmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa Türk ve İslam tarihinden örnekler taşıyan uzun bir konuşma yaparak, sözlerine Vahdettin'in ihaneti üzerinden devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'in konferansa katılmak için yaptığı hamle ile kendisinin ve temsil ettiği saltanat sisteminin yok edilmesini zorunlu kıldığını belirterek, saltanatın mutlaka kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır¹¹⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından sonra, teklifler Adliye, Şer'îye ve Kanun-i Esasiye komisyonlarına gönderilmiştir¹²⁰.

¹¹⁶ Uğur Mumcu, “Kazım Karabekir Anlatıyor”, Dizi-Röportaj, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1990, s.6.

¹¹⁷ Uğur Mumcu, “Kazım Karabekir Anlatıyor”, Dizi-Röportaj, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1990, s.6.

¹¹⁸ TBMM, Z.C, 01. 11. 1338, D.1, C.24, s.304.

¹¹⁹ TBMM, Z.C, 01. 11. 1338, D.1, C.24, s.305- 311.

¹²⁰ TBMM, Z.C, 01. 11. 1338, D.1, C.24, s.312.

Hoca Müfit Efendi başkanlığında, aynı odada çalışmaya başlayan üç komisyon konuyu tartışmaya başlamıştır. Şer'îye komisyonunda ki bazı hocalar, hilâfet ve saltanat makamlarının birbirinden ayrılamayacağını savunmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, komisyon başkanından söz alarak saltanatın güç ve kudretle kazanıldığını, şimdi ise milletin bu gücü eline aldığını belirtmiştir. Meclisin üzerine düşeni yaparak doğru kararı alması gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, aksi takdirde bazı kişilerin idam edileceğini söyleyerek gerekli uyarıyı yapmıştır¹²¹.

Komisyon, çalışmasını tamamladıktan sonra, Hüseyin Avni Bey ve İkinci Gruptaki muhalif arkadaşlarının teklifini öne çıkararak, meclise sunmuştur¹²². Teklif iki maddeden oluşmuştur:

Madde 1. Türkiye halkı, Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla birlikte temsil hakkını gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin bünyesinde toplamıştır. Milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvveti ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinden başka hiçbir hükûmeti tanımamaktadır. Bu nedenle Türkiye halkı, gücü şahsi hâkimiyete dayanan İstanbul'daki hükûmeti 16 Mart 1920'den itibaren son bulmuş olarak kabul etmektedir.

Madde 2. hilâfet makamı, Osmanlı hanedanına ait olmak şartıyla halifelîğe, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ve bu Hanedanın mensupları içerisinde ilim ve ahlâk yönünden en uygun olanı seçilecektir. Türkiye Devleti hilâfet makamının dayanağıdır¹²³.

Mazbatanın okunmasından sonra Mustafa Kemal Paşa söz alarak kanun teklifinin oy birliği ile kabul edileceğini tahmin ettiğini söylemiştir. Hüseyin Avni Bey de milletimizin üç yıldır büyük zorluklar çektiğini, milli hâkimiyeti uğruna şehitler verdiğini ve sonunda amacına ulaştığını belirtmiştir. Kanun teklifinin oylanmasından sonra, oturumu yöneten Adnan Bey; "*Efendim müttefikan kabul edilmiştir*" diyerek sonucu açıklamıştır. Ziya Hurşit Bey ise; "*Ben muhalifim, Binaenaleyh, ittifakla değil, ekseriyetle kabul edilmiştir*" sözleriyle tepki göstermiştir¹²⁴. Böylece, Birinci ve İkinci Grup arasında bir bakıma uzlaşma sağlanarak 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış, hilâfet ise siyasi gücünden

¹²¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 468.

¹²² Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s.486.

¹²³ TBMM, Z.C, XXIV, 01. 11. 1338, D.1, s.314.

¹²⁴ TBMM, Z.C, XXIV, 01. 11. 1338, D.1, s.315.

arındırılarak muhafaza edilmiştir. Cumhuriyete giden süreçte güçlü bir adım daha atılmıştır¹²⁵.

TBMM’de saltanatın kaldırıldığı esnasında, bu durumdan haberdar olmayan Tevfik Paşa Hükûmeti 2 Kasım’da toplantılarına devam etmiştir. Haber duyulduktan sonra ise İstanbul Hükûmeti bir süre sessiz ve kararsız kalmıştır. Hariciye Nazırı İzzet Paşa, Tevhid-i Efkâr gazetesine verdiği kısa demeçte, Sadrazam Tevfik Paşa ile görüşmeden açıklama yapamayacağını ve bir gelişme olması halinde basına beyanat verileceğini açıklamıştır¹²⁶. Tevfik Paşa, 4 Kasım’da saraya giderek Vahdettin ile uzun müddet istişare etmiş ve sonunda Padişah istifasını kabul etmiştir. Böylece Tevfik Paşa Hükûmeti ile birlikte Osmanlı Hükûmet Sistemi de son bulmuştur¹²⁷.

1.1.1. Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınındaki Etkisi

Saltanatın kaldırılması Türk basını tarafından büyük bir heyecanla millete duyurulmuştur. Elbette haber önce Anadolu gazetelerinin sayfalarına taşınmıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 2 Kasım 1922 tarihli sayısında, “*Dün Meclisimiz İttifak-ı Tam İle Kararını Verdi: Türkiye Halkı İstanbul’daki hükûmeti Ebediyen Tarihe Müntakil Addedmiştir*” başlığını kullanarak saltanatın kaldırıldığını duyurmuştur. Halifeliğin Osmanlı ailesine ait olduğu ve halifenin TBMM tarafından seçileceği de açıklanmıştır¹²⁸. Anadolu’da Yeni Gün gazetesi, saltanatın kaldırılmasıyla birlikte padişahın millet olduğunu yazmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın meclisteki nutkunu birinci sayfadan vermiştir¹²⁹.

İstanbul gazeteleri ise haberi 3 Kasım 1922’den itibaren duyurmaya başlamışlardır. Akşam gazetesinin aynı tarihli nüshasında haber “*Hürriyet ve Namus Müdafasında Bütün Dünya ve Bizzat Kendi Hâkim ve Hükûmeti Tarafından Tek Başına Terk Olunan ve Üç Sene Süren Mücahedesinde Rüştü Kemalini İsbat Eden Millet, Dün Ankara Büyük Millet Meclisinde Yeni Türkiye Devleti’nin Esaslarını İlan Etti*” başlığıyla duyurulmuş ve tek hâkimin millet olduğu bildirilmiştir¹³⁰.

¹²⁵ Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet*, s.483- 484.

¹²⁶ *Tevhid-i Efkâr*, “Hariciye Nazırı İzzet Paşa Ne Diyor?”, 3 Teşrinisani 1922, s.1.

¹²⁷ Çavdar, *Son Osmanlı Sadrazamı*, s. 277, *Tevhid-i Efkâr*, “Sakat Kabinenin İstifası Kabul Edildi”, 6 Teşrinisani 1922, s.1.

¹²⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Teşrinisani 1922, s.1.

¹²⁹ *Anadolu’da Yeni Gün*, “Dün Akşamdan Beri Türk’ün Yurdunda Kat’i Olarak Saltanatı Başladı”, 2 Teşrinisani 1922, s.1.

¹³⁰ *Akşam*, 3 Teşrinisani 1922, s.1.

Sabah gazetesi ise “*Büyük Millet Meclisinin Şekl-i İdare-i Hükümet Hakkında Verdiği Mühim ve Tarihi Karar*” başlığı ile saltanatın kaldırılmasının, yüz bir pare top atışıyla duyurulduğunu ve 2 Kasım tarihinin bayram ilan edildiğini yazmıştır. Gazete, halkın fener alayları düzenleyerek kutlamalar yaptığını da belirtmiştir¹³¹.

Vakit gazetesi, Türk milletinin ve TBMM ordularının, yıllarca hem harici düşmanlarla hem de Bab-ı Âli ve Sarayla mücadele etmek zorunda kaldığını, nihayetinde zaferini ilan ederek kendi hâkimiyetini eline aldığını yazmıştır¹³².

Renin gazetesi ise; “*Büyük Millet Meclisi’nde Saltanat-ı Milliye’ yi Tesis Eden Tarihi Celse*” başlığındaki haberinde, 1-2 Kasım tarihlerinin milli bayram olarak ilan edildiğini belirtmiştir. Meclisteki görüşmelere birinci sayfada geniş yer ayırmıştır¹³³. Hüseyin Cahid, 4 Kasım 1922 tarihli Renin gazetesindeki yazısında son gelişmelerin aslında “*Cumhuriyet*” rejiminin bir göstergesi olduğunu ve bunun 10 Temmuz 1908 inkılâbının bir meyvesi olduğunu belirtmiş ve ilk defa cumhuriyetten bahsetmiştir¹³⁴. Bundan sonra Hüseyin Cahid Bey yazılarında sıklıkla cumhuriyet kelimesini kullanmaya başlamış, Ankara’dan Basın İşleri Müdürü Ağaoğlu Ahmet Bey, “*Aman cumhuriyet sözünü kullanmayın*” diye haber göndermiştir¹³⁵. Kısa bir süre sonra cumhuriyet tartışmaları basında yeni bir gerilime neden olacaktır.

Tevhid-i Efkâr gazetesinde Ebulziyazade imzasıyla bir değerlendirme yapan Velid Ebuuzziya, saltanatın kaldırılması noktasında, İstanbul Hükûmeti’nin takındığı tutum nedeniyle sorumlu olduğunu, Ankara Hükûmeti’nin ve ordusunun gösterdiği mücadele azmini Bab-ı Âli’nin gösteremediğini belirtmiştir. Son hatanın Bab-ı Âli’de olduğunu ve bu nedenle Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yargılanacak duruma geldiklerini söylemiştir. Saltanatın kaldırılmasını pek sıcak karşılamayan Velid Bey, Kanun-i Esasi ile zaten milli iradenin ortaya koyulmuş olduğunu, milletimiz için tehlikeler tamamen ortadan kalkmadan böyle bir karar alınmasında acele edildiğini iddia etmiştir¹³⁶.

¹³¹ Sabah, 3 Teşrinisani 1922, s.1.

¹³² Vakit, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Evvelki Gün Akdettiği Tarihi Bir İçtimada Saltanat’ın Rafine ve Hilafete Hanedan-ı Ali Osman’ın İlmen ve Ahlaken İrşat ve Islah Olanının İntihabına İttifak İle Karar Vermiştir. Türkiye Devleti Makam-ı Hilafet’in İstinatgâhidir”, 3 Teşrinisani 1922, s.1.

¹³³ Renin, 3 Teşrinisani, 1922, s.1.

¹³⁴ Hüseyin Cahid, “İnkılâp”, Renin, 4 Teşrinisani 1922. s.1.

¹³⁵ Hüseyin Cahid Yalçın, *Siyasi Anılar*, Haz: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 271.

¹³⁶ Ebulziyazade(Velid Ebuuzziya), “Bab-ı Âli’nin Son Hatası”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Teşrinisani 1922, s.1.

Tevfik Paşa'nın istifası ise İleri gazetesinde “*Tevfik Paşa Kabinesi Dün Saat Dörde On Kala İstifa Etti*” başlığı ile duyurulurken TBMM'nin aldığı son karar nedeniyle Bab-ı Âli'de üç gündür hararetli tartışmaların yaşandığını ve istifa ile sonuçlandığı yazılmıştır. Habere göre kabinenin istifası üzerine Ankara'dan gelen emir ile Refet Paşa, TBMM adına İstanbul'un idaresine el koymuştur¹³⁷. Renin gazetesi ise 5 Kasım 1922 tarihli nüshasında Tevfik Paşa'nın istifa etmeden önce İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri olan Yüksek Komiserler ile görüşüğünü bildirmiştir¹³⁸. Hasan Türker'e göre; Tevfik Paşa son çare olarak, İtilaf Devletleri'nden medet ummuş, aradığı desteği bulamayınca da istifa etmek zorunda kalmıştır¹³⁹. 6 Kasım'da Bab-ı Âli'nin fotoğrafını yayınlayan Tevhid-i Efkâr gazetesi, Babiâli'ye hiç kimsenin uğramadığını bu haliyle sessiz bir türbeye benzediğini yazmıştır¹⁴⁰.

1.1.2. Saltanatın Kaldırılmasının Dış Basındaki Etkisi

TBMM'nin saltanatın kaldırılması yönünde aldığı son kararlar, Lozan Konferansı öncesinde Avrupa basını tarafından da dikkatle takip edilmiştir¹⁴¹. Layfield Ajansından aktarılan haberde; “*Osmanlı Devleti unvanının, Türkiye Devleti unvanının tebdiline dair bir karar*” verildiği belirtilerek, bunun cumhuriyetin ilanı anlamına geldiği görüşüne yer verilmiştir¹⁴². Fransız basınından Tan gazetesi saltanatın kaldırılması ile Ankara ve İstanbul arasındaki ikililiğin ortadan kalkmasını Lozan Konferansı öncesinde önemli bir gelişme olarak görmüştür¹⁴³.

Sabah gazetesinin, “*İnkılab-ı Ahir Hakkında Fransız Matbuatı'nın Mütalası*” başlıklı haberine göre, Fransız basını genellikle saltanatın kaldırılmasının, Sulh Konferansını etkilemeyeceği görüşündedir. Fakat onlar Türk olmayan Müslümanların vereceği tepkiyi de merak etmektedirler. Pöti Parizyen gazetesinden aktarılan haberde konuya biraz daha farklı bir açıdan yaklaşılarak; “*Türkler, saltanata kaldırmakla yetinmeyip Saraya asker gönderirse Sulh Konferansı gerçekleşmeyecektir*” demiştir¹⁴⁴.

¹³⁷ İleri, 5 Teşrinisani 1922, s.1.

¹³⁸ Renin, 5 Teşrinisani 1922, s.1.

¹³⁹ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s. 42.

¹⁴⁰ Tevhid-i Efkâr, “Babiâli Dün Babihali Oldu”, 6 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁴¹ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*”, s.44.

¹⁴² Anadolu'da Yeni Gün, “Saltanat-ı Milliyemizin Avrupa da Akisleri”, 5 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁴³ Akşam, “İnkılâbımız Paris'te Hüsn-ü Tesir Etti”, 5 Teşrinisani 1922, s.2.

¹⁴⁴ Sabah, “İnkılab-ı Ahir Hakkında Fransız Matbuatı'nın Mütalası”, 7 Teşrinisani 1922, s. 2.

İngiliz gazeteleri de saltanatın kaldırılmasını değerlendirerek batıl fikirlerinden kurtulan Türkiye’de, demokrasinin galip geldiği görüşünü yansıtmışlardır. İngiltere’deki Dublin Chronicle gazetesinden alınan haberde; Türkiye’nin batıl fikirlerinden kurtulduğunu ve yöneticilerin askeri zaferden sonra şimdi siyasi yeteneklerini göstermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Times gazetesi de “*Türklerin olgun siyasetlerini göstermek zorunda olduklarını*” yazmıştır¹⁴⁵.

Saltanatın kaldırılması Ermeni gazetelerinde de değerlendirilmiştir. İleri gazetesinde Jamanak gazetesinden alınan bir habere yer verilerek 1908 İnkılâbına atıfta bulunulmuştur. Gazete kararın İslam âleminde derin bir etki yaratacağını, ancak İnkılap kahramanlarının bunun önlemini aldıklarını yazmıştır¹⁴⁶.

1 Kasım 1922’de TBMM tarafından alınan karar Türk milleti kadar İslam Dünyası’nda da yakından takip edilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, İslam Dünyası’nın Türk milletiyle aynı görüşü savunduğunu ve alınan kararın kabul gördüğünü iddia etmiştir. Haberde, dikkat edilmesi istenen bir nokta da işaret edilmiştir. Türk milletinin bazı düşmanları, Müslüman kardeşlerimizi bize karşı kışkırtabilir uyarısında bulunmuştur¹⁴⁷. Tevhid-i Efkâr gazetesi de Şii Nizari mezhebi imamı ve Hindistan Müslümanlarının lideri Ağa Han’ın¹⁴⁸ İngiltere de yayın yapan *Matin* gazetesine verdiği demeçten alıntılar yapmıştır. “*Ağa Han Hazretleri*” hitabıyla başlayan haberde, Ağa Han’ın alınan kararı desteklediğini ve saltanatın kaldırılması hakkında Hintli İslam büyüklerinden oluşan bir heyetin tahkikat için Avrupa’ya geleceklerini belirtmiştir¹⁴⁹.

Saltanat ve hilâfetin birbirinden ayrılması noktasında en dikkat çekici yorum, 7 Kasım 1922’de Times gazetesinde mektubu yayınlanan yine Hindistan Müslümanlarının liderlerinden Emir Ali’den gelmiştir. Emir Ali, herhangi bir bağımsız Müslüman liderin kendisini halife ilan edebileceğini, ancak tüm Müslümanlar tarafından destek görmesi gerektiğini söylemiştir. TBMM’nin, halifelik

---

¹⁴⁵ *Vakit*, “İnkılâbımız ve Avrupa’daki Telakkiler”, 7 Teşrinisani 1922, s. 1.

¹⁴⁶ *İleri*, “Türk Milletinin Kararı Hakkında Ermeni Matbuatında Görülen Mütalaalar”, 5 Teşrinisani 1922, s3.

¹⁴⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Bütün İslam Âlemi Bizimle Hemfikir”, 13 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁴⁸ Ü.Gülsüm Polat, “Şii Nizari Mezhebi İmamı Ağa Han’ın I. Dünya Savaşı Yılları Faaliyetleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 68(2013).

¹⁴⁹ *Tevhid-i Efkâr*, “Hint Müslümanları ve Hilafetle Saltanatın Tefriki”, 13 Teşrinisani 1922, s.1.

seçimini halka bırakmasının şeriata göre uygun olacağını, hatta Dört Halife Dönemi'ni yeniden yansıtacağını savunmuştur¹⁵⁰.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 22 Kasım 1922'de “İslam Âlemi Ne Diyor” başlıklı yazısında bazı insanlarda, İslam âleminin tepkisinin ne olacağı yönünde bir endişe duyulduğuna dikkat çekmiş, Ağa Han ve Emir Ali'nin gazetelerdeki beyanatlarını hatırlatarak Türk milletinin kararını desteklediklerini vurgulamıştır. Hint Müslümanları adına “Hilafet Komitesi”, İngiliz Hükûmeti'ne bir telgraf çekerek, İngiltere'nin Müslümanları ve halifeyi himaye gayretinden vazgeçmesini ve TBMM'nin aldığı kararlara saygı duymasını istemiştir¹⁵¹.

1.2. Sultan Vahdettin'in İngilizlere Sığınması ve Abdülmecit Efendinin Halife Seçilmesi

Vahdettin, saltanatını ve hayatını güvenlik altına almak için 1919'dan itibaren İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Damat Ferit Paşa vasıtasıyla İngilizlerle temasa geçerek tahtan çekilmesi halinde can güvenliğinin sağlanması için teminat istemiştir¹⁵². 1920'den itibaren Vahdettin'in tahtı ve can güvenliği noktasında kaygıları giderek artmıştır. Milliyetçiler tarafından düzenlenecek bir darbe ile tahtını kaybetme korkusuna kapılan Vahdettin, Saray'daki güvenlik tedbirlerini mümkün olduğunca arttırmıştır. Can güvenliğinden son derece endişeli olan Vahdettin, İngilizlerle bizzat görüşerek iltica talebinde bulunmaya başlamıştır. 4 Ekim 1920'de İstanbul'da bulunan İngiltere Yüksek Komiseri De Robeck ile görüşmüş ve kendisine yardımcı olunmasını istemiştir. Robeck ise Vahdettin'in tahtan ayrılmasını İngiliz menfaatlerine aykırı bulduğu için durumu İngiltere'ye Earl Curzon'a bildirmiştir. Robeck, Vahdettin'in tahttan ayrılmasına sıcak bakmasa da Milliyetçiler tarafından Anadolu'ya davet edilen ve Sevr Antlaşması'na karşı olduğu bilinen Veliâht Abdülmecit Efendi'nin Anadolu'ya geçerek İngiliz menfaatlerini tehlikeye düşüreceğini de Earl Curzon'a iletmiştir. Bunun üzerine İngiliz Hükûmeti, Abdülmecit Efendi'nin Anadolu'ya geçmesine mani olmak için Vahdettin'in talebine sıcak bakmak zorunda kalmıştır¹⁵³.

¹⁵⁰ *Anadolu'da Yeni Gün*, “Hilafetin Tefriki ve Hint Müslümanları”, 15 Teşrinisani 1922, s. 2.

¹⁵¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, “İslam Âlemi Ne Diyor”, 22 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁵² İsmigül Çetin, *Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013, 0s.291.

¹⁵³ Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdettin, İngiliz Gizli Belgelerinde Vahdeddin ve Osmanlı Hanedanı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.86-87.

Daha büyük zaferden önce İngiliz Hükûmeti, 22 Ağustos 1922'de İstanbul'da bulunan İngiliz Orduları Komutanı General Harrington'dan padişahın güvenliğinin sağlanması ve İstanbul'dan ayrılabilmesi için bir İngiliz gemisinin hazırlanmasını istemiştir¹⁵⁴.

TBMM'nin saltanat ve hilâfet hakkında aldığı kararın İstanbul'a ulaşması üzerine, Sultan Vahdettin ve emrindekiler, derhal firar hazırlıklarına başlamıştır. Kaymakam Zeki Bey ile bir mektup göndererek İngiliz İşgal Komutanı General Harrington'dan himaye talep etmiştir¹⁵⁵.

Vahdettin'in İngilizlere sığınarak ülkeden ayrılmasında bazı yaşanan olaylar da etkili olmuştur. Muhalif basından Peyam-ı Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal, İstanbul'da bir berber dükkânında tutuklanarak İzmit'e getirilmiştir. Burada halk tarafından linç edilerek cesedi paramparça edilmiştir¹⁵⁶. 10 Kasım günü Vahdettin Cuma namazını kılmak için Hamidiye Camii'ne gitmiştir. Halkın ilgi göstermediği selamlık merasiminde sadece tören bölümü hazır bulunmuştur. Tören yapılmamış, marş söylenmemiştir. Cuma hutbelerinde de ismi zikredilmemiştir. Renin ve Vakit gazetelerinin haberine göre, TBMM tarafından yapılacak yeni halife seçimine kadar hutbelerde herhangi bir isim zikredilmeyecektir¹⁵⁷.

Ankara Hükûmetinin ve Milli Hareketin destekçilerinden olan Anadolu'da Yeni Gün gazetesi başyazarı Yunus Nadi'nin bu süreçte yazdığı makaleler de Vahdettin ve çevresindekiler hakkında neler hissedildiğini ortaya koymaktadır. Yunus Nadi, “*İki Düşman*” başlıklı yazısında; Türk milletinin iç ve dış düşmanlarla mücadele ettiğini belirterek iç düşmanların başı olarak da Vahdettin'i göstermiştir. Vahdettin için; “*Padişah ve halife unvanı taşıyan çok alçak bir şahsiyet... Kanlı ve şerefli inkılâbımızın tamam olması için mutlaka bunların başlarının ezilmesi dahi farzdır*” demiştir¹⁵⁸.

Yunus Nadi, “*Fesat Ocağı*” başlıklı yazısında da sarayda bulunan ve ahlakı bozuk olduğunu iddia ettiği hacı ve hocaların zamanı geldiğinde kafalarının koparılacağını belirtmiştir. Yunus Nadi yazısına gayet sert bir dille devam ederek

¹⁵⁴ Çetin, *Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği*, s.291-292.

¹⁵⁵ Muzaffer Muhyiddin, *Vahidüddin'in İhanetleri ve Firarı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338, s. 12- 13.

¹⁵⁶ *Anadolu'da Yeni Gün*, “Ali Kemal Ceza-ı Sezasını Buldu”, 7 Teşrinisani 1922, s.1, *Vakit*, “Ali Kemal”, 8 Teşrinisani 1922, s.1, *İkdam*, “Ali Kemal 'in Akıbeti”, 8 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁵⁷ *Renin*, “Selamlık Merasimi”, 11 Teşrinisani 1922, s.1, *Vakit*, “Dünkü Cuma Namazında Okunan Hutbeler”, 11 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁵⁸ Yunus Nadi, “İki Düşman”, *Anadolu'da Yeni Gün*, 12 Teşrinisani 1922, s.1.

inkılâbın tam anlamıyla hâkim kılınana kadar gerekirse İstanbul'un dahi kana bulanmasını istemiştir. Gerçekleştirilen inkılâbın büyüklüğünü kabul etmeyenleri birkaç saray taraftarı ve İngiliz uşağı olarak niteleyen Yunus Nadi Bey, gerekli tepkinin gösterilmemesi halinde Alemdar Mustafa Paşa'nın uğradığı akıbetin aynısının kendilerini beklediğini söylemiştir. Yunus Nadi bu sert ve tehditkâr yazısını TBMM'nin kararlarına uymayanların Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre yargılanacakları uyarısıyla tamamlamıştır¹⁵⁹. Yine, Anadolu'da Yeni Gün gazetesi 14 Kasım tarihli haberinde, “*Menfur Herifin Habasetkarane ve Hıyanetkarane Bir Cüreti*” başlığı altında, Vahdettin'in İngilizler vasıtasıyla düzenlenen bir beyanname ile İslam âleminden destek talep etmeye hazırlandığı belirtilerek konunun Ankara'da İcra Vekilleri Heyeti tarafından da takip edildiğini bildirmektedir¹⁶⁰.

Zor durumda kalan Vahdettin, son hamlesini yapmadan önce Başmabeyincisini Refet Paşa'ya göndermiş ve Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurmak istemiştir. Refet Paşa bu isteği Ankara'ya iletmış, Ankara ise Vahdettin'in bu isteğini yazılı olarak yapmasını istemiştir. Ancak Vahdettin'den herhangi bir talep gelmemiştir¹⁶¹.

İngiliz karargâhının konuyla ilgili yayınladığı resmi tebliğe göre, Vahdettin can güvenliği ve özgürlüğü olmadığı gerekçesiyle İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington'a mektup yazarak İngiltere'nin himayesinde İstanbul dışına çıkarılmayı talep etmiştir¹⁶². Harrington, Vahdettin'in talebini olumlu karşılamış ve 17 Kasım 1922 sabahı Vahdettin'e İngiliz ordusuna ait olan Malaya zırhlısına kadar refakat etmiştir. Böylece Vahdettin mahiyetiyle birlikte İstanbul'u terk etmiştir¹⁶³.

Vahdettin'in ülkeyi terk ettiği haberi 17 Kasım'da Refet Paşa tarafından, İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'e iletilmiştir. Refet Paşa, General Harrington'dan gelen mektubu ve beyannameyi Rauf Bey'e göndermiş ve beyannamenin ajanslar vasıtasıyla Avrupa'ya da gönderildiğinin tespit edildiğini bildirmiştir¹⁶⁴.

İngiltere'ye firar eden Vahdettin, İngiltere Fevkalade Komiser Vekili Henderson'dan, saltanattan ve hilâfetten asla feragat etmeyeceğini İngiliz Kralına

¹⁵⁹ Yunus Nadi, “Fesat Ocağı”, *Anadolu'da Yeni Gün*, 13 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁶⁰ *Anadolu'da Yeni Gün*, “Menfur Herifin Habasetkarane ve Hıyanetkarane Bir Cüreti”, 14 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁶¹ Aydemir, *Tek Adam*, s. 62.

¹⁶² Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdettin*, s.104-106.

¹⁶³ Çetin, *Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği*, s.296.

¹⁶⁴ Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s. 536.

iletmesini istemiştir. Tevhid-i Efkâr gazetesi, Vahdettin'in hilâfet merkezinden kaçarak bütün hak ve hukukundan vazgeçtiğini, yerine yeni bir halife seçildiğini ve Vahdettin'in artık tamamen esir olduğunu, bunu da en kısa sürede anlayacağını belirterek bu habere tepki göstermiştir¹⁶⁵.

Vahdettin'in, Türklerin yıllarca mücadele ettiği ve en büyük düşmanı olarak gördüğü İngilizlere sığınması ve Milli Mücadele'deki tutumu onun ihanetinin en büyük kanıtı olarak görülmüştür¹⁶⁶. Nitekim basın da olaya bu yönden yaklaşmıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesi Vahdettin'in üç yıldır vatanına, milletine ve dinine ihanet ettiğini, bu nedenle firarının beklenen bir hadise olduğunu yazmıştır¹⁶⁷. Vakit gazetesine göre, vatan hainleri birkaç yıldır ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır ve Vahdettin de firarıyla bu gruba dâhil olmuştur. Vahdettin milletin huzuruna çıkıp hesap vermek yerine, düşmanına sığınmayı tercih etmiştir¹⁶⁸.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi; "*Hilafet Makamından İngilizlerin Kucağına*" başlıklı haberinde, Vahdettin'in firarı Ankara tarafından beklendiği için pekte hayret uyandırmamıştır. Çünkü Vahdettin'in bu topraklarda yaşama imkânı kalmamıştır. "*İngiliz himayesi altında bütün İslamların hamisi? Bu ne şenaat, bu ne melanet yarabbi! Görülüyor ki, bu adam bütün İslam vicdanını tazip için yaratılmış eşna bir mahlûktur*" sözleriyle Vahdettin'in halifelik unvanını kullanma gayretine tepki gösterilmiştir¹⁶⁹.

İkdam gazetesi de Vahdettin'in firarının millet tarafından beklenildiğini ve bu konuda şaşkınlık duyulmadığını belirterek; "*Çünkü her ne suretle olursa olsun kaçmak bir korkunun, korkuda bir hıyanetin neticesidir*" sözleriyle kaçış nedenini açıklamıştır¹⁷⁰.

Refet Paşa'nın, Vahdettin'in firarını Rauf Bey'e bildirmesi üzerine, meselenin ciddiyeti nedeniyle TBMM'ye yansıtmadan önce Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey arasında değerlendirilmiştir. Bu konuda tasarlanan yönteme göre, önce Mecliste Vahdettin'in halifelikten hal' edilmesi ve daha sonra Refet Paşa vasıtasıyla Abdülmecit Efendi'ye bazı şartlar

¹⁶⁵ *Tevhid-i Efkâr*, "Hilafet ve Saltanattan Feragat Etmeyecekmiş", 20 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁶⁶ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.49.

¹⁶⁷ *Tevhid-i Efkâr*, "Altıncı Mehmet Makam-ı Hilafetten Bir İngiliz Sefinesine Firar Etti", 18 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁶⁸ *Vakit*, "Hiyanet-i İmza", 18 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁶⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, "Hilafet Makamından İngilizlerin Kucağına", 19 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁷⁰ *İkdam*, "Mehmed-i Sadis Akıbeti Makarr-ı Hilafetten Kaçmıştır", 18 Teşrinisani 1922, s.1.

sunularak halifeliğin teklif edilmesi düşünülmüştür¹⁷¹. Mustafa Kemal Paşa; “*Meclisçe, yeni halife seçilmeden önce, seçilecek şahsın da Padişahlık sevda ve davasına katılarak, herhangi bir yabancı devlete sığınması ihtimalini ortadan kaldırmak*” amacıyla, Refet Paşa’ya bir telgraf göndererek Abdülmecit Efendi’den TBMM’nin alacağı kararları kabul ettiğine dair bir yazılı belge istemiştir¹⁷². Refet Paşa, Abdülmecit Efendi ile görüşerek kendisinden yazılı bir belge almış ve derhal Mustafa Kemal Paşa’ya göndermiştir. Abdülmecit Efendi bu belgede; “*Büyük Millet Meclisinin hilâfet ve saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum*” diyerek TBMM tarafından halife seçilmesini olumlu karşılayacağını bildirmiştir¹⁷³.

18 Kasım 1922 tarihinde TBMM’de yapılan gizli oturumda Rauf Bey, Vahdettin’in halifelikten hal’i ve Abdülmecit Efendinin halife seçilmesi noktasında bir teklif sunmuştur. Heyeti Vekile Reisi olarak söz alan Rauf Bey, 17 Kasım’da Vahdettin’in firarı hakkında Refet Paşa’nın gönderdiği telgrafı okumuştur. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa’nın, Refet Paşa’ya gönderdiği talimat ve Abdülmecit Efendi’nin Halifelik hakkındaki cevabı mebuslar ile paylaşılmıştır¹⁷⁴. Rauf Bey konuşmasının devamında, bazı mebusların yeni seçilecek halifenin Anadolu’ya geçmesi fikrini savunduğunu ancak kendisinin halifenin İstanbul’da kalması fikrinde ısrarcı olduğunu açıklamıştır. Mersin Mebusu Selahattin Bey’in, halifelik için hükûmetin kimi seçtiğini sorması üzerine, Rauf Bey kişisel olarak Abdülmecit Efendi’yi düşündüğünü belirtmiştir. Çankırı Mebusu Tevfik Efendi’nin isteği üzerine Vahdetinin halifelikten hal’i için fetva hazırlanmıştır¹⁷⁵.

Şeriye Vekili Vehbi Efendi fetvayı okutmuştur. Ancak fetvanın oya sunulması bazı vekillerin tepkisine neden olmuştur. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, fetva varsa bizim oyumuza gerek yoktur diyerek fetvanın kendi oylarından üstün olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa hiddetlenerek memleketin yıkılması için de fetvaların hazırlandığını bu nedenle fetvanın mutlaka meclisin oyuna sunulması gerektiği cevabını vermiştir¹⁷⁶. Mustafa Kemal Paşa, fetvanın oya sunulmasını sağlayarak meclisin fetvadan daha üstün olduğunu da

¹⁷¹ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a*, C.1, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.148.

¹⁷² Atatürk, *Nutuk*, s.471.

¹⁷³ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.1, s. 154.

¹⁷⁴ TBMM, G.C.Z, III, 18.11.1338, D.1, s.1042- 1045.

¹⁷⁵ TBMM, G.C.Z, III, 18.11.1338, D.1, s.1045- 1046.

¹⁷⁶ TBMM, Z.C, XXIV, 18.11.1338, D.1, s. 564.

onaylatmıştır¹⁷⁷. Yapılan oylamada fetva kabul edilerek saltanatını kaybetmiş olan Vahdettin'in elinden şimdi de TBMM tarafından halifelik unvanı alınmıştır. Daha sonra Abdülmecit Efendi'nin halifeliği için oylama yapılmış ve 148 oyla TBMM tarafından “*Yüce Hilâfet Makamı*”na seçilmiştir¹⁷⁸.

Yeni halifenin seçildiği 18 Kasım 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'ya bir telgraf çekerek Abdülmecit Efendi'nin yapması gerekenleri bildirmiştir. Talimatta; Abdülmecit Efendi'nin Halife-i Müslimin unvanından başka bir unvan kullanmaması ve halifeliğinin İslam dünyasına duyurulacağı bildirinin önce Ankara tarafından onaylanması gerektiği bildirilmiştir¹⁷⁹. Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa vasıtasıyla ile Abdülmecit Efendi'ye 19 Kasım'da bir telgraf daha göndererek halife olarak seçildiğini bildirmiş ve tebrik etmiştir¹⁸⁰.

Vakit gazetesi, Abdülmecit Efendi'nin hilâfet makamına seçilmesinin İstanbul'da memnuniyetle karşılandığını ve yüzlerce insanın yeni halifeyi tebrik için Dolmabahçe Sarayı'na geldiğini yazmıştır. Biat merasiminin 22 Kasım'da olmasının muhtemel olduğu belirtilerek Cuma namazını Fatih Camii'nde kılacağı ve 101 pare top atılacağı da belirtilmiştir¹⁸¹. Abdülmecit Efendi'nin halifeliğinin ilk cuma gününde hutbeler tüm yurttan onun adına ve Türkçe olarak okunmuştur¹⁸².

Gelişen bu olaylar, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde tasarladığı hilâfetin ortadan kaldırılması meselesinin nihai sonuca ulaşması için birkaç basamaktan birisi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, saltanat ve hilâfet makamlarının bir anda kaldırılması kararının alınması halinde, en yakın silah arkadaşlarının dahi karşı çıkacağını biliyordu. Bu nedenle kademeli ve zamana yayılmış bir politika takip etmiştir¹⁸³.

Gerçekten de saltanatın kaldırılması ve yeni Halife'nin seçilmesi süreci hem basında hem de devlet adamları arasında tartışmalara ve çekişmeye neden olmuştur. Fırka meselesi ve yenilenen seçimler bu tartışmaları körüklemiş, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı basın merkezli bir muhalefet oluşmuştur.

¹⁷⁷ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924- 1928)*, Turhan Kitabevi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar: 9, Ankara, s.93.

¹⁷⁸ TBMM, Z.C, XXIV, 18.11.1338, D.1, s. 564- 565.

¹⁷⁹ Atatürk, *Nutuk*, s.471.

¹⁸⁰ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.1, s. 172.

¹⁸¹ *Vakit*, “Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahiye Biat Merasiminin Yarın Olması Muhtemeldir”, 21 Teşrinisani 1922, s.1.

¹⁸² *İkdam*, “Ankara'da Hutbeler”, 1 Kanunievvel 1922, s.2.

¹⁸³ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s.23.

1.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Fırka Projesi ve TBMM'nin Seçim Kararı

TBMM'nin de zaten bir muhalif kesim vardır. Bu muhalif grup Aralık ayının ilk günlerinde Mustafa Kemal Paşa'yı saf dışı bırakmak adına bir hamle yapmıştır. 2 Aralık 1922 günü Erzurum Mebusu Necati Bey ve arkadaşları Mebus Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılması yönündeki önergeyi meclise sunmuşlardır¹⁸⁴. Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey, önergenin okunmadan komisyona gönderilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu cevap üzerine Mustafa Kemal Paşa, bir anda kürsüye çıkarak önergenin, bizzat kendisini hedef aldığını belirterek söz istemiştir¹⁸⁵. Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, teklifin on dördüncü maddesine dikkat çekerek mebus seçilebilmek için seçim bölgesinde en az beş yıl yerleşmiş bulunma şartının bizzat kendisini hedef aldığını söylemiştir. Bu şartları taşıyamamasının nedeni olarak da vatanın kurtuluşu için cepheden cepheye koşmasını göstermiştir¹⁸⁶. Tepkiler üzerine görüşmeler sonlandırılmış ve önerge, Kanun-i Esasi Encümenine gönderilmiştir¹⁸⁷.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, Hâkimiyet-i Milliye, Anadolu'da Yeni Gün ve Öğüt gazetelerine 6 Aralık 1922'de bir açıklama yapmıştır. Gazetecilerin, barış sağlandıktan sonra ülkenin geliştirilmesi konusunda nasıl bir program izleneceğine yönelik bir sorusu üzerine Mustafa Kemal Paşa, "*Halkçılık esasına dayanan ve "Halk Fırkası" namıyla bir fırka teşkil etmek niyetindeyim*" demiştir¹⁸⁸. Paşa'nın bu beyanatı yeni bir tartışmanın alevlenmesine neden olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası hakkındaki demecinden sonra gazetelerde konu ile ilgili yorumlar yayınlanmaya başlanmıştır. Proje başta Hâkimiyet-i Milliye, İkdâm, İleri ve Anadolu'da Yeni Gün gibi gazeteler tarafından desteklenmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Mustafa Kemal Paşa'ya olan güveni dile getirildikten sonra, kurmayı planladığı fırka projesini desteklemiştir. Gazeteye göre Mustafa Kemal Paşa, bütün milleti kendi etrafında toplayacak güce sahiptir. Halk Fırkası'nın önünde zor ve zahmetli bir yol bulunduğunu belirten Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, barış ortamının getireceği bu yeni halk teşkilatının biran evvel

¹⁸⁴ TBMM, Z.C, XXIV, 02.12.1338, D.1, s.159.

¹⁸⁵ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.1, s.227.

¹⁸⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 489-490.

¹⁸⁷ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.1, s.230.

¹⁸⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri "Halk Fırkası" Namıyla Siyasi Bir Fırka Teşkili Niyetindedirler", 7 Kanunievvel 1922, s.1, *Vakit*, "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Beyanatı", 8 Kanunievvel 1922, s.1.

hayata geçmesini temenni etmiştir¹⁸⁹. İkdam gazetesinde ise “*Ana Fırka*” başlıklı yazıda “*Halk Fırkası adıyla siyasi bir teşebbüs gereklilikten ziyade bir ihtiyaçtır*” denilmektedir. Çünkü inkılâpların gerçekleşmesini sağlamak için bütün halk bir bayrak altında toplanmalıdır. Ayrıca, Halk Fırkası içerisinde farklı siyasi fırkaların çıkacağı ve ana fırka görevi üstleneceği de savunulmuştur¹⁹⁰.

Projenin taraftarları ile birlikte muhalifleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Muhaliflerin başında ileride İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin kurulmasına sebep olan ve bu mahkemede yargılanan Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit ve Vakıf gazetesinden Ahmet Emin gibi yazarlar vardır. Aslında Hüseyin Cahit Bey, daha Mustafa Kemal Paşa’nın fırka ile ilgili demecinden önce 29 Ekim 1922 tarihinde Renin gazetesindeki “*Hangi Fırkadansınız*” başlıklı siyasi yazısında, konu hakkında ileriye dönük bir analiz yapmıştır. Kendisi, barış yapılmadan ülke refaha kavuşmadan fırka meselelerinin açılması ihtimalinden son derece rahatsızdır. Hüseyin Cahit Bey’e göre fırka meselesi nihayetinde ayrılık demektir. Bu nedenle fırkacılığın, memleketin tamamen barışa kavuştuğu bir dönemde gündeme taşınması daha doğrudur. Aksi takdirde memleket boşa zaman kaybederek gereksiz tartışmalar içerisine girecektir. Hüseyin Cahit Bey, bu tespitiyle bir bakıma ileride yaşanacakları haber vermiştir¹⁹¹.

Vakıf gazetesinden Ahmet Emin Bey de konuyu değerlendirerek fırka fikrine karşı olduğunu açıklamıştır. Önce memleket belirli bir seviyeye taşınmalı ve daha sonra bu tür konular gündeme getirilmelidir. Ahmet Emin Bey; “*Zaten fırkacılık memleketimiz için cazip bir kelime değildir. Pek çokları için dar ve zararlı bir manaya sahiptir*” demiş ve birçok kişinin kişisel fikirlerini savunmak için fırka dışında kalacağını savunmuştur. Fırka tarzının tercih edilmesini yanlış bulan Ahmet Emin Bey, Halk Fırkası kelimesinin bir sınıfsal mücadeleyi temsil ettiğini belirterek halkçılık yerine memleketçiliğin tercih edilmesini tavsiye etmiştir¹⁹².

Ahmet Emin Bey, ileriki günlerde de fırka meselesi hakkındaki tepkisini devam ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın bir siyasi fırka kurarak başına geçmesi fikrine şu sözlerle karşı çıkmıştır: “*Mustafa Kemal Paşa hazretleri, milletin malıdır. Bu memleket bir fırkaya mal olmalarına razı olmaz. Bir fırka tesis ederek bu fırkaya*

¹⁸⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Fırkalar ve Milletlerin Hayatlarındaki Hidematları”, 8 Kanunievvel 1922, s.1.

¹⁹⁰ *İkdam*, “Ana Fırka”, 12 Kanunievvel 1922, s.1.

¹⁹¹ *Renin*, “Hangi Fırkadansınız”, 29 Teşrinievvel 1922, s.1.

¹⁹² Ahmet Emin, “Halk Fırkası”, *Vakıf*, 21 Kanunievvel 1922, s.1.

reis olursa, milletin fırka haricinde kalan kısımları kendilerini kaybetmiş olacaklardır". Ahmet Emin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın fırka reisliğinin, Meclis başkanlığı görevini olumsuz etkileyeceğini ve tarafsızlığını yitireceğini belirterek milli bir önder olarak kalmasını temenni etmiştir¹⁹³.

Halk Fırkası fikrini ortaya atan ve kamuoyunun nabzını yoklayan Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1923'te Ankara'dan ayrılarak bir yurt gezisine çıkmıştır. Gezinin amacı, saltanat ve hilâfet hakkında atılan adımların halk tarafından nasıl karşılandığını incelemek ve Halk Fırkası için uygun altyapıyı hazırlamaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu fırsattan istifade ederek artık ömrünü tamamladığını düşündüğü TBMM'nin yenilenmesini için seçime gidilmesi yönünde de analiz yapma fırsatı bulmuştur¹⁹⁴.

19 Ocak'ta İzmit'te halka hitap eden Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası hakkında daha detaylı bir açıklama yapmıştır¹⁹⁵. Fırkaya duyulan ihtiyaca dikkat çekerek milletin sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilen, firkaların geçmişteki zararlarını giderecek ve çoğunluk tarafından uygulanabilecek bir program tesbit edilmeye çalışılmaktadır. Halkın ortak çıkarları ve huzurunun sağlanması amacıyla "*Halk Fırkası*" adıyla bir firkanın kurulacağını açıklamıştır¹⁹⁶. Gezisi esnasında 17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul basınının önde gelen isimleriyle bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda gazetecilerden destek isteyen Mustafa Kemal Paşa, birleştirici ve kararlı bir tavır ortaya koymuştur¹⁹⁷. Bu toplantıda tartışmaların odağının Halk Fırkası olacağı düşünülürken Mustafa Kemal Paşa tarafından gazetecilere ilk olarak halifelik geleceği hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Gazeteciler genel olarak İstanbul'un hilâfet merkezi olarak kalması yönünde cevap vermiştir. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın: "*Hilâfetin mutlaka kökünden ilga edilmesi lazımdır*" sözü salonda büyük şaşkınlık yaratmıştır¹⁹⁸. Kısacası asıl tartışma konusu olacak olan Halifelik meselesi bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından gündeme getirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya dönüşü İsmet Paşa'nın kesintiye uğrayan Lozan Konferansı'ndan dönüşüne rastlamıştır. İsmet Paşa'nın Lozan'da

---

¹⁹³ Ahmet Emin, "Millet Rehberine Muhtaç", *Vakit*, 28 Kanunievvel 1922, s.1.

¹⁹⁴ Aydemir, *Tek Adam*, s.68.

¹⁹⁵ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s.490-491.

¹⁹⁶ Aydemir, *Tek Adam*, s.72, *Vakit*, "Başkumandanımızın İstanbul Matbuatına Beyanatı", 19 Kanunisani 1923, s.3.

¹⁹⁷ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.65.

¹⁹⁸ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s.28-29.

gerçekleşen görüşmeler ve konferansın kesintiye uğramasının nedenlerini TBMM’de uzun uzun anlatmış ve mecliste muhalif grubun ağır baskısı ile karşılaşmıştır. 21 Şubat 1923’te başlayan 6 Mart’a kadar devam eden bu süreç¹⁹⁹ seçimlerin yenilenmesi fikrinin doğmasına neden olmuştur. Önce muhalif mebuslardan İzmit Mebusu Sırrı Bey tarafından seçimlerin yenilenmesi için önerge verilmiş ancak Mustafa Kemal ve taraftarlarının olduğu Birinci Grup desteklemeyince önerge reddedildi²⁰⁰.

Ancak Mustafa Kemal Paşa da seçimlerin yenilenmesi fikrindedir. TBMM’de Lozan Konferansı hakkındaki görüşmelerin sert ve uzlaşmaz bir havada gelişmesi üzerine barışın bu ortamda sağlanmasının güç olacağını düşünmektedir. Bu amaçla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) ile Hükûmet yeni bir meclis için seçime gidilmesi yönünde ikna edilmiştir²⁰¹. Ardından Aydın Mebusu Esat Bey ve yüz yirmi arkadaşı tarafından 1 Nisan 1923’te TBMM’ye sunulan teklifte meclisin memleketin savunması için bir araya geldiğini ve bu görevini tamamladığını belirterek barış süreci için derhal seçime gidilmesini istemiştir. İsmet Paşa’nın teklifi destekler bir konuşma yapması üzerine Ziya Hurşit ve Sırrı Bey daha önce yaptıkları seçim teklifini İsmet Paşa’nın reddettiğini hatırlatmıştır. Yinede mecliste yapılan görüşme sonucunda teklif aynı gün oy birliği ile kabul edilmiştir²⁰².

Mustafa Kemal Paşa, TBMM’nin seçim kararı almasından kısa bir süre sonra 8 Nisan 1923’te Müdafaa-i Hukuk Grubu’nda yayınladığı “*Dokuz Umde*” ile ARMHC’nin, Halk Fırkası’na dönüştürüleceğini bildirmiştir²⁰³. Beyannamenin giriş kısmında TBMM’nin ilk dönemde aldığı görevi yerine getirerek 1 Nisan’da seçim kararı aldığı ve barışın gerçekleşmesiyle birlikte ekonomik refahın temini için çalışılacağı belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, meclisin bu amaç doğrultusunda çoğunluğu sağlaması gerektiğini söylemiştir²⁰⁴.

¹⁹⁹ TBMM, G.C.Z, III, 21.02.1339, D.1, s.1290-1301. Atatürk, *Nutuk*, s.487.

²⁰⁰ TBMM, G.C.Z, IV, 5.03.1339, D.1, s.106-118, 141. Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s.506-507. Birinci TBMM Milli Mücadele esnasında bağımsızlık noktasında bir fikir birliği ortaya koyduğu halde daha sonra gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve taraftarları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu(ARMHG) ismi altında toplanmıştır. Muhalefet ise özellikle iç politikada siyaset üretmeye başlamış ve Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar meclisteki ruh halini korumak adına İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ismini benimsemiştir. İktidar gayesi taşımadan meclis üstünlüğü prensibini savunmuştur. Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 9-10.

²⁰¹ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.66.

²⁰² TBMM, Z.C, XXVIII, 01.04.1339, D.1, s.283-293.

²⁰³ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s.525.

²⁰⁴ *Anadolu’da Yeni Gün*, “Yeni İntihabatta Umdelerimiz”, 9 Nisan 1923, s.1.

Haziran-Temmuz 1923'te yapılan seçim sonucunda ARMHC büyük bir üstünlükle kazanmış İkinci Gruptan hiç kimse meclise girme fırsatı bulamamıştır. Bunda, İkinci Grubun seçimlere programsız ve bireysel şekilde katılmaları da etkili olmuştur. Bağımsız olarak sadece bir mebus meclise girebilmiştir²⁰⁵.

11 Ağustos 1923'te yeni üyeleri ile çalışmaya başlayan TBMM'de 13 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığına seçilirken Ali Fuat Paşa'da Meclis İkinci Başkanlığına getirilmiştir²⁰⁶. İsmet Paşa ile Lozan Konferansı nedeniyle anlaşmazlık yaşayan Rauf Bey, onun memlekete dönmesi üzerine Heyet-i Vekile Reisliğinden istifa etmiştir²⁰⁷. Rauf Bey'in yerine Fethi Bey Heyet-i Vekile Reisliğine seçilmiştir²⁰⁸. TBMM uzun zamandır devam eden barış sürecini 23 Ağustos'ta nihayete erdirerek Lozan Barış Anlaşması'nı imzalamıştır. Bundan sonra hazırlıkları tamamlanan Halk Fırkası 9 Eylül'de kurularak Mustafa Kemal Paşa Fırka Reisliğine seçilmiştir²⁰⁹.

1.4. Başkent Meselesi

İstanbul basını ile Ankara hükûmeti arasında saltanatın kaldırılması ve sonrasında başlayan çekişmeyi arttıran bir hadise de Ankara'nın başkent ilan edilmesidir. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, Ankara'yı başkent ilan ederek devletin yeni rejimi belirlenmeden İstanbul'da ki muhalefeti susturmak istemiştir. Barış görüşmelerinin hız kazanmasıyla da İstanbul'un geleceği tartışma konusu olmuş ve Mart 1923'ten itibaren basın tarafından değerlendirilmeye başlanmıştır²¹⁰.

Ahmet Emin Bey, 14 Mart 1923'te Vakit gazetesinde ki köşe yazısında hükûmet merkezi meselesini ele almış Anadolu'da birçok şehrin buna talip olabileceğini ancak gerçek mücadelenin Ankara ve İstanbul arasında yaşanacağını yazmıştır. İstanbul'da hükûmet namına bütün altyapı hazırdır ve deniz ulaşımı ile ticaret gelişmiştir. Ancak boğazların açık olması güvenlik zafiyeti meydana getirmektedir. İstanbul'un lehinde olan unsurlar Ankara'nın aleyhindedir²¹¹.

---

²⁰⁵ Aydemir, *Tek Adam*, s.90.

²⁰⁶ Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti*, s.57.

²⁰⁷ Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s.558.

²⁰⁸ Aydemir, *Tek Adam*, s.91.

²⁰⁹ Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti*, s.57, Aydemir, *Tek Adam*, s.92.

²¹⁰ Cemile Burcu Kartal, "Ankara'nın Başkent Oluş Sürecinde Dönem Basımında Ankara ve İstanbul: "Makarr" ve "Payitaht" ", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Yıl: 2013, s.78.

²¹¹ Ahmet Emin, "Ankara ve İstanbul", *Vakit*, 14 Mart 1923. s.1.

Hüseyin Cahid Bey, İstanbul'un başkent olmasından yana tavır koyarak “Eski Payitaht” ve “Yeni Payitaht” arasında bir kıyaslama yapılması halinde tabii olarak İstanbul'un tercih edileceğini söylemiştir. Ankara'nın en zor günlerde üstlendiği vazifeye saygı duymuş ancak Ankara'da hayatın zorluğunu da ön plana çıkarmıştır²¹².

Muhelif basının önde gelen isimlerinden olan Velid Ebuuzziya, başkent meselesi hakkında Ankara'yı destekleyen bir yazı yazmıştır. Velid Bey'e göre; Milli Mücadele esnasında İstanbul'un düştüğü durum onu merkez olmaktan uzaklaştırmıştır. Ankara ise coğrafi ve siyasi bakımdan daha avantajlıdır. Ankara'nın yıllardır başkentlik yaptığını da belirterek tartışmaları zamansız ve gereksiz bulmuştur²¹³.

Ahmet Cevdet Bey'e göre; İstanbul'un artık başkent olarak kalma ihtimali yoktur. Ancak her şey İstanbul'dan nakledilmemeli, Askeri kurumlar ve fabrikalar Anadolu'da başka bir yere güvenlik için taşınabilir. Ancak İstanbul'un ne olursa olsun hilâfet merkezi olarak kalması gerektiğini söylemiştir²¹⁴.

Falih Rıfkı Atay, Ankara'nın o günkü halini anlatırken geniş bir bozkır içerisinde yolu bulunmayan, ulaşımın tozlu yollarda güç bela sağlandığı bir şehir olarak tarif etmiştir. Elçiliklerin dahi yerleşmeyi düşünmediği bu şehir bütün olumsuzluklarına rağmen TBMM'ye ev sahipliği yapmış ve “Ankara Hükûmeti” olarak anılmıştır²¹⁵.

Ankara'nın başken olmasının en güçlü savunucusu Lozan Konferansı'ndan dönen İsmet Paşa olmuştur. Paşa, Lozan Konferansı esnasında Batılı devlet adamlarının yeni devletin başkenti konusundaki çekincelerine yakından tanık olmuştur. Onlar, İstanbul'u ve buradaki yöneticileri yakından tanıdıkları için yeni devletin de İstanbul'da ve aynı kadrolarla tesis edilmesini istemişlerdir. Buna ek olarak Ankara'nın Anadolu'nun merkezinde bulunması ve ulaşım zorlukları da onların çekincelerini arttırmıştır. İsmet Paşa ise Boğazlarda güvenliğin olmaması ve Anadolu'nun merkezi konumunda bulunması nedeniyle Anadolu Hükûmeti'nin merkezi olarak Ankara'yı uygun görmektedir. Mebusların büyük kısmı bu fikirlere katılmakla beraber, acele edilmemesini istemişlerdir. Ayrıca Abdülmecit Efendi

²¹² Hüseyin Cahit, “İstanbul'un Kusurları”, *Tanin*, 17 Mart 1923, s.1.

²¹³ Ebulziyazade, “İstanbul Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Mart 1923, s.1.

²¹⁴ Ahmet Cevdet, “İstanbul, Yine İstanbul”, *İkdam*, 14 Nisan 1923, s.1.

²¹⁵ Atay, *Çankaya*, s.352-355.

halife seçilirken kendisine merkez olarak İstanbul gösterilmiş ve Lozan'da İstanbul'un hilâfet merkezi olduğu savunulmuştur²¹⁶.

Bütün muhalefete rağmen Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül 1923'te Neue Freie Presse muhabirine verdiği demeçte: “Ankara, Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezidir” sözüyle hem rejim hem de başkent meselesi hakkındaki fikrini açıklamıştır²¹⁷. Meseleyi kesin olarak çözmek için harekete geçen İsmet Paşa ve on dört mebus 9 Ekim 1923'te TBMM'ye Ankara'nın başkent ilan edilmesi yönünde tek maddelik bir kanun teklifi sunmuşlardır. 13 Ekim'de TBMM'de görüşülen teklifte, İstanbul'un hilâfetin ve İslam Dünyası'nın merkezi olarak kalacağı vurgulanmış ve Ankara'nın tercih edilmesinin nedenlerine değinilmiştir. Boğazların mevcut konumu nedeniyle idare merkezinin, coğrafi konumu itibariyle daha güvenli olan Ankara'ya taşınması gerektiği ve bunun derhal yapılması teklif edilmiştir²¹⁸. TBMM'de yapılan oylama sonucunda teklif çoğunlukla kabul edilmiştir. Böylece 13 Ekim 1923'te “Türkiye Devleti'nin Başkenti Ankara şehridir” maddesi anayasaya eklenmiştir²¹⁹.

Tanın gazetesi Ankara'nın başkent ilanını birinci sayfanın alt kısımlarında önemsiz bir haber gibi vermiş ve İstanbul'un bundan sonra nasıl idare edileceğinin değerlendirildiğini duyurmuştur²²⁰. İkdâm gazetesi, TBMM'de yapılan görüşmelerde İstanbul'un başkent olarak kalmasını savunan Gümüşhane mebusu Zeki Bey'in konuşmasını ön plana çıkarmıştır. Zeki Bey, İstanbul'un fiziki şartlarının bahane edilerek başkent Ankara'ya taşınması fikrini eleştirmiş ve İstanbul'a duyulan kırgınlığın ve kızgınlığın nedenini sormuştur. Konuşması diğer mebuslardan büyük tepki görmüştür. Gazete oylamada yirmi milletvekilinin çekimser kaldığını da yazmıştır²²¹.

Mesele Anadolu basını ile İstanbul basınına karşı karşıya getirmiştir. Anadolu basınına en önemli unsurlarından olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, İstanbul basınına tutumunu eleştirerek bir değerlendirme yapmıştır. Buna göre Barış Antlaşmasından sonra İstanbul basını bir anda Ankara'ya karşı tavır almıştır. Özellikle, Milli Mücadele esnasında desteğini esirgemeyen Tanin gazetesi ve

---

²¹⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.2, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960, s.26. İnönü, *Hatıralar*, II, ss.166, 168.

²¹⁷ İkdâm, “Gazi Paşa'nın Teşkilatımız Hakkında Mühim Beyanâtı”, 23 Eylül 1923, s.1.

²¹⁸ TBMM, Z.C, 13.10.1339, D.2, C.2, s.665.

²¹⁹ Atatürk, *Nutuk*, s.539.

²²⁰ Tanin, “Ankara Merkezi Hükûmet”, 14 Teşrinievvel 1923, s.1.

²²¹ İkdâm, “Meclis Ankara'nın Merkez Olmasını Kabul Etti”, 14 Teşrinievvel 1923, s.1.

Hüseyin Cahit muhalif tutumundan dolayı eleştirilmiştir²²². Hâkimiyet-i Milliye'nin bu yazısına İstanbul basının en önemli isimlerinden olan muhalif kanatta olduğu kabul edilen Ahmet Emin Bey Vatan gazetesine cevap vermiştir. Ahmet Emin Bey, Hükûmeti gerektiği yerde desteklediklerini ve gerektiği yerde de eleştirmelerinin doğal olduğunu belirtmiştir. İstanbul işgal altındayken ve işgal kuvvetlerinin baskı ve sansürlerine rağmen Milli Mücadele'yi desteklediklerini hatırlatmıştır²²³.

Hüseyin Cahit Bey, hükûmet merkezini Ankara'ya nakletmekle milletle yakınlık kurulamayacağını ve hatta Avrupa'dan uzaklaşmamıza neden olacağını iddia etmiş, buna karşılık Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte memleket üzerindeki baskının kırılacağını, huzur ve güvenliğin tesis edileceğini belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey'e "*Ankara'nın tozlu yolları, geri kalmışlığı yadırganacak bir durum değildir. Çünkü memlekette İstanbul haricinde harap olmayan bir şehir yoktur. Ankara'nın tozlu yolları Avrupa'nın baskıcı ve çürümüş aşâğılamalarından daha değerlidir*" şeklinde karşılık vermiştir²²⁴. Ankara ve İstanbul basını arasında yaşanan başkent tartışmaları, Fethi Bey Hükûmetinin istifası üzerine yerini Cumhuriyetin ilanına bırakmıştır²²⁵. Böylece bir taraftan yeni devletin temel taşları yerleştirilmeye çalışılırken, bir taraftan da İstanbul basını ile Ankara arasındaki çekişmelere de artmıştır.

---

²²² Hâkimiyet-i Milliye, "İstanbul Matbuatı ve Ankara", 14 Teşrinievvel 1923, s.1.

²²³ Ahmet Emin, "Tenkit Dün Ne Demektir, Bu Gün Ne Demektir", *Vatan*, 17 Teşrinievvel 1923, s.1.

²²⁴ Hâkimiyet-i Milliye, "Hükûmet Merkezi", 18 Teşrinievvel 1923, s.1.

²²⁵ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.89.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİ'NİN KURULUŞUNA GİDEN SÜREÇ

2.1. Basında Cumhuriyet Tartışmaları

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla birlikte, devlet şeklinin ne olacağı konusunda bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Bu konuda Teşkilat-ı Esasiye'de bir düzenleme yapılması beklenmiştir. Halifeliğin varlığı ve onun devlet başkanı olarak görülmesi, hükûmet şeklinin en kısa sürede belirlenmesi mecburiyetini ortaya koymuştur. Ortaya çıkan bu boşluğun doldurulması için Lozan Antlaşması'nın imzalanması beklenmiştir. Cumhuriyet'in ilanı aceleye getirilerek oldubitti halinde ortaya çıkarılmamış, şartların olgunlaşması zamana bırakılmıştır.²²⁶

Daha, Erzurum Kongresi toplanmadan birkaç gün önce Mustafa Kemal Paşa ile sohbet eden ve zaferden sonra hükûmet şeklinin ne olacağını merak eden Mazhar Müfit Kansu, mevcut idare şeklinin memlekete fayda sağlamadığını, bunun yerine yeni bir hükûmet şeklinin tesbit edilip kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın ise buna cevaben, zamanı geldiğinde hükûmet şeklinin cumhuriyet olacağını söylemiştir²²⁷.

Saltanatın kaldırılmasına ve başkentin Ankara'ya taşınmasına rağmen Abdülmecit Efendi'nin hilâfet makamında bulunması, halifenin padişah olarak görülmesini engelleyememiştir. Meclisin, seçimlerle yenilenmesine rağmen bazı fikirler sabit kalmıştır. Yabancılar, Türkiye'de idare şeklinin askıda olduğunu iddia ederken mecliste hiç kimse cumhuriyet kelimesini duymak dahi istememektedir. 10 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın odasında geçen bir sohbeti aktaran Falih Rıfkı Atay, Cumhuriyet meselesinin açılması üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın; Teşkilat-ı Esasiye'nin ilk maddesinin Türkiye'nin idare şeklinin cumhuriyet olacağını ve Cumhurbaşkanı olduktan sonra Fırka Reisliğini de yürüteceğini açıklamıştır²²⁸.

---

²²⁶ Yücel Özkaya, "Türk Basımında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11, Yıl: 1993, s. 279.

²²⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.74.

²²⁸ Atay, *Çankaya*, s.373-375.

Aslında yaşanan süreç içerisinde cumhuriyet zaten kendini göstermektedir. Ancak mecliste Halife'yi devlet başkanı olarak görenler olduğu gibi bunu dışarıda açık ya da kapalı olarak savunan basın kuruluşları da bulunmaktadır. Buna karşılık, Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresi de basın yoluyla kamuoyunda cumhuriyet fikrini yaymaya ve yerleştirmeye çalışmıştır²²⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın kamuoyu oluşturmak adına attığı ilk adım, Viyana basınından Neue Freie Presse gazetesine verdiği demeç olmuştur. Muhabirin Teşkilat-ı Esasiye'deki tadilat hakkındaki sorusu üzerine Mustafa Kemal Paşa, bu kanunun ilk maddelerinin karşılığının cumhuriyet olduğunu, memleketteki iç gelişmelerin ve ilerlemelerin cumhuriyeti tam anlamıyla hâkim kılma esasına yönelik olacağı yanıtını vermiştir²³⁰. Bu açıklamayla birlikte Türk basını cumhuriyet meselesi üzerine yoğunlaşmış ve farklı düşünceler ortaya koyulmuştur.

Tanin gazetesi, 23 Eylül 1923'te Ankara muhabiri Münir Müeyyed'in haberine yer vermiştir. Haberi tam olarak teyit edemediğini de belirten muhabir, Halk Fırkası'nda yakında Teşkilat-ı Esasiye çalışmalarına başlanacağını belirterek devletin adının "*Türkiye Halk Cumhuriyeti*" olacağını ve kabine sistemine geçileceğini iddia etmiştir²³¹.

25 Eylül 1923'te İleri gazetesi Konya Mebusu Refik Bey ile yapılan röportajı yayınlamıştır. Refik Bey, İslamiyet'in doğrudan cumhuriyet esasına dayandığı ve mevcut idare şeklinin cumhuriyetten farklı olmadığı şeklinde bir açıklama yapmıştır. Cumhuriyet meselesi hakkında fazla münakaşa yaşanmayacağını, arkadaşlarının çoğunlukla bu fikri desteklediklerini söylemiştir²³².

Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin de cumhuriyet meselesini değerlendirerek mevcut idare şeklinin zaten cumhuriyet olduğunu, Teşkilat-ı Esasiye'de yapılacak düzenleme ile idare şeklinin batılı örneklerden birine biraz daha yaklaştırılacağını söylemiştir²³³.

Hüseyin Cahit Bey, 25 Eylül'de "*Türkiye Cumhuriyeti*" başlıklı yazısında Tanin'in ilk nüshalarında cumhuriyet kelimesinden bahsettiği için muhaliflerin

---

²²⁹ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.280.

²³⁰ *Anadolu'da Yeni Gün*, "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Beyanat-ı Mühimmesi", 24 Eylül 1923, s.1.

²³¹ Münir Müeyyed, "Türkiye Halk Cumhuriyeti", *Tanin*, 24 Eylül 1923, s.1.

²³² *İleri*, 25 Eylül 1923, s.1.

²³³ Ahmet Emin, "Türkiye Halk Cumhuriyeti", *Vatan*, 25 Eylül 1923, s.1.

tepkisine maruz kaldığını belirtmektedir. Cahit Bey, yazısının devamında basında yer alan “*Türkiye Halk Cumhuriyeti*” ibaresinin kullanılmasını eleştirmiştir. Hüseyin Cahit Bey’e göre, Avrupa’daki Cumhuriyetler de halkçıdır. Ancak onlar Halk kelimesini kullanmamaktadır. “Halk” kelimesini kullanmak Bolşevik hayranlığı algısı yaratacaktır. En uygun isim “*Türkiye Cumhuriyeti*”dir²³⁴. Yazar, 27 Eylül’de “*Etraflı Düşünelim*” başlıklı yazısında ise mevcut hükûmet şeklinin birçok eksik yanının bulunduğunu ancak harp zamanı bunlarla yetinildiğini ve barıştan sonra bu eksikliklerin giderilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun için de bütün siyasi münakaşa ve mücadeleyi bir tarafa bırakıp bu işe odaklanılmasını istemiştir. Ankara’dan gelen telgraflara göre, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda önemli değişiklikler yapılacaktır. Cahit Bey, bu haberler arasında bazı yeni icatlar peşinde olduğunu, aceleci davranıldığını söylemiştir. Hüseyin Cahit Bey, Ankara’dan gelen duyumlara karşı çıkmıştır. Cumhuriyet ile birlikte bir Cumhurbaşkanı olacaktır ve bu gayet doğaldır. Ancak, Cumhurbaşkanının Meclis Başkanlığını ve Fırka Reisliğini de aynı anda yürütmesini tam anlamıyla felaket olarak değerlendirmiştir. Cumhurbaşkanının tarafsız ve siyaset üstü olması gerektiğine dikkat çekmiştir²³⁵.

Velid Ebuuzziya, *Tevhid-i Efkâr* gazetesindeki yazısında, 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasından sonra cumhuriyet bahsini açan ve bu idare şeklini tercih ettiğini belirten Hüseyin Cahit Bey’in, son gelişmelerden gayet memnun olacağını söylemiştir. Velid Ebuuzziya ya göre, hükûmet şeklinin cumhuriyet olup olmaması pekte önemli değildir. Önemli olan Milli Hâkimiyetin tam ve kuvvetli şekilde muhafazasıdır. Bu herhangi bir idare şekliyle de sağlanabilir. Velid Bey’i şaşırta ve hatta korkutan asıl mesele ise mevcut yönetim şeklini güçlü bir şekilde savunan gazetecilerin bir anda cumhuriyet taraftarı olmalarıdır. Bundan birkaç ay sonra yine gazetelerde yeni bir hükûmet şeklinin tartışılmayacağını garantisi olmadığını da belirtmiştir²³⁶.

Ahmet Emin Bey, Hüseyin Cahit’in eleştirilerini destekleyerek halk kavramının cumhuriyetle yan yana gelmesini eleştirmiştir. Ahmet Emin Bey’e göre, idare şeklinin cumhuriyet olarak belirlenmesi gayet doğaldır. Çünkü Saltanatın kaldırılmasından sonra ortaya çıkan durum zaten cumhuriyettir. “*Türkiye Halk Cumhuriyeti*” tabirinin ortaya atılmasına karşı çıkan Ahmet Emin Bey, Hüseyin

²³⁴ Hüseyin Cahit, “*Türkiye Cumhuriyeti*”, *Tanin*, 25 Eylül 1923, s.1.

²³⁵ Hüseyin Cahit, “*Etraflı Düşünelim*”, *Tanin*, 27 Eylül 1923, s.1.

²³⁶ Ebulziyazade, “*Cumhuriyet Bahsi de Nereden Çıktı?*”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Eylül 1923, s.1.

Cahit Bey'in çıkışını destekleyerek bu tabirin Rus taklitçiliği anlamına geldiğini iddia etmiştir. Ona göre, cumhuriyet zaten halk hâkimiyetini temsil etmektedir²³⁷.

Ankara basınından Yunus Nadi Bey, 30 Eylül'de “*Hiç Yoktan Bir Mesele*” başlıklı yazısında İstanbul gazetecilerinin cumhuriyet üzerinden yürüttükleri tartışmalara tepki göstermiştir. İstanbul basınının girdiği tartışmaların Ankara'da ciddiye alınmadığını belirterek kendilerinin sessiz kalmasını da cumhuriyet meselesinin yeni bir hadise olmamasına dayandırmaktadır. Yunus Nadi Bey, İstanbul basınına karşı sert bir cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Neue Freie Presse muhabirine yaptığı açıklamalar yeni bir hadise değildir. Paşanın açıklaması yeni Türkiye hakkında muhabiri bilgilendirmek içindir. Türk devleti zaten 23 Nisan 1920'den itibaren cumhuriyet idaresindedir. Teşkilat-ı Esasiye de adının bulunmaması pekte önemli değildir ve gerekirse derhal ilave edilebilir. Yunus Nadi Bey, İstanbul basınının çırpınışlarının boşa olduğunu ve asla onların arzu ettiği idare şeklinin tesis edilmeyeceğini çünkü idare şeklinin zaten cumhuriyet olduğunu söylemiştir²³⁸.

Ankara basınının sakin tavrına rağmen İstanbul gazetecileri detaylı şekilde inceledikleri cumhuriyet konusuna Ekim ayından itibaren sistem unsurunu da ekleyerek genişletmişlerdir. En çok merak edilen konular: ne tarz bir Cumhuriyet sistemi tesis edileceğidir. Bu konuda ağırlıklı olarak Fransız ve Amerikan sistemleri tartışılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda meclis ve fırka başkanı olma ihtimali üzerinde de durulmuştur. İstanbul basını bu konuları ön plana çıkararak zihinlerdeki sorulara cevap aramaya çalışmıştır²³⁹.

Vatan gazetesi, Ankara muhabirinin telgrafına yer verdiği haberde, yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda, Cumhurbaşkanı'nın meclis tarafından seçileceği bir sistemin öngörüldüğünü bunun içinde Fransız sisteminin tercih edileceğini yazmıştır²⁴⁰. Yine Vatan gazetesinde ertesi gün yayınlanan ve Ankara muhabiri Lütfi Arif imzalı telgrafta, meclisin Cumhurbaşkanlığı konusunda iki farklı fikre sahip olduğunu aktarmıştır. Mebusların bir kısmı, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis ve Devlet Başkanlığı görevlerini beraber üstlenmesini savunurken, diğer mebuslar ise

---

²³⁷ Ahmet Emin, “Tereddüt Devresinden Sonra”, *Vatan*, 26 Eylül 1923, s.1.

²³⁸ Yunus Nadi, “Hiç Yoktan Bir Mesele”, *Anadolu'da Yeni Gün*, 30 Eylül 1923, s.1.

²³⁹ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.97.

²⁴⁰ *Vatan*, “Reis-i Cumhuriyetin Tarz-ı İntihabı”, 29 Eylül 1923, s.1.

cumhuriyet taraftarı olup Cumhurbaşkanı olarak seçilecek kişinin fırka ve meclisten çekilmesini savunmaktadır²⁴¹.

Tanın gazetesi 2 Ekim 1923'te, Ankara muhabiri Münir Müeyyed'in göndermiş olduğu telgrafa yer vermiştir. Habere göre, yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Fransa ve Amerika siyasi sistemlerinin karışımından oluşacaktır. Buna göre, Amerikan sisteminde olduğu gibi Cumhurbaşkanıya meclisi feshetme, meclisten çekilme ve kanunları reddetmek gibi yetkilerin verilmesi tasarlanmıştır. Fransız sisteminden alınması planlanan noktalar ise: Cumhurbaşkanı'nın meclis tarafından üçte iki çoğunlukla seçilmesi, kabine sistemi ve kabine üyelerinin meclis içerisinde Cumhurbaşkanı'na atanması olmuştur²⁴².

Cumhurbaşkanı'nın aynı anda fırka ve meclis başkanlığını üstleneceği iddiaları, tek parti sisteminin diktatörlüğe dönüşmesinden endişe eden Ahmet Emin Bey, bundan doğacak olan kutuplaşmaların önlenmesi amacıyla 5 Ekim 1923'te Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir açık mektup yazmış ve Vatan gazetesinde yayınlamıştır. Ahmet Emin Bey, "*Gazi Paşa Hazretlerine Malumat*" başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa'ya seslenerek, milletin reisi ve rehberi olarak kalmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı'nın fırka ve meclis başkanlığı görevlerini de üstlenmesinin büyük bir felaket olacağını, halk ile arasındaki bağların zayıflayacağını ifade etmiştir. Özellikle fırka meselesinin memlekete büyük zarar vereceğini söylemiştir²⁴³.

Hüseyin Cahit Bey, Ahmet Emin Bey'in Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını savunan sözlerini desteklemiş, Suphi Nuri'yi de Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğünü istemekle itham etmiştir. Hüseyin Cahit Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör yapılmak istendiğini, bunun gerçekleşmesi halinde halktan uzaklaşacağını ve sadece kendi taraftarlarının koruyucusu haline geleceğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın birden çok yetkiyle donatılmasına karşı çıkmış ve tarafsız kalmasını istemiştir²⁴⁴.

---

²⁴¹ Lütfi Arif, "Yeni Şekl-i Hükümetimiz Hakkında Ankara'da İki Cereyan", *Vatan*, 30 Eylül 1923, s.1.

²⁴² Münir Müeyyed, "Yeni Teşkilat-ı Esasiye ve Reis-i Cumhuriyet", *Tanın*, 2 Teşrinievvel 1923, s.1.

²⁴³ Yalman, *Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, s.81, Ahmet Emin, "Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat", *Vatan*, 5 Ekim 1923, s.1.

²⁴⁴ Hüseyin Cahit, "Mühim Bir Münakaşa", *Tanın*, 9 Teşrinievvel 1923, s.1.

2.2. Cumhuriyetin İlanı

1923 yılında yapılan seçimler sonucunda, TBMM'ye muhalefet kanadından hiçbir mebus girememiştir. Bu tablo, mecliste muhalefetin bulunmadığı ve ortak bir fikirle bütün meclisin, hükûmetin yanında olduğu hissini uyandırmıştır. Neue Freie Presse gazetesine açıklama yapan Başvekil Fethi Bey'de bu yönde bir fikir ortaya koymuş ancak süreç içerisinde gerçeğin bu yönde olmadığı anlaşılmıştır²⁴⁵. Halk Fırkası bünyesindeki mebuslar, Fethi Bey Hükûmetine karşı gayet sert bir muhalefet ortaya koymuşlardır²⁴⁶.

Ali Fuat Paşa, hükûmet buhranının başlangıç noktası olarak İstanbul'un kurtuluşu nedeniyle Ankara'dan gönderilen mebusların, Haydarpaşa İstasyonunda karşılanmalarını göstermiştir. Yine, başkent konusunda İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili olduğu halde, hükûmetin bir parçası olarak değil de Malatya Mebusu sıfatıyla kanun teklifi sunması, Fethi Bey ve İsmet Paşa arasında bir anlaşmazlık olduğu izlenimi yaratmıştır²⁴⁷. Mustafa Kemal Paşa ise Fethi Bey Hükûmetine karşı oluşan olumsuz havayı mebusların şahsi ihtiraslarına kapılmaları ve hükûmetin faaliyetlerini beğenmemeleri olarak izah etmiştir. Seçimlerden sonra Halk Fırkası bünyesinde meclise giren mebuslar, muhalif bir cephe oluşturarak meclise ve hükûmete karşı bir güç ortaya koymak istemişlerdir²⁴⁸.

Fethi Bey Hükûmeti, 14 Ağustos 1923'te kurulmasından kısa süre sonra mecliste yoğun eleştirilere maruz kalmış, Dâhiliye, Şer'îye, Adliye ve İktisat Vekâletlerinde değişiklik yapılmıştır. Ekonomik sıkıntılar üzerinden muhalif İstanbul basınının baskılarını arttırması ve Hükûmet tarafından hazırlanan tekliflerin çoğunun mecliste reddedilmesi ya da değiştirilerek onaylanması Fethi Bey ve kabinesini daha da zor duruma sokmuştur²⁴⁹.

Fethi Bey, görevlerinin ağırlığını ileri sürerek 24 Ekim 1923'te de Dâhiliye Vekilliği görevinden istifa etmiştir. Aynı gün Ali Fuat Paşa'da Meclis İkinci Reisliğinden ayrılmıştır²⁵⁰. Halk Fırkası, 25 Ekim'de yaptığı toplantıda Erzincan

²⁴⁵ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.108.

²⁴⁶ Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi*, s.59.

²⁴⁷ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.2, s.35.

²⁴⁸ Atatürk, *Nutuk*, s.539.

²⁴⁹ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.109.

²⁵⁰ Tanin, "Fethi Bey Dâhiliye Vekâletinden İstifa Etti", 25 Teşrinievvel 1923, s.1.

Mebusu Sabit Bey'i Dâhiliye Vekilliğine, İstanbul Mebusu Rauf Bey'de Meclis İkinci Reisliğine aday gösterilmiştir²⁵¹.

Mustafa Kemal Paşa, Sabit ve Rauf Beylerin Halk Fırkası tarafından aday gösterilmelerini, daha önceki görevlerinde ki yetersizlikleri ve takındıkları tutum nedeniyle kabul etmemiştir. Meseleye başka bir cepheden bakıldığında bu iki ismin muhalif karakterli olmaları ve özellikle Rauf Bey'in, İsmet Paşa ile yaşanan gerilimden sonra Başvekillik görevini bırakması da etkili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Rauf Bey'in Meclis İkinci Reisliğine getirilmesi Meclisin, İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğu yönünde bir hava yaratacaktır²⁵².

İsmet Paşa, hükûmet buhranına uzanan süreçte yaşanan gelişmelerin, Mustafa Kemal Paşa'nın tasavvurunda geliştiğini söylemiştir. Ankara'nın başkent ilan edilmesi sürecinde, İsmet Paşa'nın hükûmeti soyutlayarak kanun teklifi vermesi Mustafa Kemal Paşa'nın desteği ve bilgisiyle gerçekleşmiştir. Yine Cumhuriyetin ilanının hemen öncesinde yaşanan hükûmet buhranı, hükûmetin iradesi dışında bir teşebbüs olarak ortaya konmuştur. İsmet Paşa, bu süreci şu sözlerle açıklamıştır: *"...Fethi Bey'in karşısında hallolunmaz bir hükûmet buhranı bulunması ve bunun bir Cumhuriyet ilanına varması, Mustafa Kemal Paşa'nın tasavvuru içindedir. Binaenaleyh Cumhuriyet ilanı için o tertip yürüyor. Bir telakkiye göre, devlet için, memleket için lazım olan bir açık durum temin edilmiş ve esaslı bir adım atılmış oluyor. Bu telakkiyi benimserim. Ben neticeye bakarım"*²⁵³.

Sabit ve Rauf Beylerin, Halk Fırkası tarafından aday gösterilmeleri üzerine 25-26 Ekim 1923 tarihlerinde hükûmet, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Çankaya'da toplanmıştır. Bütün hükûmet üyelerinin istifası kararlaştırılmıştır. Alınan bir başka karara göre, istifa eden vekiller yeni kurulacak hükûmete seçilirse bunu kabul etmeyeceklerdir. Çankaya'da yapılan toplantıda bütün vekiller istifalarını sunmuşlardır. İstifa metni 27 Ekim'de önce Fırka Genel Kurulunda, daha sonra Mecliste okunmuştur²⁵⁴.

Hükûmetin istifası üzerine, yeni hükûmetin kurulması için mebuslar derhal kulis faaliyetlerine başlamış ancak kamuoyunun desteğini sağlayacak bir liste oluşturulamamıştır. Bu sırada İstanbul basını da hükûmet başkanlığına seçilmesi

²⁵¹ İkdâm, "Hüseyin Rauf Bey Meclis Reis-i Saniliğine", 26 Teşrinievvel 1923, s.1.

²⁵² Atatürk, *Nutuk*, s.539-540.

²⁵³ İnönü, *Hatıralar*, II, s.174-175.

²⁵⁴ Atatürk, *Nutuk*, s.540-541.

muhtemel isimleri yayınlamak bir algı yaratmaya çalışmıştır. 28 Ekim'de İstanbul'da bulunan Milli Mücadele'nin önemli isimleri, Ali Fuat ve Refet Paşalarla Rauf ve Adnan Beylerin fotoğraflarını yayınlamak bu isimler üzerine dikkat çekmek istemişlerdir²⁵⁵.

28 Ekim 1923 gecesi Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey, İsmet ve Kazım Karabekir Paşaları Çankaya Köşkünde yemeğe davet etmiştir. Mustafa Kemal Paşa yemek esnasında, “*Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz*” demiştir. Sohbet bir anda Cumhuriyetin ilanı için programların hazırlanmasına dönüşmüştür. Diğer misafirlerin ayrılmasından sonra İsmet Paşa ile baş başa kalan Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin ilanını öngören bir kanun teklifi müsveddesi hazırlamıştır²⁵⁶. 29 Ekim'de Halk Fırkası Grup toplantısında kabine üyelerinin seçimi üzerinde ki tartışmaların sonuç vermemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa sorunu çözmesi için Çankaya'dan davet edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, toplantıya katıldıktan sonra sorunun çözümü için bir saat müsaade istemiş ve odasına çekilerek bazı mebuslar ile istişare yapmıştır. Fırka Grubuna geri dönem Mustafa Kemal Paşa, hazırladığı taktiri sunmuştur. Tartışmaların uzaması üzerine Fırka Grup toplantısı, meclis toplantısına dönüştürülmüştür²⁵⁷.

Taslak metninin, Kanuni Esasi Encümeni tarafından düzenlenmesi ve hazırlanan mazbatanın, Meclis Genel Kuruluna sunulmasıyla birlikte cumhuriyeti ilan edecek görüşmelere başlanmıştır²⁵⁸. Konya Mebusu Eyüp Sabri Bey, yaptığı konuşmada: “*Arkadaşlar! Bizim Hükümetimiz bugün cumhuriyet olmuyor. Teşekkül ettiği günden beri cumhuriyet olmuştur*” sözleriyle TBMM'nin kurulduğu günden beri cumhuriyeti bünyesinde barındırdığını savunmuştur²⁵⁹. Maddelerin oylanmasına geçildikten sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanununda değişiklik öngören teklifin birinci maddesi: “*Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır. Türkiye Devleti'nin Hükümet şekli cumhuriyettir.*” şeklinde okunarak oya sunulmuş ve “*Yaşasın Cumhuriyet*” sesleri arasında kabul edilmiştir²⁶⁰. Daha sonra Reis-i Cumhur seçimine geçilmiş ve Mustafa

---

²⁵⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.541-542.

²⁵⁶ Atatürk, *Nutuk*, s.542-543.

²⁵⁷ Atay, *Çankaya*, s.378-379.

²⁵⁸ TBMM, Z.C, III, 29 Teşrinievvel 1339, D.2, s.89.

²⁵⁹ TBMM, Z.C, III, 29 Teşrinievvel 1339, D.1, s.94.

²⁶⁰ TBMM, Z.C, III, 29 Teşrinievvel 1339, D.1, s.96.

Kemal Paşa 158 üyenin katıldığı seçimde oybirliği ile Reis-i Cumhur seçilmiştir²⁶¹. 30 Ekim 1923'te İsmet Paşa Başvekil görevine getirilmiş ve kabinesi meclisten güvenoyu almıştır²⁶².

Cumhuriyetin ilan edildiği gece İstanbul'da bulunan Rauf Bey, top sesleriyle uyanmış, sayının yüze yaklaştığını fark edince de “*Mutlaka Cumhuriyettir öyleyse memlekete ve millete hayırlı ve uğurlu olsun.*” demiştir. Sabah gazetelerde Cumhuriyetin ilan edildiğini ve bunun beklenmedik bir gelişme olduğunu okuyan Rauf Bey, kendi kendine aslında 23 Nisan 1920'den beri rejimin Cumhuriyet olduğunu ve şimdi resmen adının konduğunu söylemiştir²⁶³. Ali Fuat Paşa, Cumhuriyetin ilan şeklinin halk arasında bir emrivaki şeklinde algılandığını, oysa Teşkilatı Esasiye Kanununda hükûmet şekline göre bir düzenleme yapıp, mecliste tartışılması gerektiğini söylemiştir. Cumhuriyet, buna imkân verilmeden ilan edilmiştir²⁶⁴.

2.3. Cumhuriyetin İlanının Basına Yansımaları ve Tartışmalar

Cumhuriyetin ilanı Ankara'da halk tarafından coşkuyla kutlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa meclisten ayrılırken halk tarafından tezahuratlarla karşılanmışlardır. Bir askeri müfreze Mustafa Kemal Paşa'yı silah atışıyla selamlamıştır. Yüz pare top atılmış ve şehirde halk dükkânlarını kapatarak şenlikler düzenlemeye başlamıştır²⁶⁵. Cumhuriyet ilanı İstanbul'da ve tüm yurttaki top atışlarıyla kutlanacaktır. İleri gazetesi, Cumhuriyetin ilanından duyduğu memnuniyeti, “*Bütün Türkleri tebrik ediyoruz*” diyerek, göstermiştir²⁶⁶.

Tevhid-i Efkâr gazetesi ise Cumhuriyetin ilanından pek memnun olmamıştır. “*Buhran-ı Vükela, Pek Ani Bir Surette Tebdili Mahiyet Ederek Bir Şekl-i Hükûmet ve Cumhuriyet Meselesi Haline İnkılâp Ediverdi*” başlığını atarak Cumhuriyetin ilanını vakitsiz bulduğunu göstermiştir²⁶⁷. Tevhid-i Efkâr'ın bu tutumu

²⁶¹ TBMM, Z.C, III, 29 Teşrinievvel 1339, D.1, s.99.

²⁶² İnönü, *Hatıralar*, II, s.181.

²⁶³ Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s.561.

²⁶⁴ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.2, s.42-43.

²⁶⁵ *Vatan*, 30 Teşrinievvel 1923, s.1, *Tanin*, “Türkiye Devleti'nin Şekl-i Hükûmeti “Cumhuriyet” Oldu”, 30 Teşrinievvel, 1923, s.1.

²⁶⁶ *İleri*, “Dün Gece Yarısı Ankara'dan Aldığımız Son Telgraf Nameler”, 30 Teşrinievvel 1923, s.1.

²⁶⁷ *Tevhid-i Efkâr*, “Buhran-ı Vükela, Pek Ani Bir Surette Tebdili Mahiyet Ederek Bir Şekl-i Hükûmet ve Cumhuriyet Meselesi Haline İnkılâp Ediverdi”, 30 Teşrinievvel 1923, s.1.

üzerine Tanin ve Vatan gazeteleri de ilerleyen günlerde benzer tutum sergilemeye başlamış ve dikkatler yeniden İstanbul basını üzerine yoğunlaşmıştır²⁶⁸.

Hüseyin Cahit Bey, Cumhuriyetin ilanını desteklemekle beraber ilan tarzını ve zamanını eleştirmiştir: “*Yaşasın Cumhuriyet!*” sözüyle yazısına başlayan Cahit Bey, Cumhuriyetçi olduğunu da belirttiikten sonra büyük zorluklarla kazanılan bu hazinenin alkışlarla, şenliklerle yaşatılamayacağına dikkat çekmiştir. Cumhuriyet ancak adil ve dürüst bir idareyle ayakta tutulabilir. Cumhuriyetin ilanının aceleyle getirildiğini ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda gerekli çalışmalar yapılmadan ilan edildiğini de ifade etmiştir²⁶⁹.

Cumhuriyetin ani bir şekilde ilan edildiğini düşünen bir diğer isimler Velid Ebuuziyya ve Ahmet Emin Beylerdir. Bu yazarlar Rauf Bey’i ziyaret ederek bir görüşme yapmışlardır²⁷⁰. Bu görüşme 1 Kasım 1923’te Tevhid-i Efkâr ve Vatan gazetelerinde yayınlanmıştır. Buna göre Rauf Bey, gazetelerde Teşkilat-ı Esasiye üzerinde bazı çalışmalar olduğu haberlerini okumuş ve yapılacak bir düzenlemenin Meclise getirilerek istişare edileceğini tahmin etmiştir. Ancak bu beklenti gerçekleşmemiştir. Rauf Bey’e göre, Cumhuriyetin ilanı bir günde acelece ilan edilmiştir. Halk arasında da bu düşünce ortaya çıkmıştır. Bu durum halkın tecrübesini ve uyanıklığını ortaya koymuştur²⁷¹.

Rauf Bey’in gazetelerde yayınlanan beyanatına, Hüseyin Cahit Bey’de 2 Kasım 1923’te destek vermiştir. Cumhuriyet kutlamalarının ardından şimdi yeni kurulan düzeni anlama vakti geldiğini belirtmiştir. Cumhuriyetin ilanı memnuniyet vericidir, ancak ilan tarzının aceleci ve alışılmışın dışında olması cumhuriyet taraftarlarında dahi tedirginlik yaratmıştır. Rauf Bey’in, Tevhid-i Efkâr ve Vatan gazetelerine verdiği demeci yerinde bulan Hüseyin Cahit Bey, doğru söyleyenlerin bazı kesimlerce vatan haini gibi görüldüğünü belirtmiştir. Bu gelişmeler göstermektedir ki iyi bir iş için yanlış bir yol tercih edilmiştir²⁷².

Mesele yine Anadolu basını ile İstanbul basınına karşı karşıya getirmiştir. Ankara’dan yayın yapan ve hükûmete yakın olan gazeteler, İstanbul’da ki muhalif basının Cumhuriyetin ilanında acele edildiği yönündeki yazıları ve Rauf Bey’in

²⁶⁸ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.116.

²⁶⁹ Hüseyin Cahit, “*Yaşasın Cumhuriyet*”, *Tanin*, 31 Teşrinievvel 1923, s.1.

²⁷⁰ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.125.

²⁷¹ *Vatan*, “*Sabık Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beyle Mühim Bir Mülakat*”, *Tevhid-i Efkâr*, “*Rauf Bey İle Cumhuriyet Meselesi Hakkında Mühim Bir Mülakat*”, 1 Teşrinisani 1923, s.1-2.

²⁷² Hüseyin Cahit, “*Son Vaziyet*”, *Tanin*, 2 Teşrinisani 1923, s.1.

bunlara benzer demeç vermesini eleştirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, İstanbul'dan gelen bazı seslerin, Cumhuriyet'i selamladıktan sonra acele ve emrivaki şeklinde ilan edildiği yönünde yorumlar yaparak, Cumhuriyet'in ilan şeklini eleştirdiklerini belirtmiştir. Hâkimiyet-i Milliye Rauf Bey'in yayınlanan demecine de tepki gösterilmiştir. Bu gazeteye göre Cumhuriyet Fransa'da olduğu gibi kanla değil, TBMM'de uzlaşma içerisinde ilan edilmiştir. Bu önemli bir noktadır. Cumhuriyetin ilanı da Hâkimiyet-i Milliye'nin ilanı gibi zamanında ve doğal bir şekilde gerçekleşmiştir²⁷³.

İstanbul basınına ve Rauf Bey'e bir diğer tepki Anadolu'da Yeni Gün gazetesi yazarı Yunus Nadi'den gelmiştir. Yunus Nadi Bey, yazısında cumhuriyet'in resmen ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinin bir şeyi değiştirmeyeceğini, zaten 1920'den beri cumhuriyetin Türkiye'de mevcut olduğunu ifade etmiştir²⁷⁴.

Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyet'in ilanı üzerine İstanbul basını tarafından başlatılan süreci eleştirmiştir. Özellikle, basının cumhuriyetin ilanını destekler nitelikte başlıklar atarak, içeriğinde ağır eleştirilerde bulunmasına dikkat çekmiştir. Rauf Bey'in, muhalif İstanbul basınına verdiği demeç de Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Beyin saltanat taraftarı olmadığını, ancak cumhuriyet'in ilanını da kabullenmek istemediğini söylemiştir. Ona göre Rauf Bey, cumhuriyetin ilan şekline karşı olmakla, aslında TBMM'nin Kurucu Meclis sıfatını devam ettirmesini ve zamanı geldiğinde halifenin devlet başkanlığı makamına kavuşmasını arzu etmektedir²⁷⁵.

Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinde, cumhuriyetin ilanı konusunda aceleci davranıldığı iddialarının aslında bir bahane olduğunu söylemektedir. Perde arkasında ise İttihatçılar, Cumhuriyetçi olup Mustafa Kemal Paşa ile uyuşamayanlar, tamamen cumhuriyet aleyhtarı olanlar, İstanbul'un düştüğü siyasi ve ekonomik bunalım nedeniyle Ankara'ya kırgın olanlar ve en önemlisi Kuvay-ı Milliye'de görev alan ve Mustafa Kemal Paşa ile fikri ayrılık yaşayan meclisteki mebuslar vardır. Bu muhalif yapı son dönmedeki çıkışları nedeniyle Rauf Bey'e umut bağlamıştır²⁷⁶.

²⁷³ Hâkimiyet-i Milliye, "Bazı Tereddütler Münasebetiyle", 2 Teşrinisani 1923, s.1.

²⁷⁴ Yunus Nadi, "Hüseyin Rauf Beyefendi'nin Beyanatı Münasebetiyle: Türkiye İçin Cumhuriyet, Tarihi Bir Zarurettir", *Anadolu'da Yeni Gün*, 2 Teşrinisani 1923, s.1.

²⁷⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.551-557.

²⁷⁶ Atay, *Çankaya*, s.381-383.

Ali Fuat Cebesoy'a göre Rauf Bey'in sözleri, bazı kesimler tarafından kasıtlı bir şekilde cumhuriyet karşıtı olarak nitelendirilmektedir. Rauf Bey'in demecinde bir art niyet olmadığını, cumhuriyetin Teşkilatı Esasiye'de gerekli düzenleme ve tartışma yapılmadan emrivaki şeklinde ilan edildiğini ve Rauf Bey'in demecinin bu noktada bir ikaz olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Rauf Bey'in sözlerini hiçbir zaman hükûmet ve cumhuriyet aleyhinde değerlendirmemiştir²⁷⁷.

2.4. Hilâfet Meselesi

Ocak 1923'te Halk Fırkası'na zemin hazırlamak için yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te İstanbul basınının önde gelen isimleriyle bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda gazetecilerden destek isteyen Mustafa Kemal Paşa, birleştirici ve kararlı bir tavır ortaya koymuştur²⁷⁸. 17 Ocak 1923'te İzmit'te yapılan bu toplantıda tartışmaların odağının Halk Fırkası olacağı düşünülürken Mustafa Kemal Paşa tarafından gazetecilere ilk olarak halifeliğin geleceği hakkında ki görüşleri sorulmuştur. Ahmet Emin Bey'e göre, gazeteciler genel olarak İstanbul'un hilâfet merkezi olarak kalması yönünde cevap vermiştir. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın "*Hilâfetin mutlaka kökünden ilga edilmesi lazımdır*" sözü salonda büyük şaşkınlık yaratmıştır²⁷⁹. Ayrıca ilerleyen zamanlarda öncekilerden daha kuvvetli bir tartışmanın da fitilini ateşlemiştir. Aynı dönemde Hilafet taraftarları da boş durmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu gezi için Ankara'dan ayrılır ayrılmaz Afyon Mebusu Hoca Şükrü Bey tarafından hazırlanan bir broşür, başta Meclis olmak üzere geniş bir mecraya yayılmıştır. Broşürü tartışma konusu yapan yönü ise "*Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi*" başlığını taşıması olmuştur²⁸⁰. Önceden hazırlandığı anlaşılan broşür, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan ayrılmasından hemen sonra ortaya çıkarılmıştır. "*Halife Meclisin, Meclis Halifenindir*" sözleriyle meclisin halifeye bağlı olduğu belirtilerek halifeye Devlet Başkanlığı sıfatı yakıştırılmıştır²⁸¹. Bu sırada İskilipli Atıf Hoca da "İslam Yolu" adlı kitabını yayınlarak Halife'nin dini ve siyasi yetkilere sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bu eserde halife'nin Peygamberin dini temsilcisi ve halkın padişahı

²⁷⁷ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.2, s.43.

²⁷⁸ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.65.

²⁷⁹ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s.28-29.

²⁸⁰ Aydemir, *Tek Adam*, s.68.

²⁸¹ Atatürk, *Nutuk*, s.477.

olduğu vurgulanarak devlet başkanlığı görevinin halife tarafından sürdürülmesi istenmiştir.²⁸²

Cumhuriyet'in ilanından sonra Halifelik tartışmaları hız kazanmıştır. Bunun en önemli müsebbiplerinden biri Hüseyin Cahit Bey'dir. Hüseyin Cahit Bey 6 Kasım 1923 tarihli yazısında Ankara basınının takındığı sert tutumu, yazılarında asıp kesmelerini, dünyayı kana bulayacakmış gibi herkesi tehdit etmelerini sarhoşların attığı naralara benzetmiştir. Anadolu'da yeni Gün gazetesinde Rauf Bey'i eleştiren Yunus Nadi'ye tepki gösteren Cahit Bey, bu eleştirilerin artık tahammülleri zorladığını belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey, “*Matbuatta Nara Sesleri*” başlıklı bu yazısının devamında, Yenigün gazetesinde Osmanlı hanedanına “*Türkiye'nin en alçak insanları*” sözleriyle hakaret edilmesine tepki göstermiş ve halifenin de bu aileden seçildiğini hatırlatmıştır. Hüseyin Cahit Bey, halifenin Osmanlı Hanedanı içerisinden TBMM tarafından seçildiğini, halifenin şahsına yapılan hakaretlerin temsilcisi olduğu minyonlarca Türk'ü ve Müslümanları rencide ettiğini belirtmiştir. TBMM tarafından seçilen halifeye ve hilafet makamına yapılan yersiz saldırıların hangi amaca yönelik olduğunu sorgulamıştır. Cumhuriyetin ilanı üzerine hemen Reis-i Cumhura yapılan eleştirileri suç sayan bir kanun hazırlandığını ancak aynı tutumun halifeye karşı gösterilmediğini söylemiştir²⁸³. Hüseyin Cahit Bey, bu sözleriyle hilâfet meselesini gündeme taşımıştır²⁸⁴.

Yunus Nadi 7 Kasım 1923'te Hüseyin Cahit Bey'e cevap vererek Cumhuriyetçiliğinin büyük bir yalan olduğunu söylemiştir. Cahit Bey'in tavırlarını, linç edilerek öldürülen İtilafçı Ali Kemal'e benzetmiş hatta onu geçtiğini belirtmiştir²⁸⁵. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise “*İstanbul'da maskeli fitne pususunu kurmuştur*” sözleriyle İstanbul halkını uyarmıştır ve devamında saltanat taraftarlarının her türlü girişimlerine rağmen cumhuriyete zarar veremeyeceklerini belirterek, dinin siyasete alet edilmemesini istemiştir²⁸⁶.

İleri gazetesi, 7 Kasım'da imzasız olarak yayınladığı köşe yazısında, ileri görüşlü davranarak bazı gazetelerin makaleleriyle İstanbul'da huzursuzluk çıkardığını, düzeni bozmaya çalıştığını belirterek, durumun bu şekilde devam etmesi

²⁸² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, III, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995, s. 52.

²⁸³ Hüseyin Cahit, “Matbuatta Nara Sesleri”, *Tanin*, 6 Teşrinisani 1923, s.1.

²⁸⁴ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.128.

²⁸⁵ Yunus Nadi, “Tanin'in Hezeyanı”, *Anadolu'da Yeni Gün*, 7 Teşrinisani 1923, s.1.

²⁸⁶ Hâkimiyet-i Milliye, “İstanbul'u İkaz”, 7 Teşrinisani 1923, s.1.

halinde hükûmetin İstanbul'a İstiklal Mahkemesi göndermek zorunda kalacağını yazmıştır. İleri gazetesi böylece İstanbulluları hem uyarmış hem de tehdit etmiştir. 8 Kasım'daki yazısında da İstanbul muhalefetine yani muhalif basının susturulmasını istemiş ve hükûmeti hoşgörü politikasından vazgeçerek, savcılarını harekete geçirmeye davet etmiştir²⁸⁷.

9 Kasım'da Hüseyin Cahit Bey, "*Korktuğumuz Nedir*" başlıklı yazısında, Cumhuriyetçiliğini eleştirenlere cevap vererek, kaba kuvvetle değil kalben Cumhuriyetçi olduğunu ve daha Malta'da sürgündeyken cumhuriyet hayali kurduğunu belirtmiştir. Tanin gazetesinin irtica hareketi ile hükûmet fırkasını yıkmaya çalıştığı yönündeki iddialara karşı çıkan Cahit Bey, irtica söyleminin aslında bir hedef şaşırtma yöntemi olduğunu iddia etmiştir. Korkularının asıl kaynağını açıklayan Cahit Bey: "...İşte söylüyorum: *Diktatörlükten korkuyoruz; diktatörlüğe doğru yürümekte olmasından korkuyoruz*" demiştir. Endişelerinin kaynağı olarak da Suphi Nuri Bey'in İleri gazetesinde meclisi ve hükûmeti başarısız bularak Mustafa Kemal Paşa'yı çare bulması için davet etmesini göstermiştir. Cahit Bey'e göre bu diktatörlük çağrısıdır. Cahit Bey sözlerine daha açık ve sert bir üslupla devam ederek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan ani düzenleme gibi bir düzenlemeyle memlekette diktatörlüğün tesis edilebileceğini ifade etmiştir. Gerçek Cumhuriyetçilerin dahi bu tutumdan rahatsız olduğunu ifade eden Cahit Bey, korkunun asıl kaynağını cumhuriyetin ilan şekli olarak göstermiştir²⁸⁸.

Vatan ve İkdam gazetesi 9 Kasım'da Akşam gazetesi tarafından ortaya atılan ve geniş yankı uyandıran Halife Abdülmecit Efendi'nin istifa edeceği haberine yer vermiştir. Akşam'ın haberine göre, Cumhuriyetin ilanı yeniden bir hilâfet meselesi ortaya çıkarmış ve bu nedenle Halife Abdülmecit Efendi de istifa yolunu seçmiştir. İstifadan sonra İslam ülkelerinden gelen temsilciler İstanbul'da bir Hilâfet Kongresi düzenleyerek yeni halifeyi seçecektir. İkdam gazetesi Saray Mabeyn Dairesine, Vatan gazetesi de bizzat Abdülmecit Efendi'ye dayandırarak haberin doğru olmadığını duyurmuşlardır²⁸⁹.

---

²⁸⁷ İleri, "Emri Bil Maruf ve Nehyi Anil Münker", 7 Teşrinisani 1923, s.1, "Cumhuriyet ve Muhalifler", 8 Teşrinisani 1923, s.1.

²⁸⁸ Hüseyin Cahit, "Korktuğumuz Nedir?", *Tanin*, 9 Teşrinisani 1923, s.1.

²⁸⁹ *Vatan*, "Halife Hazretleri'nin Gazetemize Beyanâtı", s.1, *İkdam* "Halife Hazretleri", 9 Teşrinisani 1923, s.1.

Seçil Akgün'e göre, bu haberlerin ortaya çıkması Abdülmecit Efendi'ye hilâfet makamını kendi isteğiyle bırakması yönünde bir uyarı olarak da görülebilmektedir. Ancak Rauf Bey, Kazım ve Refet Paşalara güvenen ve kendisini yeterince güçlü gören Abdülmecit Efendi bu haberleri yalanlamayı tercih etmiştir²⁹⁰.

Halifenin istifası yönünde çıkan haberler, 10 Kasım 1923'te İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in halifeye yazdığı açık mektubun Tanin gazetesinde yayınlanmasıyla birlikte etkisini artırmıştır. Lütfi Fikri Bey, kısa süre sonra İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasına sebep olacak mektubunda istifa söylentilerini kimlerin ne amaçla çıkardıklarını sorguladıktan sonra Abdülmecit Efendi'den kesinlikle istifa etmemesini istemiştir. Hata istifa etmek yerine Fransa Kralı 16. Lui'nin devrimcilere direndiği gibi direnmesini istemiştir. Lütfi Fikri Bey'e göre, Abdülmecit Efendi'nin istifası hem atalarına ihanettir hem de Türklük için intihardır. Halifenin, İslam âleminin mensuplarından oluşacak ortak bir kurul tarafından seçilmesi fikri ise Hilafet gibi büyük ve kıymetli bir hazinenin Türklerin elinden tamamen çıkması anlamını taşımaktadır. İlk seçimde halife Türklerden seçilse dahi ileride başka milletlerden halife seçilmesine kimse engel olamayacaktır. Bu Türklük için tam anlamıyla intihar olacaktır²⁹¹.

Ergün Aybars'a göre, Lütfi Fikri Bey Tanin gazetesinde yayınlanan mektubunda halifeye saldıranların aslında Türkler olduğunu söyleyerek Mustafa Kemal Paşa'yı iğare etmiştir. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'yı derinden etkilemiştir²⁹².

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Lütfi Fikri Bey'e şu şekilde cevap vermiştir: *"Efendiler, yabancılar hilâfete saldırmıyorlardı. Fakat Türk milleti saldırıdan kurtulamıyordu. Hilafete saldıranlar, Müslüman milletler içinde Türk'ü çekemeyenler değildi. Fakat Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman milletlerdi"*. Mustafa Kemal Paşa, Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit Bey'e karşı da tepki göstermiştir. Cahit Bey, yazılarında Cumhuriyetin ilanına engel olunamadığını ancak hilâfetin ilgasına

²⁹⁰ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.136.

²⁹¹ Lütfi Fikri, *"Huzur-u Hazreti Hilafetpenahiye Açık Arıza"*, Tanin, 10 Teşrinisani 1923, s.1.

²⁹² Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.143.

mutlaka engel olunmasını isteyerek, meclisi hilâfetin ilgasına engel olmak için teşvik etmeye çalışmıştır²⁹³.

2.5. Rauf Bey'in Halk Fırkası'nda Yargılanması ve Basına Yansımaları

Rauf Bey ve İsmet Paşa'nın arasının açılmasına neden olan süreç Lozan Konferansı esnasında başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ile irtibat halinde olan dönemin Başvekili Rauf Bey'in hükûmet adına gönderdiği talimatlar İsmet Bey tarafından hoş karşılanmamıştır. Anlaşmazlığın odak noktasını oluşturan Karaağaç meselesi olmuştur. Yunanistan savaş tazminatı yerine, İngiltere'de I. Dünya Savaşı esnasında el koyduğu üç dretnotumuzun 12 milyon İngiliz altını tutan bedeli yerine Karaağaç'ı vermek istemişlerdir. İsmet Paşa bu teklife sıcak bakarken, başta Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey karşı çıkmıştır. Bu noktalarda yaşanan anlaşmazlıklar İsmet Paşa ve Rauf Bey'in arasını açmış ve Rauf Bey'in Başvekillikten istifasıyla sonuçlanmıştır²⁹⁴. İsmet Paşa ve Rauf Bey'in arasında yaşanan bu anlaşmazlık, bazı kesimlerce Rauf Bey'in aleyhinde bir harekete dönüştürülmeye çalışılmıştır²⁹⁵. Rauf Bey aleyhinde özellikle Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olmak isteyenler tarafından Rauf Bey'in cumhuriyet karşıtı olduğu ve Halk Fırkasıyla mücadele etmek için yeni bir fırka kuracağı söylentileri çıkarılmaktadır. Rauf Bey'e göre bu çıkışların amacı firkadan ve Mustafa Kemal Paşa'dan uzaklaşmasını sağlamaktır²⁹⁶.

Rauf Bey'in İstanbul'daki faaliyetleri Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ile olan ilişkilerinin daha da bozulmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanını basın aracılığı ile eleştiren ve yakın arkadaşları Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalarla, Adnan Bey'i de yanına alan Rauf Bey halifeye ziyaretlerde bulunmuştur²⁹⁷. Halife tarafından Kazım Karabekir Paşa için bir ziyafet düzenlenmiş ve bu ziyafete Rauf Bey'de katılmıştır²⁹⁸. Rauf Bey, İstanbul'dan Ankara'ya döneceği gün büyük bir kalabalık tarafından uğurlanmıştır. Muhafız İstanbul basını tarafından büyük ilgi gösterilen²⁹⁹ bu uğurlamaya Ali Fuat ve Refet Paşalar, yakın

²⁹³ Atatürk, *Nutuk*, s.560-561.

²⁹⁴ İlhan Haçın, "Hüseyin Rauf Orbay ve I. TBMM'deki Faaliyetleri (1920-1923)", *CTAD*, 12/ 23, (Bahar 2016), s.31.

²⁹⁵ Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s.564.

²⁹⁶ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.2, s.44.

²⁹⁷ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.142.

²⁹⁸ *Anadolu'da Yeni Gün*, "Halifenin Ziyafeti", 14 Teşrinisani 1923, s.1.

²⁹⁹ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.143.

dostları, Amele Cemiyeti, bahriye ve tıbbiye öğrencileri de katılmıştır. Halife Abdülmecit Efendi de yaverini Rauf Bey'i uğurlaması için göndermiştir³⁰⁰.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Rauf Bey Ankara'ya gelince derhal faaliyete geçerek fırka içinde çalışmalara başlamıştır. Amacı cumhuriyetin acele ile ilan edildiği iddiasıyla etrafına mebuslar toplayarak Mustafa Kemal Paşa ve çevresine karşı bir güç oluşturmaktır³⁰¹.

Başta İsmet Paşa olmak üzere Halk Fırkası içerisinde, Rauf Bey'in attığı adımlardan rahatsız olanlar harekete geçerek onu Halk Fırkası içerisinde yargılamak istemişlerdir. 20 Kasım 1923'te Cebel-i Bereket (Osmaniye) Mebusu İhsan Bey Halk Fırkası Grup Başkanlığı'na bir takrir sunmuştur. Takrirden, Rauf Bey'in cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul gazetelerine verdiği demecin, cumhuriyeti zaafa uğrattığı ve Rauf Bey'in muhalif bir fırka kurmaya çalıştığı, cumhuriyeti ve Halk Fırkasını tartışmalara maruz bıraktığı belirtilerek bu konunun acilen Fırka grubunda görüşülmesini istemiştir. Takrir 22 Kasım'da Halk Fırkasında görüşülmeye başlanmıştır³⁰². 22 Kasım'da görüşmeler başlamadan önce Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek toplantıya katılmamasını, kendisine karşı söz söyleyemeyeceğini bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa da toplantıya katılacağını ancak müdahil olmayacağını belirtmiştir. Rauf Bey, İsmet Paşa ile hesaplaşırken aynı ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmasının kendisini destekleyenlerin sessiz kalacağını tahmin etmiştir³⁰³.

Fırka grubunda söz alan Rauf Bey, yaptığı uzun konuşmada cumhuriyet taraftarı olduğunu ve Milli Hâkimiyeti kabul ettiğini belirtmiştir. Halifeyi ziyareti üzerinden eleştirilmesine karşı çıkarak halifenin TBMM tarafından seçildiğini hatırlatmıştır. Meclis, hilâfet makamının dayanak noktası olduğuna göre, o makamı ziyarette hiçbir mahsur yoktur. Rauf Bey, gerekirse halifeyi yine ziyaret edeceğini çünkü bunun milli, ahlaki ve dini bir vazife olduğunu ifade etmiştir³⁰⁴.

Rauf Bey'den sonra söz alan İsmet Paşa, hilâfet konusuna değinerek tepkisini şu sözlerle ortaya koymuştur: *“Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, kafasından bu memleketin mukadderatına karışma isteğini geçirirse, o kafayı*

---

³⁰⁰ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.2, s.45.

³⁰¹ Atatürk, *Nutuk*, s.563.

³⁰² *Aydın Tarihi*, “Halk Fırkası'nda Mühim Bir Müzakere”, no:3, C.1, Teşrinisani 1923, s.419.

³⁰³ Atatürk, *Nutuk*, s.564-565.

³⁰⁴ Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s.565-568.

*mutlaka koparacağız*³⁰⁵. Rauf Bey'in cumhuriyet taraftarı olduğunu açıklaması üzerine, İsmet Paşa, Rauf Bey'den Halk Fırkasından ayrılmayı düşünüp düşünmediğini ve cumhuriyetin usule uygun şekilde ilan edildiğini açıklamasını istemiştir³⁰⁶. Rauf Bey son kez söz aldığı anda Cumhuriyetçi olduğunu tekrarlamış ve Halk Fırkasından ayrılmak gibi bir niyetinin olmadığını bunun için bir sebep bulunmadığını belirterek salonu terk etmiştir³⁰⁷.

Halk Fırkası içerisindeki bu toplantı, Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarının kendilerine muhalif olanlara karşı asla taviz vermeyeceklerini ve muhaliflerin de henüz etkili bir güç oluşturacak olgunluğa kavuşamadıklarını ortaya koymuştur³⁰⁸.

28 Kasım 1923'te Ahmet Cevdet Bey İkdâm'da, Rauf Bey ve İsmet Paşa arasında Halk Fırkası'nda yaşanan hesaplaşmayı değerlendirmiştir. Yeni düzende, özellikle Avrupa'da uygulanan sistemde artık hükümdarların hükmü ortadan kalkmış, yerine milli irade tesis edilmiştir. Artık hükümdarlar milletin koyduğu kurallara uymak zorundadır. Halifenin de millet üzerinde hiçbir yetkisi kalmamıştır. İsmet Paşa, Rauf Bey ile olan tartışmasında bunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ahmet Cevdet Bey'e göre, Rauf Bey'in Hüseyin Cahit Bey veya Velid Bey ile temasa geçmesi, demokrasi hayatı içerisinde gayet doğaldır. Çünkü o mebus, diğeri gazetecidir. Bunların görüşmeleri kadar doğal bir şey yoktur. Rauf Bey'e bu noktalardan saldırılmasını eleştirmiş ve gerçek demokrasiden çok uzak olduğunu da vurgulamıştır. Ahmet Cevdet Bey, yazısının devamında hilâfet meselesini ele almış ve birtakım kaygılar dile getirmiştir. *Chronicle* gazetesinde yayınlanan bir habere göre Hint Müslümanları, hilâfet ve Türk Devleti arasındaki ilişkiyi açıklayan bir beyanname yayınlanmasını istemektedirler. Buradaki niyet hilâfet üzerinde hak talep etmektir. Nitekim Hicaz Meliki ve hükûmetin de bu yönde teşebbüsleri olmuştur. Hicaz Devletinin resmi yayın organı olan *El Kible* gazetesi, halifenin aciz bir durumda olduğunu yazmış ve İngilizlerin hilâfetin Hicaz memleketine naklini istediklerini belirtmiştir. Ahmet Cevdet Bey, hilâfetin Türklerden alınması halinde güç ve kuvvetini yitirerek bir nevi şeyhlik haline dönüştürüleceğini, İngilizlerin de asıl amacının da bu olduğunu yazmıştır³⁰⁹.

---

³⁰⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.569-570.

³⁰⁶ İnönü, *Hatıralar*, II, s.182-183.

³⁰⁷ Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s.567.

³⁰⁸ Atay, *Çankaya*, s.384.

³⁰⁹ Ahmet Cevdet, "Ru'yet, Hilafet Meselesi", *İkdâm*, 28 Teşrinisani 1923, s.1.

Hüseyin Cahit Bey, Halk Fırkasında yaşanan gelişmeleri 2 Aralık 1923'te “*Hilâfet'in Vaziyeti*” başlıklı yazısında değerlendirmiştir. Cahit Bey'e göre, Halk Fırkası'nın son oturumunun yayınlanan zabıtları tam anlamıyla bir hilâfet meselesi ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Rauf Bey'in Ankara'nın İstanbul resmi temsilcisi olan Refet Paşa ile halifeyi ziyaret etmesine tepki gösterilmesini eleştirmiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla hilâfet makamı sadece dini bir makam haline getirilmiş ise bir Müslümanın halifesini ziyaret etmesinden doğal bir şey olamayacağını belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey açık sözlü davranılmasını isteyerek hilâfetin ya ülke dışına çıkarılmasını ya da bu makama saygı gösterilmesini istemiştir³¹⁰.

2.6. Ağa Han ve Emir Ali'nin Hilâfet Mektubu

İstanbul basınının eleştirilerini devam ettirdiği sırada lider kadrodan Refet, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla birlikte Adnan ve Rauf Beylerin de halifeyi ziyaret etmeleri, halifeliğin kaldırılması endişesiyle onu ön plana çıkarmaları, Mustafa Kemal Paşa tarafından tepkiyle karşılanmıştır³¹¹. Halife Abdülmecit Efendi'nin, padişahlar gibi giyinmek istemesi, Cuma selamlıkları düzenlemesi ve bütçeden hilâfet hazinesi şeklinde pay istemesi Ankara'nın tahammüllerini zorlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, hilâfet makamını fazlalık olarak görürken genel olarak kurucu kadro bu makamı hiç benimsememiştir. Muhalefet ise demokrasilerde karşılıklı denetleme esasına inanmış ve bunun gerçekleşmemesi halinde diktatörlüğün tesis edileceğini savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve ekibi ise tek merkezden kontrol edilen, merkezi idarenin hâkim olduğu bir Halk Fırkası istemiştir³¹².

Yaşanan gelişmeler artık hilâfetin ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesini netleştirmiştir. Bunun için de uygun zaman beklenmiş ve yaşanan günlük olaylar bu hamle için doğal sebepleri hazırlamıştır³¹³.

Halifeliğin kaldırılmasına neden olan son adım ise ülke dışından gelmiştir. Ağa Han ve Emir Ali'nin Başvekil İsmet Paşa'dan hilâfet makamının korunmasını talep ettikleri mektup, İsmet Paşa'nın eline ulaşmadan 5 Aralık 1923'de İkdâm ve Tanin gazetelerinde, 6 Aralık 1923'de de Tevhid-i Efkâr gazetesinde

³¹⁰ Hüseyin Cahit, “Hilafet'in Vaziyeti”, *Tanin*, 2 Kanunievvel 1923, s.1.

³¹¹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.143.

³¹² Aydemir, *Tek Adam*, s.167-168.

³¹³ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.148.

yayınlanmıştır³¹⁴. İngiltere’den gelen bu mektup üzerine muhalif basın yine tepkileri üzerine çekmiştir. Bir iç mesele olan hilâfet böylece uluslararası bir mesele halini almıştır³¹⁵.

Ağa Han ve Emir Ali’nin İsmet Paşa’ya gönderdikleri İngilizce mektup Türkçeye tercüme edilerek gazetelerde yayınlanmıştır. Mektupta, halifenin içerisinde bulunduğu durumun bütün Müslümanları endişelendirdiği ve TBMM’nin dikkatini bu konuya çekmek istediklerini belirtmişlerdir. Mektupta, son yaşanan gelişmelerle birlikte halifelik makamının manevi kuvvetinin zayıfladığına, bunun da İslam toplumu üzerinde olumsuz etki yarattığına dikkat çekilmiştir. Halifenin yetkilerinin kısıtlanmasının İslam’ın dağılmasına neden olacağı düşünülerek Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın dikkatlerinin bu konuya çekilmek istendiği belirtilmiştir. Güçlü bir halifenin İslam dini ve Türkler için büyük önem taşıdığını söyleyen Ağa Han ve Emir Ali, Hilafet makamının İslam dininden ayrıştırılamayacağını ifade etmiştir. Mektubun sonunda ise hilâfet makamının yetkilerinin korunması, Türkiye’nin dostları olarak Ağa Han ve Emir Ali tarafından Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal Paşa’dan rica edilmiştir³¹⁶.

İleri gazetesi, 6 Aralık’ta Ağa Han ve Emir Ali’nin hükûmete gönderdiği mektubu değerlendirmiştir. Mektup, kapanan hilâfet meselesini tekrar açmıştır. Cumhuriyet idaresi, halifeye manevi desteğini hilâfetin istinatgâhı olduğunu ilan ederek göstermiştir. Ancak hiçbir şekilde dünyevi yetki verilmeyecektir. Yazının devamında ise Türkiye’de cumhuriyet idaresinin tesis edildiğine dikkat çekilerek halifeye siyasi yetki verilmesinin mümkün olamayacağı vurgulanmıştır. Yeni Türkiye Devleti, hilâfet makamının dayanak noktası olduğunu ilan ederek zaten hilâfet makamına gereken saygıyı da göstermiştir. Haberin devamında saltanat ve hilâfetin bir arada olduğu dönemlerde bile Müslümanların Türklere fiili yardımda bulunamadığı belirtilmiştir. Aynı haberde Ağa Han’ın fotoğrafı da paylaşılarak altında şu sözlere yer verilmiştir: “*Türkiye’ye karşı daima hayır cevah görünmekle beraber Londra’nın gözdesi Hint ricalinden Ağa Han*”³¹⁷.

³¹⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.143.

³¹⁵ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.147.

³¹⁶ Tanin, “Hilafet Meselesine Dair”, *İkdam*, “Hilafet ve İngiltere Cemiyet-i İslamiyesi” 5 Kanunievvel 1923, s.1, *Tevhid-i Efkâr*, “Hilafet Meselesi Hakkında Hint Müslümanlarının Fikri”, 6 Kanunievvel 1923, s.2. (Bkz. Ek10).

³¹⁷ İleri, “Hilafetin Nüfuzu Tevsi Edilebilir mi?”, 6 Kanunievvel 1923, s.1.

Ahmet Cevdet Bey, “*Hilâfet ve Halife Meselesi*” başlıklı yazısında halifenin İslam âlemi için ne ifade ettiğini açıklamıştır. Ağa Han ve Emir Ali’nin mektubu, aslında ecnebi devletlerin tabiiyetinde bulunan Müslümanların duygularını yansıtmaktadır. Onlar için halife bir kuvvet temsilidir: Müslümanları bir arada tutan önemli bir güçtür. Ahmet Cevdet Bey, yazısının devamında hilâfetin Osmanlı ailesinde kalması gerektiğini, bütün Müslümanların bu düşünceyi savunduğunu belirttikten sonra başta Şerif Hüseyin olmak üzere hilâfet makamına göz dikenler olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda halifenin siyasi kudretten arındırılarak dini bir makam haline getirilmesinin Müslümanlar tarafından da kabul edildiğini söylemiştir³¹⁸.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 9 Aralık 1923’te mektup meselesini ele alarak konuyu Ağa Han ve Emir Ali’nin şahsi özelliklerinde yoğunlaştırmıştır. Ağa Han İsmailiyye tarikatının lideri olmakla beraber, İngiliz Hükûmetiyle olan ilişkileri de ortadadır. İngiliz Hükûmeti’nden maaş aldığı bilinmektedir. Dünya Savaşı esnasında Ağa Han yayınladığı bir beyanname ile halifenin cihat çağrısına karşı çıkmış, Hint Müslümanlarını İngilizlere sadakate davet etmiştir. Emir Ali ise bir İngiliz memurudur. His Majesty’s Primate Council unvanı ile İngiliz Kralına bağlıdır. İsmet Paşa’ya gönderilen mektup onun eline ulaşmadan gazetelerde yayınlanmıştır. Bunu İsmet Paşa gönderemeyeceğine göre gazetelere bu mektuplar sahipleri tarafından gönderilmiştir. Bu ise tamamen tahrik amaçlıdır. Tanin gazetesinin hilâfet hakkındaki taleplerine de dikkat çekilerek Ağa Han ve Emir Ali’nin talepleriyle uyduğu vurgulanmıştır. Hâkimiyeti Milliye gazetesine göre iç ve dış düşmanlar birlikte hareket etmektedir. Bu konuda Türk kamuoyunun atacağı adım son derece önemli olacaktır³¹⁹.

Anadolu’da Yeni Gün gazetesinden Yunus Nadi Bey, “*İki Mektup*” başlıklı yazısında, Tanin ve İkdâm gazetelerinin mektup olayındaki rollerini değerlendirmiştir. Yunus Nadi Bey’in tespitine göre İsmet Paşa’ya hitaben yazılan mektup Tanin gazetesinde, Mustafa Kemal Paşa’ya hitaben yazılan mektup ise İkdâm gazetesinde yayınlanmıştır. İki Türk gazetesi, kendilerine nereden ve kimden gönderildiği belli olmayan bu mektupları araştırmadan yayınlarak büyük bir hata yapmışlardır. Yunus Nadi Bey, İsmet Paşa’dan önce mektupların Tanin ve İkdâm

³¹⁸ Ahmet Cevdet, “Hilâfet ve Halife Meselesi”, *İkdâm*, 7 Kanunievvel 1923, s.1.

³¹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Tahrikât Hariçten de Başlıyor. Dikkat!”, 9 Kanunievvel 1923, s.1.

gazetelerine ulaşmasını, mektupların aslında ilgili makama gönderilmek için değil gazetelerde yayınlanması için kaleme alınmış olabileceğine dikkat çekmiştir³²⁰.

Vatan gazetesi de Ağa Han ve Emir Ali'nin mektuplarındaki fikirlerde samimi olmadıklarını iddia etmiştir. Halifenin Türk siyasetinden dışlanmasına tepki gösteren bu isimlerin zamanında bu fikri şiddetle savunduklarına dikkat çekmiştir. Vatan gazetesi Emir Ali ve Ağa Han'ın daha önceki beyanatlarına yer vererek bu iki ismin tutarsızlığını ortaya koymuştur. Emir Ali 9 Kasım 1922'de Times gazetesine verdiği beyanatta, yeni Türkiye'nin bağımsız devletler arasına girebilmesi için öncelikle saltanat ve saray baskısından kurtulması gerektiğini iddia etmiştir. Ağa Han da aynı sırada Matin gazetesine bir açıklama yapmıştır. Hilâfetin kutsal bir makam olduğunu ve bu değerlerini muhafaza edebilmesi için siyasi yetkilerinden arındırılması gerektiğini ifade etmiştir. Vatan gazetesi, dışarıdan işlerimize yapılan bu müdahalenin, aslında içerden görüldüğü gibi olmadığını da vurgulanmıştır³²¹.

---

³²⁰ Yunus Nadi, "İki Mektup", *Anadolu'da Yeni Gün*, 8 Kanunievvel 1923, s.1.

³²¹ *Vatan*, "Ağa Han ve Emir Ali Samimi Değildirler", 10 Kanunievvel 1923, s.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİ

3.1. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin Kurulması

Saltanatın kaldırılması ile başlayan ve İstanbul basını ile Ankara hükûmeti, Mustafa Kemal ve İstanbul basını arasında yaşanan çekişmeler aslında yeni rejimin ortaya çıkarttığı sancılardır. Bu sırada Cumhuriyet rejimini ülkede güçlendirmeye çalışan hükûmet ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalif bir grup ortaya çıkmıştır. Bu muhalefetin genel olarak üç kısımdan oluştuğu söylenebilir. Bunlardan biri Mustafa Kemal Paşa'nın bir diktatör olmasından endişe duyanlardır. Bu endişeyi kişisel çıkarlar da beslemiştir. İkincisi ise rejim değişikliğinin uygulanma biçiminden dolayı memnun olmayanlardır. Sürecin hızlı olduğu eleştirileri gelmiştir. Üçüncüsü ise doğrudan yeni rejimi istemeyen gruptur. Bunlar halifelik makamını eski rejime dönmek için kullanabilecekleri bir araç olarak görmüşlerdir. Cumhuriyete karşı olmayanların gerek kültürel gerekse dinsel gerekçelerle Hilafet'e karşı gösterdikleri saygı, üçüncü grubun işine yaramıştır. Bu nedenle hükûmet ve rejim yanlıları sadece üçüncü grubu değil birinci ve ikinci grubu da rejim için bir tehdit olarak görmüşler ve Cumhuriyeti korumak için savunmaya geçmişlerdir. Muhalefetin en önemli faaliyet alanı basın olduğu için de hükûmet ve basın arasındaki ilişkiler iyice gerilmiştir. Daha 15 Nisan 1923'te Erzurum Mebusu Salih Efendi ve Mardin Mebusu Necip Bey, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde değişiklik yapılmasını öngören bir teklif sunmuştur. Teklifte, saltanatın kaldırılmasına ve bütün hâkimiyet ve hükümranlık haklarının Türk halkının temsilcisi olan TBMM'de toplandığına karar veren 1 Kasım 1922 tarihli karara ve TBMM'nin meşrutiyetine karşı yazılı veya sözlü olarak ya da fiilen muhalefette bulunanların vatan haini olarak kabul edilmesini öngörmüştür. İkinci Grubun engellemesi üzerine mecliste oy çoğunluğu sağlanamamıştır³²². Ancak ikinci oturumda teklif yeniden gündeme taşınmıştır. Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey tarafından yeniden düzenlenen birinci madde, *“saltanatın kaldırılmasına ve bütün hâkimiyet ve hükümranlık haklarının Türk halkının temsilcisi olan TBMM'de toplandığına kara veren 1 Kasım 1922 tarihli karara ve TBMM'nin meşrutiyetine karşı isyana yönelik yazılı veya sözlü olarak kasten kargaşa çıkaranlar ve muhalefet edenler ya da bu yönde yayın*

³²² TBMM, Z.C, XXIX, 15.04.1339, D.1, s.159-169.

yapanlar vatan haini olarak kabul edilir” şeklinde meclis tarafından onaylanmıştır³²³. İkinci Grubun faaliyetlerini tamamen sınırlayan vatana ihanet suçlamasıyla karşı karşıya bırakan Hıyanet-i Vataniye Kanunu’ndaki bu değişiklik, aynı zamanda İttihatçıların da faaliyette bulunmalarını engellemiştir³²⁴.

Rejime karşı muhalefete gözdağı veren asıl olay ise İstanbul İstiklal Mahkemesi olacaktır. Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi olan bu mahkeme sonrakiler için örnek olacaktır. İstanbul İstiklal Mahkemesi de dahil olmak üzere 1923-1927 yılları arasında kurulan İstiklal Mahkemeleri, Cumhuriyet rejiminin temellerini sağlamlaştırmak amacıyla inkılapların hayata geçirilmesini için muhalefetin bastırılması gibi amaçlara hizmet etmiştir³²⁵.

Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa başta olmak üzere rejim yanlıları ile muhalifler arasındaki gerilimin doruk noktası Ağa Han ve Emir Ali’den gelen mektup meselesi olmuştur. Mesele Başvekil İsmet Paşa tarafından meclise taşınarak gizli oturumda değerlendirilmesi teklif edilmiştir³²⁶. 8 Aralık 1923’te TBMM’de düzenlenen gizli oturumda; “*Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun ve İstanbul’da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına dair Başvekil İsmet Paşa’nın teklifi*” görüşülmeye başlanmıştır. Başvekil İsmet Paşa söz alarak İngiltere’den gönderilen mektup hakkında meclise bilgi vermiştir. İstanbul’da iki gazetenin mektupları yayınlamasına dikkat çeken İsmet Paşa mektuplardan birinin kendisine, diğerinin de Mustafa Kemal Paşa’ya yazıldığını gazetelerden öğrenmiştir. İsmet Paşa’ya gönderilen mektup gazetelerde yayınlanmasından sonra eline ulaşmış, Mustafa Kemal Paşa’ya ise böyle bir mektup hiç gelmemiştir. Bu tamamen propaganda amaçlı atılan adımlardır. Mektupta; Halifeye siyasi, idari ve dünyevi yetkiler talep edilmiş, aksi takdirde İslam Dünyası’nın bundan zarar göreceği belirtilmiştir. İsmet Paşa, Ağa Han ve Emir Ali’nin aslında Hint Hilafet Komitesi’ne mensup olmadıklarını, İngiliz Devleti’nin ve Kralı’nın emrinde çalıştıklarını açıklayarak bu propagandanın arkasında da İngiltere’nin olduğunu belirtmiştir. Mektubun Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun birinci maddesine göre suç oluşturduğunu ve bu mektubu yayınlayan gazetelerin de bu suça ortak olduklarını

³²³ TBMM, Z.C, XXIX, 15.04.1339, D.1, s.182-190.

³²⁴ Demirel, “*Birinci Mecliste Muhalefet*”, s.530.

³²⁵ Tahir Dünder, *Muhalefetin Bastırılması Açısından İstiklal Mahkemeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Diyarbakır 2014, s.32.

³²⁶ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.149.

söylemiştir³²⁷. İsmet Paşa, İngiltere'nin bu gibi konuları gizlice kışkırttığını, Doğuda Kürt meselesini ve diğer bölgelerde de kışkırtılmaya uygun noktalarda hazırlıklar yaptığını ifade etmiştir. Bu nedenle yapılan hazırlıkları boşa çıkarmak ve gayet güçlü bir cevap vermek için İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesini teklif etmiştir³²⁸.

Lazistan (Rize) Mebusu Ekrem Bey, hükûmetin bu konuda geç kaldığını belirterek memlekette kanlı ihtilallerin başlamasından sonra böyle bir teklifin yapılmasının faydasız olacağını söylemiştir. Dünyadaki cumhuriyetlerin ilan ediliş şekillerine değinerek Fransa ve İngiltere'yi örnek göstermiştir. Bu ülkelerdeki kanlı ihtilaller ve inkılâplar neticesinde cumhuriyetlerin ilan edilebildiğini hatırlatmıştır. Ekrem Bey'e göre; Türk Devleti gayet medeni bir şekilde cumhuriyetini tesis etmeyi başarmıştır. Fakat bu birtakım ihtilallerin ve inkılâpların yapılmayacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü cumhuriyet mutlaka bazı ihtilaller doğuracaktır. Bu nedenle İsmet Paşa'nın teklifini yerinde hatta geç kalmış bir teklif olarak görmüştür. Ekrem Bey Meclise seslenerek İsmet Paşa'nın teklifinin son derece önemli ve acil olduğunu belirterek biran evvel kabul edilmesini istemiştir. Çünkü cumhuriyet düşmanları onu yok etmek için fırsat kollamaktadır. Özellikle İngiltere'nin tutumuna değinen Ekrem Bey, gösterilecek en ufak zaafiyetin İngiltere tarafından fırsata dönüştürüleceğini ve memlekete doğrudan ya da dolaylı olarak saldırılacağını belirtmiştir. Bunun en büyük belirtisinin de Ağa Han ve Emir Ali tarafından, İngiltere'den gönderilen hilâfet mektubu olduğunu söylemiştir. Mektubun gazetelerde yayınlanmasının memlekette huzursuzluk meydana getirdiğini ifade ettikten sonra bir kez daha İsmet Paşa'nın teklifini desteklediğini ve İstiklal Mahkemesi'nin derhal göreve başlaması gerektiğini ifade etmiştir³²⁹.

İstanbul Mebusu Rauf Bey de söz alarak İngiltere'de Türk Elçiliğinde görevli bulunduğu sırada Ağa Han ve Emir Ali'yi tanıma fırsatı bulduğunu söylemiştir. Onların yayınlarını inceleyerek fikirlerini anlamaya ve amaçlarını tesbit etmeye çalışmıştır. Başvekil İsmet Paşa'nın da belirttiği gibi özellikle Emir Ali'nin, kralın idaresiyle yönetilen "*Meclis Kralı*" unvanlı kuruma üye olduğunu ve İngiliz sömürgelerinin yönetiminde aktif olarak görev aldığını doğrulamıştır. Ağa Han'ın ise İsmailiyye mezhebinin önemli liderlerinden biri olduğunu ifade eden Rauf Bey,

³²⁷ TBMM, G.C. Z, IV, 8 Kanunievvel 1339, D.2, s.314–315.

³²⁸ TBMM, G.C. Z, IV, 8 Kanunievvel 1339, D.2, s. 316.

³²⁹ TBMM, G.C. Z, IV, 8 Kanunievvel 1339, D.2, s. 317.

İsmailiye mezhebini Hasan Sabbah'ın yapılanmasına benzetmiştir. Alevilik ve Batniliğin kaynaşması şeklinde ortaya çıkan İsmailiye Mezhebini Sünniliğin en büyük muhalifi olarak göstermiştir. Bu yapılanma bir mezhep ve tarikattan ziyade, son derece etkili bir komite yapısı ortaya koymaktadır. Rauf Bey bu noktada İsmet Paşa'nın endişelerini paylaştığını ifade etmiştir. Rauf Bey, halifenin yetkileri meselesi üzerinden bazı tesbitler yaparak konuşmasına devam etmiştir. Eğer İslam âlemi, halifeye ve hilâfet makamına siyasi yetkiler vererek bunun üzerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk milleti üzerinde kuvvet kurmak isterse işte o zaman bu içişlerimize müdahaledir diyerek tepki gösteririz. Ancak İslam âleminin halifesine ve hilâfet makamına sadece manevi yetkiler verilirse işte o zaman bütün Müslümanların olduğu gibi Hintli Müslümanların da halifenin kendileri üzerindeki hak ve yetkileri sorgulamaya hakları olduğunu söylemiştir. Rauf Bey, devletin elinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan daha güçlü, Taklîbi Hükûmet(İhtilal) Kanunu gibi kanunlar varken İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına ve kanunları uygulamasına gerek olmadığını belirtmiştir. Yani Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu uygulamak ve bu noktada ceza vermek için İstiklal Mahkemeleri'ne gerek yoktur. Rauf Bey'e göre, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına neden olacak bir suç oluşmuşsa hükûmet bunun tedbirini önceden almalıdır. Şayet yine ortada yargılanması gereken bir durum varsa bunu Savcılık yapmalı, davalar ciddiyetle takip edilerek suçlu bulunanlar biran evvel cezalandırılmalıdır. Rauf Bey, barışın sağlanmasından kısa bir süre sonra Polis ve Adliye Teşkilatı dururken İstanbul Savcılığı müdahil olmazken bir anda İstanbul'a İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesinin, siyasi açıdan büyük bir zaafiyetin göstergesi olacağını söylemiştir. İstanbul işgalden sonra iktisadi olarak gelişmeye mecburken, olağanüstü yetkilere sahip İstiklal Mahkemesi'nin buraya gönderilmesi, iktisadi yönden daha büyük zarar verecektir. Diğer taraftan bu İhtilal Mahkemesi öncelikle İstanbul Emniyeti'nin zaafiyet içerisinde olduğunu ve adli mekanizmanın çalışmadığını gösterecek memlekette bir ihtilal ortamı olduğu kanısını yaratacaktır. Rauf Bey, İstiklal Mahkemeleri konusunda kesin adımlar atılmadan bu noktaların dikkatle gözden geçirilmesini isteyerek İstiklal Mahkemesi fikrine karşı çıkmıştır³³⁰.

Rauf Bey'den sonra söz alan İstanbul Mebusu Yusuf (Akçora) Bey, yaptığı konuşmada Ağa Han ve Emir Ali'nin kişilikleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Yusuf Bey, Ağa Han'ın genellikle İsmailiye mezhebinin, sapkın bir fırkanın Allah'ı

³³⁰ TBMM, G.C. Z, IV, 8.12. 1339, D.2, s.320-322.

olarak tanındığını ve tanrısallığı temsil ettiğini söylemiştir. Emir Ali'nin "*İslamın Ruhunu*" adlı kitabını okuduğunu ve kendisi hakkında fazla bilgi sahibi olmadığını belirten Yusuf Bey, Emir Ali hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmını Rauf Bey'den edinmiştir. Bütün din ve mezheplere saygı duyduğunu belirten Yusuf Bey, bu kişilerin Şii olduklarını öğrendikten sonra mektup meselesine daha da dikkatli yaklaşmıştır. Ağa Han ve Emir Ali mektuplarında, hilâfet meselesinin Sünnilere ait bir mesele olduğunu vurgulamışlardır. Şiiilerin ve İsmailiyye mezhebinin hilâfet makamını ve halifeyi kabul etmemelerine rağmen Sünni mezhebine ait bu meseleye neden bu kadar önem verdiklerine dikkat çekmiştir. İki şahsın da İngiliz Krallığı'nın emrinde bulunduğunu ve İngiliz Devleti'nden maaş alan memurlar olduğunu söyleyen Yusuf Bey, hilâfet ile yakından uzaktan alakası olmayan bu şahısların bir anda ortaya çıkıp, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşa'ya hilâfetin yetkilerinin muhafaza edilmesi için mektup yazmasının masum bir olay olarak algılanamayacağını belirtmiştir. Yusuf Bey, Ağa Han'ın Dünya Savaşı esnasında Türkler hakkında İngiliz gazetelerinde yayınlanan makale ve mektuplarını da hatırlatarak Ağaoğlu Ahmet Bey'in Tercüman-ı Hakikat gazetesinde gerekli cevapları verdiğini de ifade etmiştir. Yusuf Bey konuşmasının devamında hilâfetin Türkler de bulunmasını, Türk Devleti'nin ve TBMM'nin gücüne dayanmasının faydalı olacağını, aksi halde ise Türkler ve Müslümanlar için tehlike arz edeceğini belirterek, İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi fikrini desteklemiştir³³¹.

Yapılan oylama sonucunda İsmet Paşa'nın teklifi TBMM tarafından kabul edilerek İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra mahkeme üyelerinin seçimi yapılmıştır. Mahkeme Reisliğine 102 oyla Cebel-i Bereket Mebusu İhsan Bey, Savcılık görevine de 105 oyla Saruhan Mebusu Vasıf Bey seçilmiştir. Mahkeme üyeliklerine de Konya Mebusu Refik Bey, Hakkâri Mebusu Asaf Bey ve Kütahya Mebusu Cevdet Bey seçilmiştir. Mahkeme Başkanı İhsan Bey TBMM'de yaptığı konuşmada, Allah'ın yardımıyla ve vicdani duygularını ön planda tutarak, vatanın kurtuluşu için yüce meclisin büyük şeref ve erdemine bağlı olarak çalışacaklarını söylemiştir³³².

---

³³¹ TBMM, G.C.Z, IV, 8.12.1339, D.2, s. 322-325.

³³² *Hâkimiyet-i Milliye*, "İstanbul'a Bir İstiklal Mahkemesi Gidiyor", 9 Kanunievvel 1923,s.1, Abdulhekim Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, II, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No:1, Ankara 2015, s.3.

3.2. Tutuklamalar

TBMM’de görüşmelerin yapıldığı gece İstiklal Mahkemesi Heyeti TBMM’de bir toplantı yaparak Ağa Han ve Emir Ali tarafından gönderilen mektubun Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmasıyla ortaya çıkan durumu değerlendirmişlerdir. Mahkeme heyeti, hilâfet idaresini yeniden tesis etmek için gönderilen mektubu, kamuoyunu kışkırtmak ve teşvik etmek amacıyla yayınlayan gazeteler hakkında harekete geçmiştir. Gazetelerin sahipleri ve Sorumlu Müdürleri, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevdet, Velid Ebuuzziya, Ömer İzzetin ve Hayri Muhittin Beylerin, ülkenin iç ve dış güvenliğini tehlikeye uğratmak, hükûmet şeklini değiştirmeye teşebbüs ve vatana ihanet suçlarından İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmak üzere tutuklanmalarına karar verilmiştir³³³.

9 Aralık 1923 sabahı İstiklal Mahkemesi’nin emriyle, Tanin gazetesi sahibi ve Başyazarı Hüseyin Cahit, İkdam gazetesi Başyazarı Ahmet Cevdet, Tevhid-i Efkâr gazetesi Başyazarı Velid Ebuuzziya, Hayri Muhittin ve Ömer İzzetin Beyler tutuklanarak Polis Müdürlüğüne götürülmüştür³³⁴.

Gazetecilerin tutuklanması hakkındaki detaylı bilgiler 10 Aralık 1923’te Tanin gazetesi tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. 9 Aralık sabahı bir anda ortaya çıkan bu haberle birlikte İstanbul halkı şaşkınlığa uğramıştır. İstanbul’da yayınlanan üç Türkçe gazetenin imtiyaz sahiplerinden Velid Ebuuzziya, Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevdet Beyler sabah erken saatlerde gözaltına alınmışlardır. Tanin gazetesi haberinde gözaltıların detaylarını da paylaşmıştır. Velid Ebuuzziya matbaasına giderken yolda, Hüseyin Cahit Bey de evinin önünde matbaasına gitmek üzereyken çok sayıda polis memuru tarafından kalabalık halk huzurunda, Ahmet Cevdet Bey ise evinde, yatak odasında gözaltına alınmıştır. Haberin gerçekliğine inanmayanlar, gazetecilerin çalıştığı matbaalara giderek bilgi almaya çalışmıştır. Ancak kısa sürede görgü şahitlerinin verdiği bilgilerin bir araya gelmesiyle olayın doğruluğu ortaya çıkmıştır. Üç gazetenin imtiyaz sahiplerinin kalabalık polis memurları tarafından Emniyet Merkezine götürülmesi, İstanbul halkı üzerinde heyecan ve korkuya neden olmuştur. Akşam gazetelerinin yayınlanmasıyla birlikte daha detaylı bilgiler ortaya çıkmıştır. Buna göre, Tevhid-i Efkâr gazetesi Sorumlu Müdürü Hayri Muhittin ve

³³³ *Aydın Tarihi*, “İstanbul İstiklal Mahkemesi”, no:4, C.2, Kanunievvel 1923, s.121-122.

³³⁴ *İleri*, “Bu Gün İstanbul’a Dört Kişiden Mürekkep Bir İstiklal Mahkemesi Geliyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, “Hüseyin Cahit, Ahmet Cevdet, Velid, Hayri Muhittin, Ömer İzzetin Beylerin Tevkifi”, 10 Kanunievvel 1923, s.1.

İkdam gazetesi Sorumlu Müdürü İzzettin Beyler de evlerinde polis tarafından tutuklanarak Polis Müdüriyetine götürülmüşlerdir. Tutuklama haberlerinin kısa sürede kamuoyunda yayılmasıyla birlikte, meselenin aslında ortaya çıkmaya başlamıştır. Tutuklama emrinin ne zaman verildiği bilinmemekle beraber, tutuklamaların Ankara'dan gönderilen bir telgrafla başladığı anlaşılmıştır. İstanbul Emniyeti tarafından yapılan açıklamada ise tutuklamalar hakkında detaylı bilgi verilemeyeceği, konunun yargıya intikal ettiği bildirilmiştir³³⁵.

İstanbul İstiklal Mahkemesi üyeleri 10 Aralık'ta İstanbul'a ulaşarak Fındıklı'da eski meclis binasına yerleşerek görevine başlamıştır³³⁶. Mahkeme heyetinin isteği üzerine Anadolu Ajansı tarafından, İstanbul'da yayınlanan gazetelerin dört aylık koleksiyonları hazırlanarak İstanbul İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey'e sunulmuştur³³⁷.

İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından hazırlanan ve Mahkeme Reisi Cebeli Bereket Mebusu İhsan Bey'in imzasını taşıyan bir bildiri, 11 Aralık 1923'te gazetelerde yayınlanmıştır. İstanbul halkına hitaben yayınlanan bildiride, TBMM'nin almış olduğu karar üzerine, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kendisine verilen emirleri uygulamak amacıyla 10 Aralık 1923'ten itibaren görevine başlayacağı ilan edilmiştir. Memleketin zor günlerinde göstermiş olduğu büyük azim ve fedakârlıklar nedeniyle İstanbul halkının bu konuda bilgilendirilmesinin, mahkeme açısından son derece önemli olduğu vurgulanmıştır. Bildiride, İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun Birinci TBMM tarafından milli davanın gerçekleştirilmesi, memleketin önünde bulunan iç ve dış düşmanların yok edilmesi ve mutlak adaletin sağlanması amacıyla kurularak memleketin çeşitli bölgelerinde görevlendirildiği hatırlatılmıştır. Türk milletinin göstermiş olduğu fedakârlıklar neticesinde elde edilen büyük zafer ve milli kurtuluş, İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerini sürdürmesine gerek bırakmamıştır. Ancak yaşanan son gelişmeler, bazı fesat ocaklarının kışkırtıcı faaliyetlerini ortaya koymuştur. TBMM, cumhuriyeti korumak ve hâkim kılmak amacıyla İstiklal Mahkemeleri Kanunu'na yeniden başvurmuştur. Bu nedenle İstanbul İstiklal Mahkemesi'ni kurmuş ve görevlendirmiştir. Bildirinin devamında, bütün kışkırtıcı

³³⁵ *Tanin*, "Ahmet Cevdet, Velid, Hüseyin Cahit Beylerin Tevkifi", 10 Kanunievvel 1923, s.1.

³³⁶ *İkdam*, "İstiklal Mahkemesi Dün Fındıklıda Sabık Meclis Binasında Faaliyete Başladı", 11 Kanunievvel 1923, s.1.

³³⁷ *İleri*, "Dün İstiklal Mahkemesi Heyeti İstanbul'a Geldi, Fakat İşe Başlamakla Beraber Mevkufları İsticvap ve Muhakeme Etmemiştir", 11 Kanunievvel 1923, s.1, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.4.

hareketlerin millete verdiği zararların daima hatırlanacağı, Türk milletinin kanı pahasına tesis ettiği cumhuriyetin korunması amacıyla bütün zararlı girişimlerin, kanunlara uygun olarak en ağır şekilde cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Böylece, başta İstanbul olmak üzere bütün memlekette ihtiyaç duyulan güven ve refah ortamı tesis edilecektir. Bildirinin sonuç kısmında, mahkeme üyelerinin Allah'ın yardımı ve vicdanlarının hâkimiyetiyle, vatanın kurtuluşu için en doğru kararları alacakları açıklanmıştır. TBMM'nin fesada fırsat vermeyerek cumhuriyeti muhafaza edeceği de ilan edilmiştir³³⁸.

Ergün Aybars'a göre bu bildiri, mahkemenin kuruluş gerekçesini, amaç ve çalışma yöntemini ortaya koymaktadır. İstanbul İstiklal Mahkemesi; "*Cumhuriyeti kuran ve Türk Devrimi'ni gerçekleştirmek amacıyla olan irade, kendisine karşı olanları, gerekirse nasıl cezalandırabileceğini göstermek istemiştir*". Bildiri ile devrimleri gerçekleştirme amacıyla olan idarenin kararlılığı da ortaya koyulmuştur³³⁹.

11 Aralık 1923'te İstiklal Mahkemesi savcısının emri üzerine yapılan sorgulamanın ardından harekete geçilmiştir. Tanin gazetesi sahibi ve Sorumlu Müdürü Hüseyin Cahit, İkdâm gazetesi sahibi Ahmet Cevdet ve Sorumlu Müdür Ömer İzzettin, Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velid EbuZZiya ve Sorumlu Müdür Hayri Muhittin Beyler, 1 Kasım 1922 Kararına ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine muhalefet ve aykırı yayın yapmaktan tutuklanmalarına karar verilmiştir. İkdâm gazetesi Sorumlu Müdürü Ömer İzzettin Bey hasta ve felçli olduğu için Savcılık tarafından tutuksuz yargılanmasına karar verilmiştir³⁴⁰.

Gazeteciler 12 Aralık 1923'te İstiklal Mahkemesine başvurarak duruşmaları izlemek için izin talep etmişlerdir. Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey'in başkanlığında toplanan Matbuat Cemiyeti de bir toplantı yaparak mahkemeye üç maddelik bir dilekçe sunmuştur. Tutuklu bulunan gazetecilerin masum olduklarını ve İstiklal Mahkemesi'nin adaletine güvendiklerini belirtmişlerdir³⁴¹.

Mahkeme devam ederken yeni tutuklamalar da gerçekleşmiştir. Tanin gazetesi Yazı İşleri Müdürü Baha Bey 13 Aralık'ta yayınladığı, Ağa Han ile Emir Ali'nin mektubunun nasıl yayınlandığını anlattığı ve mektupların yayınlanmasından

³³⁸ *Tevhid-i Efkâr*, "İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a Beyannamesi", 11 Kanunievvel 1923, s.1.

³³⁹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 146.

³⁴⁰ *İkdâm*, "Son Saat", 12 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁴¹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.146.

kendisinin sorumlu olduğunu söylediği yazısından sonra İstanbul İstiklal Mahkemesi Savcısının emriyle tutuklanmıştır. Baha Bey'den başka halifenin yaveri Ekrem Bey³⁴² ve halifenin istifa edeceği söylentileri üzerine, Tanin gazetesinde yayınlanan “*Açık Arıza*” da halifeden istifa etmemesini ve direnmesini isteyen İstanbul Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'de tutuklanarak Polis müdüriyetine götürülmüştür³⁴³. Birinci TBMM'nin ikinci gurubuna mensup eski Kastamonu Mebusu ve Mücahede gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali Bey de 14 Aralık'ta Adana'da tutuklanmıştır. Yeni Adana gazetesinden alıntı yapan Tevhid-i Efkâr'ın haberine göre; Cumhuriyetin ilanı üzerine eleştiride bulunan Rauf Bey'e Anadolu'da Yeni Gün gazetesinin verdiği tepkiyi değerlendiren Abdülkadir Kemali Bey, Mücahede gazetesinde “*Son İnkılâbın Manası*” başlıklı yazısında cumhuriyet aleyhinde ve saltanat lehinde bir yazı yayınlamıştır. Tutuklama bu nedenle gerçekleşmiştir³⁴⁴.

İleri gazetesi 17 Aralık 1923 tarihli sayısında, İstiklal Mahkemesi tarafından yeni tutuklamaların yapıldığını haber vermiştir. Polis tarafından önceki akşam bazı yeni tutuklamalar yapılmıştır. İstanbul İstiklal Mahkemesi Savcısı tarafından verilen emir ile Salapuryacılar Mavnacılar Cemiyeti (Deniz Hamalları ve Tekneciler Cemiyeti) eski Yönetim Kurulu Başkanı Ali Osman Bey ile Binbaşı Deli Mesut, İlyas Sami, Komünist Mehmet ve Şükrü Efendiler gözaltına alınmıştır. Cuma günü öğleden sonra üç buçukta, İstiklal Mahkemesi Savcısı Vasıf Bey Polis Merkezine gönderdiği bir pusula ile Ali Osman, Mehmet, Mesut, İlyas Sami ve Şükrü Beylerin tutuklanmasını uygun bulmuş ve polis o andan itibaren harekete geçmiştir. Ancak tutuklamaların nedeni hakkında bir açıklama yapılmadığı da belirtilmiştir³⁴⁵. Aynı gazete 18 Aralık'ta yayınlanan nüshasında “*Yeni Mevkuflar*” başlıklı yazısında ise bir gün önce yapılan tutuklamalar hakkında bilgi vermektedir. “Komünist Mehmet”in, İstanbul İstiklal Mahkemesi Savcılığının emriyle Kasımpaşa'da tutuklandığı, Komünist teşkilatıyla ilişkisi olduğu açıklanmıştır. Haberde bu tutuklamanın bazı gizli teşkilatlarla da alakalı olabileceği ifade edilmiştir. Eski Vakıf Sekreteri Sami Bey'in Unkapanı'nda tutuklandığı, tutuklanmasına ise neyin sebep olduğunun bilinmediği aktarılmıştır. “Deli Mesut”un geçmişte Kuvay-ı Milliye içerisindeki bazı

---

³⁴² *Hâkimiyet-i Milliye*, “Tanin Tahriri Heyeti Müdürü Baha Bey'de Tevkif Olundu”, 14 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁴³ *İleri*, “Lütfi Fikri Bey'in Tevkifi”, 14 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁴⁴ *Tevhid-i Efkâr*, “Abdülkadir Kemali Bey'in Adana'da Tevkifi”, 15 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁴⁵ *İleri*, “İstiklal Mahkemesi, Bugün Saat İki de Sermuharrirleri Tekrar Muhakeme Edecektir”, 17 Kanunievvel 1923, s.1.

çetelerle çalıştığı bilinmekte olup tutuklanma nedeninin bu olduğu düşünülmektedir. Sandalcılar Cemiyeti'nin işleriyle ilgilenen Şükrü Efendi'nin asayiş ihlali ile suçlandığı bildirilse de bu konuda da kimse net bilgiye sahip değildir³⁴⁶.

3.3. İstanbul İstiklal Mahkemesi ve Basının Tepkisi

Yunus Nadi Bey, Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yaptığı değerlendirmede İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına neden olarak Ankara'nın başkent olmasına ve cumhuriyetin ilanına karşı çıkan İstanbul basınının takındığı tutumu göstermiştir. Yunus Nadi Bey'e göre, meselenin bu kadar ciddi bir hal almaması için İstanbul basını aylardan beri uyarılmıştır. Ankara basınının uyarı amaçlı sesini yükseltmesi acizlik göstergesi olarak algılanmıştır. Bunun üzerine İstanbul basını daha tehlikeli ve gizli işler içerisine girmiştir. Nihayet, TBMM aldığı kararla olağanüstü yetkilere sahip İstiklal Mahkemesi'ni İstanbul'a göndermiştir. Bundan sonra yaşanacak şey ise bütün fikirlerin doğru yola sokulması, gerekirse zorla yok edilmesi ve görevin yerine getirilmesi olacaktır. Mutlaka TBMM'nin çizdiği istikamette ilerlenecektir. Yunus Nadi Bey, amaca ulaşmak için bir mahkeme yeterli gelmezse bin mahkeme gönderilmesini ve hatta gerekirse ordu dahi sevk edilmesini istemiştir. İstanbul İstiklal Mahkemesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına İstanbul'a giderek meseleyi yerinde inceleyecek ve gereğini yapacaktır. Yunus Nadi Bey, İstanbul halkının vatanına ve milletine bağlı olduğunu ancak bazı kişilerin İstanbul'da kargaşa yaratarak birtakım menfaatler peşine düştüğünü ifade ederek bunların en ağır şekilde cezalandırılmasını istemiştir³⁴⁷.

Ahmet Emin Bey, Vatan gazetesindeki köşesinde gazetecilerin tutuklanmasını değerlendirmiştir. İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderileceği söylentilerinden sonra Ahmet Cevdet, Velid ve Hüseyin Cahit Beylerin tutuklandıkları haberi yayılmış ve büyük bir heyecan yaratmıştır. Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunun Tanin'de İsmet Paşa'ya, İkdam'da da Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yayınlanması hükûmette bazı şüpheler uyandırmıştır. Ahmet Emin Bey'e göre, zor zamanlar geçiren ve idare şeklini güçlendirmeye çalışan Hükûmetin, İngiliz Hükûmetiyle ilişkisi ortada olan Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubuna tepki göstermesi gayet normaldir. Ahmet Cevdet, Hüseyin Cahit ve Velid Beylerin İngiliz entrikalarına alet olacaklarına kimse inanmamaktadır. Ancak bu gazeteciler, mektubu

³⁴⁶ İleri, "Yeni Mevkuflar", 18 Kanunievvel 1923, s.2.

³⁴⁷ Yunus Nadi, "İstanbul'a İstiklal Mahkemesi", *Anadolu'da Yeni Gün*, 9 Kanunievvel 1923, s.1.

yeterince araştırmadan ve hiçbir yorum yapmadan yayınladıkları için hatalıdır. Hükümetin İstanbul'a aniden bir İstiklal Mahkemesi göndermesini ağır bulan Ahmet Emin Bey, önce gazetecilerin Ankara'ya çağırılarak gerekli istişarenin yapılmasını ve lüzum görülmesi halinde tutuklanarak yargılanmaları gerektiğini savunmuştur³⁴⁸.

Yunus Nadi Bey, 10 Aralık 1923'te "*En Büyük Kanun*" başlıklı yazısında, en büyük kanunun milletin kurtuluşu ve refahı olduğunu ifade etmiştir. İstanbul basınından bazı şahısların takip ettikleri tehlikeli fikir ve hareketlerle meseleyi daha da zora soktuklarını ifade eden Yunus Nadi Bey'e göre, bu şahıslar Türkiye Büyük Millet Meclisinin gözünde vatan ve milletin tehlikede olduğu kanısına neden olmuşlardır. Bu nedenle TBMM üzerine düşen görevi biran evvel yerine getirmek, huzur ve güvenliği sağlamak amacıyla en büyük kanunu harekete geçirmiştir. Gazetecilerin hatalı davranışlarının bu tutuma sebep olduğunu söyleyen Yunus Nadi Bey, yazısının devamında tutuklu gazetecilerin bu süreçte en ağır şekilde cezalandırılacaklarını iddia etmiştir³⁴⁹.

Tevhidi Efkâr gazetesi, 11 Aralık'ta, "*Mevkuf Gazetecilere Ne Yapılmalı İmiş?*" başlıklı yazısında, Yunus Nadi Bey'e tepki göstermiştir. Yeni Gün gazetesi ve Yunus Nadi Bey'in tutuklu bulunan gazeteciler hakkında İstiklal Mahkemesi'ni olağanüstü uygulamalar yapmaya davet etmesine dikkat çekilerek bu durumun hayretle karşılandığı belirtmiştir. Türkiye'de artık kanunların hâkim olması gerektiği ifade edilerek mahkemenin Yeni Gün gazetesinin arzu ettiği istikamette ilerlemeyeceğine de vurgu yapılmıştır. İstanbul İstiklal Mahkemesi de zaten yayınladığı bildiri ile kanunların en titiz şekilde uygulanacağını haber vermiştir. Tevhid-i Efkâr gazetesine göre, kendi düşünce ve hareketlerini hâkim kılmak isteyenler, kanunları aşağılayanlar Yeni Gün gazetesi gibi bir gün mutlaka adaletin yerini bulması karşısında hüsrana uğrayacaklardır³⁵⁰.

Yine Tevhid-i Efkâr gazetesinde aynı gün yayınlanan "*Bin İstiklal Mahkemesi Gelse de Hakikat Değişmeyecektir*" başlıklı imzasız yazıda, adalet karşısında herkesin eşit olduğu ve adalete hesap vermekle yükümlü olduğu belirtilmiştir. Her şeyden üstün olan kanunlar karşısında, adaletin ışığında ilerlemek en büyük görev ve ilkedir. Gerçekten vicdanlarıyla hareket edenlerin ve kanunlara

³⁴⁸ Ahmet Emin, "Dünkü Tevkifler", *Vatan*, 10 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁴⁹ Yunus Nadi, "En Büyük Kanun", *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁵⁰ *Tevhid-i Efkâr*, "Mevkuf Gazetecilere ne Yapılmalı İmiş?", 11 Kanunievvel 1923. s.1.

uyanların korkmalarına gerek yoktur. Tevhid-i Efkâr gazetesine göre, adaletin ve vicdanın gerçekten uygulanması halinde mert, temiz, vatanperver ve baskıya boyun eğmeyen, zulme müsaade etmeyen insanlar mutlaka kanun önünde kazanacaktır. Bu nedenle İstiklal Mahkemeleri'nin hatta orduların gönderilmesi dahi hakikati değiştirmeyecek kamu vicdanı, doğru kararı verecek ve adalet yerini bulacaktır. Tevhid-i Efkâr gazetesi bu yazısıyla Yeni Gün gazetesine meydan okunmuştur³⁵¹.

Hüseyin Cahit Bey'in kardeşi Hüseyin Suat, Tanin gazetesindeki yazısıyla Yunus Nadi Bey'e, "*Neron fikirli bu Milletvekili*" diye seslenerek tepki göstermiştir. Kardeşinin isteyerek ya da istemeyerek suç işleyebileceğini, bunun kanunlar çerçevesinde mahkeme tarafından değerlendirileceğini ve masum olması halinde tahliye edileceğini söylemiştir. Kardeşinin masum olduğunu savunan Suat Bey, asıl üzüntüsünün Türk basını içerisinde Yunus Nadi Bey gibi bir gazetecinin yetişmiş olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Çünkü Türk basını yıllarca işgal altında, İstanbul'da düşman süngüsü ve gemilerinin tehdidinde rağmen Türklüğü ve Türk halkının haklarını savunmuştur³⁵².

İkdam gazetesi 12 Aralık 1923'te yayınladığı bir açıklamada; Ağa Han imzasıyla bütün gazetelere birer mektup gönderildiğini, tercümesini yetiştirenlerin hemen yayınladığını, yetiştiremeyenlerin ise bunlardan alıntı yaptığını belirtmiştir. Gazete sahipleri ve başyazarların bundan haberleri dahi olmamıştır. Ankara ve İstanbul basını arasında yaşanan gerginliğe rağmen aynı ailenin ferdi oldukları hatırlatılarak, İstiklal Mahkemesi'nin bu anlaşmazlığı gidereceğine ve gazetecilerin beraat edeceklerine vurgu yapılmıştır³⁵³.

Tevhid-i Efkâr gazetesi 12 Aralık'ta "*Ağa Han ve Emir Ali'nin Mektubu Meselesi*" başlıklı yazısında, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasının asıl sebebinin, Ağa Han ve Emir Ali tarafından gönderilen mektup olduğunu açıklamıştır. İsmet Paşa'ya gönderilen mektubun birer suretinin, aynı zamanda Tanin ve İkdam gazetesine posta yoluyla gönderildiğini ve mektubun gazetelere daha önce ulaştığına dikkat çekilmiştir. Tanin ve İkdam gazetelerinin bu mektubu yayınlamasından sonra Tevhid-i Efkâr'ın da bir nüshasını yayınladığını belirtilerek asıl kabahatin bu mektubu yayınlayanlarda mı yoksa mektubu gazetelere gönderenlerde mi? olduğu

³⁵¹ *Tevhid-i Efkâr*, "Bin İstiklal Mahkemesi Gelse de Hakikat Değişmeyecektir", 11 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁵² Hüseyin Suat, "Matbuatımızın Yüz Karası", *Tanin*, 14 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁵³ Abdülrahmi Adil, "İstiklal Mahkemesi-İstiklal Mahkemesi", *İkdam*, 12 Kanunievvel 1923, s.1.

sorulmuştur. Tevhidi Efkâr gazetesi, Ağa Han'ı hiçbir zaman samimi bulmamıştır. Buna kanıt olarak da Lozan Antlaşması'ndan sonra Ağa Han'ın İslam âlemine hitaben yayınladığı beyannameye cevap olarak yazılan 2 Ağustos 1923 tarihli eleştiri yazısını göstermiştir. Bu yazıda: “*Ağa Han İsmailiyye mezhebinin reisi olmakla ehlisünnetten hariçtir... Ağa Han'ın tavsiyeleri ve nasihatleri gericidir*” denilmektedir. Tevhid- Efkâr gazetesi 3 Ağustos 1923 tarihli yazısında da Ağa Han'ı eleştirmeye devam etmiştir. İslam'ın gerçek değerlerinden uzaklaşmış bir mezhebin lideri olan Ağa Han'ın, halifelik gibi ehlisünnete ait olan böyle bir meseleye karışması uygun değildir. Onun tavsiyeleri hiçbir zaman bir müslümanın içten tavsiyeleri olarak kabul edilemez. Tevhid-i Efkâr gazetesi aslında haber değeri olan mektubu yayınladığını belirterek gazeteyi aklanmaya çalışmışlardır³⁵⁴.

Tanin gazetesi Yazı İşleri Müdürü Baha Bey, 13 Aralık 1923'te yayınladığı yazısında mektubun gazetede yayınlanma sürecine açıklık getirmiştir. Baha Bey, 4 Aralık'ta masasını toparlarken gazeteler ve evraklar arasında, Londra'dan Tanin idaresine gönderilmiş olan pullu, İngilizce bir mektup bulmuş ve hemen tercümeyle göndermiştir. Baha Bey mektubun neden yayımlandığını ise şu şekilde açıklamıştır: Ankara'ya gönderilen mektuplar 24 Kasım 1923 tarihli, Tanin ve İkdâm gazetelerine gönderilenler ise 28 Kasım tarihlidir. Bu nedenle Ankara'nın bu mektuba çoktan cevap verdiğini düşünmüş ve gazetecilik duygularıyla hareket ederek, haberi ilk önce duyurmak için yayınlamıştır. Mektubun, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa adına ayrı iki mektupmuş gibi yayınlanmasını ise İkdâm tercümanının hatası olarak açıklamıştır. Çünkü gazeteye gelen mektuplarda İsmet Paşa Hazretleri isminin önünde “Gazi” ibaresi vardır. Baha Bey, Hüseyin Cahit Bey'in mektuptan haberdar olmadığını ve yayımlandığı gün gazetede gördüğünü, sorumlunun kendisi olduğunu, ceza alması gereken birisi varsa onun da kendisi olduğunu ifade etmiştir³⁵⁵.

İleri gazetesi tutuklanan gazeteciler hakkında Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey ile bir görüşme yapmıştır. Ağaoğlu Ahmet Bey, tutuklanan gazetecileri yakından tanıdığını, her birinin memleket ve ilim için büyük fedakârlıklarda bulunduğunu ifade etmiştir. Gazetecilerle yakın arkadaş olduğunu da belirten Ağaoğlu Ahmet Bey, tutuklanmalarına son derece üzüldüğünü ve en kısa sürede bu lekeden kurtulup serbest kalacaklarına inandığını söylemiştir. Tutuklanan gazetecilerle basın

³⁵⁴ *Tevhid-i Efkâr*, “Ağa Han ve Emir Ali'nin Mektubu Meselesi”, 12 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁵⁵ Baha, “Ağa Han'ın Mektubu”, *Tanin*, 13 Kanunievvel 1923, s.1.

üzerinden dostane bir şekilde ilmi münakaşaya girdiğini beliren Ağaoğlu Ahmet Bey, konuşmasının devamında bütün gazetecilerin beraat edeceğine inandığını söylemiştir.³⁵⁶.

3.4. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde Gazeteciler Davası

9 Aralık 1923'te gazetecilerin tutuklanmasıyla işe başlayan İstanbul İstiklal Mahkemesi, Fındıklı Sarayı'nda bulunan mahkeme binası hazırlanıncaya kadar soruşturmalara devam etmiştir. 14 Aralık'ta duruşma programını hazırlayan Mahkeme Heyeti, 15 Aralık'ta öğleden sonra saat iki de gazetecilerin davasına başlamıştır³⁵⁷.

Mahkeme, ilk olarak Ahmet Cevdet Bey'den başlayarak gazetecilerin kimlik tespitini yapmış, daha sonra İstiklal Mahkemesi Savcısı tarafından hazırlanan iddianame okunmuştur. İddianamede, İstanbul basınına mensup bazı gazetelerde, Ağa Han ve Emir Ali tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya hitaben gönderilen ve halifenin nüfuzunun korunmasını talep eden mektubun, asıl muhatabı olan İsmet Paşa'nın eline ulaşmadan tercümesinin yayınlandığı belirtilmiştir. Söz konusu mektubun 1 Kasım 1922 kararlarına aykırı hususlar içermesi ve toplumu tahrik edici bazı noktalara sahip olması nedeniyle İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından gözaltına alınan İkdam Gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Tanin Gazetesi İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü Hüseyin Cahit, Tevhid-i Efkâr Gazetesi sahibi Velid EbuZZiya ve Sorumlu Müdürü Muhittin Beylerin ilk sorgularının mahkemeye sunularak, adı geçen gazetecilerin Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine yargılanmaları talep edilmiştir³⁵⁸.

İddianame okunduktan sonra Mahkeme Başkanı, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevdet ve Hayri Muhittin Beyleri salondan çıkararak Velid Bey'in sorgulanmasına başlanmıştır. Mahkeme Reisi Velid Bey'e Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunun Tevhid-i Efkâr da nasıl yayınlandığını sormuştur. Velid EbuZZiya cevabında; Ağa Han ve Emir Ali'yi son zamana kadar Müslümanlara ve Türklere yardım eden kişiler olarak bildiğini, hatta Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan bir makalede Ağa Han'dan övgüyle bahsedildiğini ve bunun da Ağa Han'ın o günkü iyi niyetli

³⁵⁶ İleri, "Ağaoğlu Ahmet Bey", 14 Kanunievvel 1923, s.2.

³⁵⁷ Türker, *Türk Devrimi ve Basın*, s.157, *Tevhid-i Efkâr*, "Mevkuf Gazetecilerin Bu Gün Muhakemelerine Başlanıyor", 15 Kanunievvel 1923, s.1, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.8.

³⁵⁸ Murat Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*, C.1, Kastaş Yayınları, İstanbul Temmuz 1993, s.51-52.

sözlerinden kaynaklandığını söylemiştir. Velid Bey, cebinden çıkardığı bir gazete sayfasında birkaç ay önce yayınlanan makalesini okumuştur. Makalede, Ağa Han'ı Müslümanların koruyucusu gibi görünerek Türkiye'nin içişlerine müdahale ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir. Velid Bey, mektubun posta ile geldiğini, İngilizce olduğunu görünce tercümana bıraktığını ve ticari bir mektup sanarak önem vermediğini belirtmiştir. Yazı İşleri Müdürleri'nin her gün gazeteleri incelediğini ve önemli noktaları tesbit ettiklerini söyleyen Velid Bey, o gün gözden kaçırılan bu mektubun, ertesi gün müdürler tarafından diğer gazetelerde görüldüğünü ve derhal tercüman tarafından İngilizce gazetelerde arandığını fakat bulunamadığını ifade etmiştir. Daha sonra gazete çalışanları Tanin gazetesine ulaşarak mektubun buraya posta yoluyla geldiğini öğrenmişlerdir. Mektubun Tevhid-i Efkâr bürosunda bulunamaması üzerine Yazı İşleri çalışanları, mektubun bir örneğinin diğer gazetelerden alınmasını tavsiye etmişlerdir. Velid Bey, bu esnada kendi yazısıyla meşgul olduğu için konuyla fazla ilgilenemediğini ve kararı Yazı İşleri Müdürlerine bıraktığını ifade ederek, onların da mektubun bir nüshasını Tanin ya da İkdâm'dan alarak yayınladıklarını söylemiştir. Velid Bey böylece sorumluluğu Yazı İşleri Müdürüne bırakmıştır. Tanin gazetesinde yayınlanan mektubun tercümesi alınarak Tevhid-i Efkâr'da yayınlanmıştır³⁵⁹.

Velid Bey'den sonra, Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit Bey'in sorgusuna geçilmiştir. Mahkeme Reisi Tanin gazetesinin hangi yayın çizgisini benimsediğini sormuş, Hüseyin Cahit Bey; "*Gazetemın mesleği Radikal Laik Cumhuriyettir*" cevabını vermiştir. Daha sonra Ağa Han ve Emir Ali'yi ne derece tanıdığı sorulmuştur. Hüseyin Cahit Bey; Ağa Han'ın Mütareke ve Lozan Konferansı esnasında destek olduğunu, Türklerin mücadelesini takdir ederek yücelttiğini ve Türklere büyük hizmette bulunduğunu söylemiştir. Mektubun Tanin matbaasına nasıl geldiği sorusu üzerine açıklama yapan Hüseyin Cahit Bey, bir akşam evinde oturduğu esnada gazeteden Baha Bey'in kendisini telefonla aradığını, Ağa Han'a ait bir mektubun kendilerine ulaştığını, tercümesinin yapılıp yapılmaması konusunda izin istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Cahit Bey mektubun içeriğini sormuştur. Baha Bey, mektubun Ağa Han tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya hitaben gönderildiğini ve hilâfete dair önemli içerikler taşıdığını belirtmiştir. Bunun üzerine mektubun tercüme edilmesine karar verilmiştir. Cahit Bey, sabah matbaaya

³⁵⁹ İleri, "İstiklal Mahkemesinde Gazetecilerin Dünkü Muhakemesi", 16 Kanunievvel 1923, s.1-2, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.19.

geldiğinde gazeteleri incelemiş ve Ağa Han'ın mektubunu yalnız kendilerinin değil, bir de İkdam gazetesinin yayınladığını görmüştür. Cahit Bey, mektubun yayınlamasıyla diğer gazeteci arkadaşlarını atlattıklarını düşünürken meğerse gerçek atlayanların kendileri olduğunu nükteli bir şekilde ifade etmiştir. Ağa Han'ın mektubunun Tanin gazetesine özel bir zarfla geldiğini de vurgulamıştır. Hüseyin Cahit Bey konuşmasının devamında Ağa Han'ın mektubunun herhangi bir gazeteye yazılan makale mahiyetinde olmadığını, bizzat İsmet Paşa'ya hitap ettiği için haber değerinin büyük olduğunu ve mektubu gazetecilik duygusuyla yayınladığını, gerekirse böyle bir belgeyi para karşılığı elde ederek yayınlayabileceğini de söylemiştir. Mahkeme reisinin mektup yayınlanırken neden bir açıklama eklenmediğini sorması üzerine, mektuba İsmet Paşa cevap vermeden kendilerinin bir yorumda bulunmasının terbiyesizlik olacağını ve hükûmetin siyasetine zarar vereceğini belirten Hüseyin Cahit Bey, bu noktaları göz önüne alarak olduğu gibi yayınladığını söylemiştir³⁶⁰.

Hüseyin Cahit Bey'in ardından, mahkeme salonuna İkdam gazetesi sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Ahmet Cevdet Bey davet edilmiş ve sorgusuna başlanmıştır. Ahmet Cevdet Bey, Ağa Han'ın mektubu hakkında kendisine yöneltilen sorulara şu cevabı vermiştir: “*Ağa Han'ın mektubu neşredildiği zaman rahatsızdım. Neşrinden sonra İngilizcesini kızıma tercüme ettirerek okudum. Mektubu mühim buldum. Ben Cumhuriyetçiyim. Ağa Han'ı tanımıyorum*” cevabını vermiştir³⁶¹.

Tevhid-i Efkâr gazetesi Sorumlu Müdürü Hayri Muhittin Bey de sorgusunda: “*Ben yazarım gazeteye giren bütün yazıları görmem. Esasen Sorumlu Müdürler her yazıyı görmez. Ne mektuptan, ne de neşredilen suretinden malûmattar değilim*” cevabını vermiştir³⁶². Hayri Muhittin Bey'in sorgusundan sonra, Mahkeme Reisi bazı noktaların detaylıca incelenmesi için mahkemeyi 17 Aralık 1923 tarihine ertelemiştir³⁶³.

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin ilk günü beklenenin aksine gayet olumlu geçmiştir. Ahmet Emin Yalman, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin ilk gününün gayet sakin ve olumlu bir havada geçtiğini, tutuklu gazetecilere büyük nezaket

³⁶⁰ Tanin, “İstiklal Mahkemesi Dün Fındıklı Sarayında İşe Başladı”, 16 Kanunievvel 1923, s.1,3, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.19.

³⁶¹ Anadolu'da Yeni Gün, “İstiklal Mahkemesi Gazetecilerin Muhakemesine Dün Başlamıştır”, 16 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁶² Anadolu'da Yeni Gün, “İstiklal Mahkemesi”, 16 Kanunievvel 1923, s.3.

³⁶³ Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C.1, s.82-83.

gösterildiğini ifade etmiştir. Mahkeme, ilk gün yaptığı soruşturmalarda gazetelerin idare edilme sistemlerini ve yayınlanan yazıların hangi süreçlerden geçtiğini detaylı bir şekilde incelemiştir³⁶⁴.

İleri gazetesi 17 Aralık 1923 tarihli haberinde İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin ilk gününde edinilen izlenime de yer vermiştir. Habere göre, İstanbul İstiklal Mahkemesi önceki gün görülen ilk celsesiyle gayet olumlu bir izlenim yaratmıştır. Mahkemede bulunanlar ve basın da bunu en içten şekilde ifade etmiştir. Mahkeme Reisi İhsan Bey'in her fırsatta vurguladığı, İstiklal Mahkemesi'nin fikir özgürlüğünün geliştirilmesi ve korunmasına daima saygı duyduğu yönündeki sözlerin doğruluğu da ortaya çıkmıştır. Nitekim mahkeme esnasında Savcılık tarafından yöneltilen suçlamalar, gazetecilerin fikir ve düşüncelerinden dolayı değil, sadece Ağa Han ve Emir Ali tarafından gönderilen mektubun yayınlanmasıyla alakalı olmuştur³⁶⁵.

İstanbul İstiklal Mahkemesi, 17 Aralık 1923'te ikinci oturumunda birçok gazete temsilcisinin ifadesine başvurmuştur. Gazetecilere Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunu neden yayınladıkları ya da yayınlamadıkları sorulmuştur. Mektubun aynen yayınlanması ya da yorumlanarak yayınlanması arasında bir fark olup olmadığı yönünde de gazetecilerin fikirlerine başvurulmuştur.³⁶⁶

İlk olarak Vatan Gazetesi Baş Yazarı Ahmet Emin Bey mahkeme salonuna davet edilmiştir. Ahmet Emin Bey ifadesinde: “*Türkçe gazetelerden okudum, bize gelmedi, gelseydi “İşlerimize Nasıl Karşıyorlar” başlığını koyar gazetecilikte vesikadır diye neşrederdim*” demiştir³⁶⁷.

Vakit gazetesi Başyazarı Mehmet Asım Bey ise ifadesinde; mektubun kendi gazetelerine de geldiğini, Yazı İşleri Müdürü'nün ne yapılması gerektiğini sorduğunu, kendisinin de gazetede yayınlanmasına izin vermediğini ve mektubun çöpe atıldığını söylemiştir. Ankara'dan gönderilen İstiklal Mahkemesi; Asım Bey'i, Ağa Han'ın mektubundan dolayı mahkemeye çağırması üzerine, Yazı İşleri Müdürü ve tercüman devreye sokularak mektup bulunmuş ve Emniyet'in talebi üzerine de

---

³⁶⁴ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s.96.

³⁶⁵ İleri, “İstiklal Mahkemesi, Bugün Saat İki de Sermuharrirleri Tekrar Muhakeme Edecektir”, 17 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁶⁶ İleri, “İstiklal Mahkemesinin Dünkü İkinci İçtimasında Bir Çok Gazetecinin Şahadetine Müracaat Edilmiş ve Ağa Han ile Emir Ali'nin Mektubunu Niçin Derç Ettikleri veya Etmedikleri Kendilerinden Sorularak Mevkufuların Bu Babdaki Fikirleri Alınmıştır”, 18 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁶⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Mevkuf Gazetecilerin İkinci Muhakemeleri”, 18 Kanunievvel 1923, s.1.

polise teslim edilmiştir. Mektubun gazeteye nasıl geldiğini tam olarak hatırlamadığını söyleyen Asım Bey, İdare Müdürü'nün postahanededen bir posta memuru tarafından getirildiğini söylediğini belirtmiştir. Mektup, Asım Bey tarafından evraklar arasında unutulmuş ve ertesi gün tercüman tarafından bulunarak kendisine hatırlatılmıştır. Mektubun Vakit gazetesinde neden yayınlanmadığına da açıklık getiren Asım Bey, mektubun diğer gazetelerde yayınlanmasından bir gün sonra kendilerinin yayınlamasının haber değeri bakımından önem taşımayacağını ifade etmiştir. Asım Bey, mektubun tek başına ya da bir yorum eklenerek yayınlanmasına da değinmiş, “*Ağa Han, İsmet Paşa'ya böyle bir mektup göndermiş, bakınız ne diyorlar*” diye yazılmasının, haber değeri bakımından hiçbir şey ifade etmeyeceğini ancak mektupla beraber bir değerlendirme yayınlanabileceğini söylemiştir. Mektubun gazetelerde aynen yayınlanması haber değeri bakımından kesinlikle bir önem taşımamaktadır. Asım Bey, konuşmasının devamında hilâfet üzerinden suni tartışmalar üretilmesine tepki göstermiştir. Halk üzerinde olumsuz etki yarattığına ve kuşkuya neden olduğuna dikkat çekmiştir. Mektubun bütün gazetelerde yayınlanmasının ve herkesin kullandığı bir haber olmasının, kendi gazetelerinde de yayınlanmasını mecbur kılacağını ve yayınlayacaklarını söylemiştir. Asım Bey mektubun içeriğine de değindiği konuşmasında, halifeye siyasi yetkilerin yeniden verilmesi gibi bir ifade bulamadığını, bu yönden mektubun belirsizlik taşıdığını ve mektuptan bir kudret isteği manası çıkarılamayacağını vurgulamıştır³⁶⁸.

Bu esnada Hüseyin Cahit Bey söz alarak Ağa Han'ın mektubunun içeriğiyle benzer bir mektubun, Hintli Şeyh Mahmut tarafından Büyük Millet Meclisi Reisi Fethi Bey'e yine posta ile gönderildiğini belirtmiş ve mektubu okumuştur. Cahit Bey sözlerine devam ederek bu mektupta halifenin nüfuz ve şerefinden bahsedildiğini, bu şeref ve nüfuz iddiasının ruhaniyete ait olduğunu, Ağa Han'ın mektubundaki nüfuzdan kastın da ruhani nitelikte olduğunu ve bunun da açıkça anlaşıldığını ifade etmiştir. Ahmet Cevdet Bey de Ağa Han'ın Papalığa verilen yetkilerin halifeye de verilmesini istediğini, ancak Emir Ali'nin Morning Post

---

³⁶⁸ *Tevhid-i Efkâr*, “İstiklal Mahkemesi, Dün Mevkuf Gazetecilerin Muhakemesine Devam Etti ve Birçok Muharrirlerin Malumatına Müracaat Eyledi”, 18 Kanunievvel 1923, s.1, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.21.

gazetesinde yayınlanan bir mektubunda; “*Halifeye ait mektubumuz özel bir maksatla yazılmamıştır. Buna Türkiye’de başka mana vermişlerdir*” dediğini belirtmiştir³⁶⁹.

Akşam gazetesi Başyazarı Necmettin Sadak, ifadesinde gazetesinin yayın politikasını Cumhuriyetçilik olarak açıklamıştır. Ağa Han’ın mektubunda halifeye kuvvet verilmesini savunduğu için yayın politikalarına aykırı bulduklarını belirttikten sonra, Ağa Han’ın mektubunun kendi gazetelerine gelip gelmediğini hatırlamadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Cahit Bey söz alarak Tanin gazetesinin gayet eski ve tanınmış olduğunu, dört yıl kapatılmasına rağmen Amerika ve Avrupa’dan çok sayıda yazı geldiğini, Akşam gazetesinin ise henüz yeterince tanınmadığını söylemiştir. Velid Bey de Cahit Bey’in sözlerine katıldığını belirterek şu ilaveyi yapmıştır: Avrupa’da birtakım yıllıkların tutulduğunu ve bu yıllıklarda birçok memleketin gazetelerinin kayıtlı olduğunu, üç dört yılda bir düzenlendiğini, kendilerine gelen mektupta gazetenin eski ismi olan Tasvir-i Efkâr ibaresinin bulunduğunu söylemiştir. Mahkeme Reisi daha sonra Akşam gazetesi sahiplerinden ve Yazı İşleri Müdürü Ali Naci Bey’i kürsüye davet etmiştir. Ali Naci Bey, Ağa Han’ın mektubunun kendilerine gelmediğini, ilk olarak Tanin gazetesinde okuduğunu söylemiştir. Mektubun gazetelerinde yayınlanıp yayınlanmaması söz konusu olunca çalışma arkadaşları Necmettin Sadak ve Falih Rıfki Beylerle istişare etmiştir. Mektubun sabah gazetelerinde yayınlanması ve içeriğinin Akşam gazetesinin yayın politikasına aykırı olması nedeniyle yayınlanmamasına karar verilmiştir. Ali Naci Bey mektubu ilk defa yayınlama fırsatını kaçırmaları nedeniyle Başyazarın bir makale yazarak okuyucuyu mektubun içeriği hakkında bilgilendirmesine ve mektubun eleştirilmesine karar vermiştir. Ali Naci Bey, Ağa Han’ın mektubunun diğer gazetelere nasıl ulaştığını merak edip araştırmıştır. Gazetede ki tercümana İngilizce gazeteleri taratmış, tercüman herhangi bir bilgiye ulaşamayınca Cronicle gazetesinden alınmış olabileceğini söylemiştir. Ali Naci Bey, gazetelerinin yayın politikasının Cumhuriyetçilik, saltanat ve hilâfetin birbirinden ayrılması olarak açıklamıştır. Ağa Han’ın mektubunda halifeye siyasi güç verilmesi istendiği için gazetenin yayın politikalarına aykırı bulunarak yayınlanmamıştır. Ayrıca Falih Rıfki Bey’de yayınlanmaması konusunda etkili olmuştur. Ali Naci Bey, mektubun kendilerine gönderilmiş olması halinde, gazetede durumun istişare edilerek yayın politikalarına uygun bir açıklamayla yayınlatabileceklerini

³⁶⁹ *Anadolu’da Yeni Gün*, “Mevkuf Gazetecilerin Muhakemesine Dünde Devam ve Muhakeme Talik Edildi”, 18 Kanunievvel 1923, s.1.

söylemiştir. Bunun üzerine söz alan Hüseyin Cahit Bey, Tanin ve diğer gazeteler arasındaki tek farkın, bir kaç kelime açıklama eklemekten ibaret olduğunu belirterek tepki göstermiştir³⁷⁰.

Tevhid-i Efkâr Yazı İşleri Müdürü Kadri Bey ifadesinde; Ağa Han'ın mektubunu Tanin gazetesinden aldıklarını ve Velid Bey'in mektubun içeriğinden haberdar olmadığını söylemiştir: *“Bu olaylardan sonra anlaşıldı ki, Velid Beye “Ağa Han'ın şöyle bir mektubu var. Basalım mı” diye sorulmuş. O da sizin değerlendirmenize bırakıyorum. İster koyun, ister koymayın”* demiştir.

Tevhid-i Efkâr Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Ethem İzzet Bey de mektubu Tanin gazetesinden aldıklarını, mektubun İngilizce damgalı aslının gazeteye posta ile geldiğini ve meşgul olan Velid Bey'in mektupla ilgilenmediğini yayınlanıp yayınlanmaması kendilerine bıraktığını söylemiştir. Mektubun Tanin'den alınması noktasında da diğer gazetelerden geri kalmamak için yaptıklarını belirtmiştir.

Ethem Bey'den sonra ifadesi alınmak üzere mahkeme salonuna Tevhid-i Efkâr gazetesi muhabirlerinden Abidin Daver Bey çağırılmıştır. Daver Bey ifadesinde mektubun önce İkdâm ve Tanin gazetelerinde yayınlandığını söylemiştir. Tevhid-i Efkâr sahip olduğu çalışma prensibine göre, atlanılan bu haberi belirleyerek daha sonra detaylı şekilde incelemek için ayırmıştır. Mektubun diğer gazetelerde yayınlanmasıyla birlikte Tevhid-i Efkâr çalışanları da mektubu araştırmaya başlamışlardır. Daver Bey, mektubun bulunamamasının önce tercüman hatası sanıldığını, İngilizce gazetelerde araştırıldığını, burada da bulunamayınca telefonla Tanin gazetesinden bilgi alındığını ve posta ile geldiğini öğrendiklerini ifade etmiştir. Tercüman, yaptığı çeviri ile Tanin'de yayınlanan mektubu karşılaştırarak gerekli gördüğü bazı düzenlemeler yapmıştır. Velid Bey'in gazeteye gelmesi üzerine Daver Bey, Ağa Han'ın mektubunun gazetelerinde atlandığını ve yayınlayıp yayınlamayacaklarını sormuştur. Velid Bey mektubu okumadığını, gerekli incelemenin yapılmasından sonra haber değeri taşıması halinde yayınlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Daver ve Ethem İzzet Beyler arasında bir istişare yapılmış, mektubun belge niteliğinde olduğuna karar verilmiştir. Daver Bey, haberin başlığını hazırlayıp son eksikleri de tamamladıktan sonra mektubu yayına vermiştir. Daver Bey, Ağa Han ve Emir Ali hakkındaki düşüncelerini de açıklamıştır. Bu Hintli

---

³⁷⁰ Tanin, “İstiklal Mahkemesi Dün Müntesibin Matbuatın Şahadetine Müracaat Etti”, 18 Kanunievvel 1923, s.1-2, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.21.

Müslümanların, Türkler lehine yazılar yayınlayarak gerek harp döneminde gerekse Milli Mücadele sürecinde önemli fayda sağladıklarını savunmuştur. Hintli Müslümanlar için yaptıkları maddi yardımların yanında onların düşüncelerini de geniş kitlelere aktardıklarını söylemiştir. *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin Cumhuriyetçi olduğunu belirten Daver Bey, mektubun daha önce ellerine geçmiş olması halinde dikkatle inceleyebileceklerini, ancak gazetelerde yayınlanması nedeniyle kendileri için haber değerini yitirdiğini ve mektup üzerinde fazla durmadıklarını söylemiştir. Mektup Başvekil İsmet Paşaya hitaben yazılmış, TBMM'ye karşı saygıyla hitap edilmiş, fakat amaç olarak meçhul bir şekilde yazılmıştır. Bu noktaya dikkat çeken Daver Bey'e göre, mektubun detaylıca incelenmesi, bazı hassas noktalar üzerinde dikkatle durulması halinde halifenin nüfuzuyla ilgili olduğu anlaşılabilir. Daver Bey, bir kez daha mektubun gazetelerde yayınlanması ve haber değerini kaybetmesi nedeniyle detaylı şekilde incelemediklerini vurgulayarak mektubu ilk olarak ne maksatla ele aldıklarını açıklamıştır³⁷¹.

Tercüman gazetesi Başyazarı Şükrü Bey'de ifadesinde, mektubu ilk kez Türkçe gazetelerde gördüğünü, okuyup inceledikten sonra kendi gazetesinde yayınladığını ifade etmiştir. Mektupla beraber iç işlerimize müdahale edildiği yönündeki görüşlerini de yayınlamıştır. Bunun üzerine Hüseyin Cahit Bey, Ağa Han'ın mütareke yıllarında bildiriler yayınlayarak Türkler için önemli hizmetlerde bulunduğunu, İsmet Paşa'ya hitaben gönderilen mektupta bir art niyet peşinde olabileceğinin aklına gelmediğini ifade etmiştir. Mahkeme, gerekli incelemelerin yapılması için bir gün sonraya ertelenmiştir³⁷².

18 Aralık'ta bütün gazeteler İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin detaylarını okurları ile paylaşırken, yine aynı sayfalarda dikkat çekici bir şekilde 13 Aralık 1923 tarihli Hint Hilâfet Komitesi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafa da yer vermişlerdir. Telgrafta, Hint Müslümanları adına gönderildiği belirtilen ve cumhuriyetin ilanının uygun bulunmadığı yönünde fikirler içeren birtakım telgrafların, Hint Müslümanlarının görüşlerini yansıtmadığı vurgulanarak son yaşanan mektup meselesiyle de ilişkilerinin bulunmadığını ve bu fikirleri desteklemediklerini açıklamıştır. Telgrafta ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin

³⁷¹ *Tevhid-i Efkâr*, "İstiklal Mahkemesi, Dün Mevkuf Gazetecilerin Muhakemesine Devam Etti ve Birçok Muharrirlerin Malumatına Müracaat Eyledi", 18 Kanunievvel 1923, s.2-3.

³⁷² *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Kanunievvel 1923, s.1.

Müslümanlar için bir ümit kaynağı olduğu ve Türkiye'ye zarar verecek herhangi bir teşebbüste asla bulunmayacaklarını bildirmişlerdir³⁷³.

İstanbul Baro Reisi Lütfi Fikri Bey, 13 Aralık 1923'te gözaltına alındıktan sonra, 15 Aralık'ta İstiklal Mahkemesi Savcısının emriyle tutuklanmıştır. Lütfi Fikri Bey'in Mahkemesi 19 Aralık'ta görülmeye başlanmıştır³⁷⁴.

Mahkeme Savcısı tarafından okunan iddianame ile Lütfi Fikri Bey'in davası görülmeye başlanmıştır. İstanbul İstiklal Mahkemesi Savcılığı tarafından hazırlanan iddianamede, Lütfi Fikri Bey'in 15 Kasım 1923 tarihinde Akşam gazetesinde yayınlanan ve Necmettin Sadak'a cevaben kaleme aldığı yazıda, cumhuriyet idaresi yerine meşrutiyeti tercih edeceğini vurgulamıştır. Cumhuriyetle milli hâkimiyetin mutlaka aynı anlamı taşımadığını, siyasi yetkilerinden arındırılmış ve hükûmeti bulunmayan bir hilâfet makamının yaşamasının mümkün olmayacağını açıkça savunduğu belirtilmiştir. Tanin gazetesinin 10 Kasım 1923 tarihli sayısında da “*Huzur-u Hazret-i Hilafetpenahiye*” başlığıyla yazdığı açık mektupta, Halife hazretlerinin hala Türk ve İslam dünyasında söz söyleme ve karar verme gücüne hâkim olduğunu belirterek Osmanlı hanedanının ebediyen yaşayabilmesi için direnmesini ve kararlılık göstermesini istemiştir. Bu ifadeleri 1 Kasım 1922 Kararına ve buna bağlı olarak Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine aykırı bulunmuştur. Savcı bu hususlar üzerinden hareketle adı geçen gazete nüshalarını takdim etmiş ve gazetecilerin tutuklu olarak yargılanmasını istemiştir³⁷⁵.

Lütfi Fikri Bey, halifeye yazdığı açık mektubun sorulması üzerine; halifenin istifa söylentilerini tekdir etmesine rağmen Akşam gazetesinin aksini iddia ettiğini, yabancı delegelerin Türk halife seçmeyeceklerini bildiği için Abdülmecit Efendi'den asla istifa etmemesini istemiştir. Necmettin Sadak'ın bir makalesinde “Gazi Paşa vefat ederse cumhuriyet ne olur” dediğini belirten Lütfi Fikri Bey'de “Cumhuriyet yerleşmeden Hilafet bizden çıkarsa halimiz ne olur” dediğini hatırlatmıştır³⁷⁶.

Lütfi Fikri Bey, konuşmasının devamında, söylentilerin hilâfeti Türkiye'de istemeyenler tarafından çıkarıldığını, kendisinin Hilafetin Türkiye'de, Türkler'de kalması fikrinde olduğunu savunmuştur. Lütfi Fikri Bey'e göre, halifenin istifası

³⁷³ *Anadolu'da Yeni Gün*, “Hint Hilafet Komitesinin Reisicumhur Hazretlerine Telgraf nameleri”, 18 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁷⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 151.

³⁷⁵ Tanin, “İstiklal Mahkemesinin Fındıklı Sarayında Üçüncü İçtimaı”, 20 Kanunievvel 1923, s.1, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.15.

³⁷⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Lütfi Fikri Bey İstiklal Mahkemesinde”, 20 Kanunievvel 1923, s.1.

yönündeki söylentiler, hilâfetin Türklerin elinden çıkmasını arzu eden bazı kesimlerce kasten çıkarılmıştır. Bu kesim, hilâfeti kendi şahsi kuvvetlerine ve menfaatlerine karşı engel olarak görmüştür. Bunlar hilâfetin Türkiye’den kesinlikle çıkmasını arzu etmişlerdir. Söylentiler de bu kesim tarafından emellerine ulaşmak için çıkarılmış ve desteklenmiştir. Lütfi Bey ise hilâfetin mutlaka Türkiye’de ve Türklerin elinde kalmasını savunmuştur. Hilâfet, geçmişte ve bugün olduğu gibi gelecekte de Türk siyasetinin bağımsızlığını teşkil edecektir. Bütün muhataplarının yalanlamasına rağmen Akşam gazetesi, halifenin istifa edeceği yönündeki ısrarını devam ettirmiştir. İstifanın gerçekleşmesi halinde, yeni halife seçimlerinin de gazetede belirtildiği gibi Müslüman temsilcilerden oluşan bir meclis tarafından yapılmasında da ısrarcı olmuştur. Lütfi Fikri Bey, Akşam gazetesinin bu konuyla alakalı sayılarının incelenmesi halinde mahkemenin daha net karar vereceğini ifade etmiştir. Akşam gazetesi, hilâfeti zorla Türklerin elinden alarak, yapılacak seçimle üç yüz milyonluk dünya Müslümanlarının eline vermek istemiştir. Lütfi Fikri Bey’e göre işte asıl tehlikeli fikir de budur. Akşam gazetesi ise bu fikri taşıyan ve savunan önemli kesimin temsilcisi olmuştur. Lütfi Fikri Bey, bu kesimin faaliyetleri nedeniyle mahkemeyi uyarma gereği duymuştur. Çünkü bu kesim siyasi faaliyetleriyle, propagandalarıyla bir gün mecliste kontrolü ele alarak kanunları zayıflatacaktır. Lütfi Fikri Bey, Akşam gazetesinin halifenin istifası hakkındaki haberine neden bu kadar sert cevap verdiğini de açıklamıştır. Gazetenin sahipleri arasında mebusların da bulunması, bu fikrin mecliste de önemli derecede taraftar bulmasını sağlayacaktır. Halife hazretlerinin istifası gibi aslı olmayan ve mühim bir iddianın Akşam gazetesi tarafından, büyük harflerle birinci sayfadan yayınlanmasının cesaret isteyeceğini ve bunun arkasında önemli bir kuvvet olduğu fikrinin ortaya çıktığını savunmuştur. Lütfi Fikri Bey’e göre; gazete sahipleri aksi takdirde ya bütün akıl ve anlayış yetilerini kaybetmiştir ya da çok zeki insanlardır. Bu nedenle kendisinde haklı olarak habere cevap vermiştir. Hilâfetin ve Hanedanın kanunlara rağmen tehlikede olduğunu iddia eden Lütfi Fikri Bey, ortada bir kanun bulunduğunu, bu kanunla halifenin nasıl seçileceğinin net ve geçerli şekilde düzenlendiğini, ancak gazetelerde yapılan haberlerin kendisini kaygılandırıldığını ifade etmiştir. Çünkü kanunlar başka bir kanunla değiştirilebilir, hatta tamamen ortadan kaldırılabilir. Yakın zamanda birçok kanunun değiştirildiğine dikkat çeken Lütfü Fikri Bey, meşrutiyet ve cumhuriyet gibi idare sistemlerinde en önemli aracın propaganda olduğunu söylemiştir. Propagandanın meşru olduğunu ve bu suretle

Hilâfet Kanunu'nun da devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Propaganda yoluyla gazetelerde makaleler, haberler yayınlanarak bir kanunun devamlılığı sağlanabilmiştir. Yine propaganda yoluyla bir kanun muhalifleri tarafından değiştirilmiş ya da tamamen ortadan kaldırılabilmektedir. Bu süreç aleyhtarlar ve taraftarlar arasında bir mücadeleye dönüşerek, çoğunluğu sağlayan tarafın fikirlerini hâkim kılmasıyla sonuçlanmıştır. Lütfi Fikri Bey, kendisi gibi düşününlerin 1 Kasım 1922 Kararlarına sahip çıkarak, halifenin seçilme şeklini değiştirmek isteyenlerle daima mücadele edeceğini söylemiştir, Basın arayıcılığıyla yapılan propagandalara dikkat çekerek, sonuna kadar bununla mücadele edeceğini belirtmiştir. Lütfi Fikri Bey, Akşam gazetesi tarafından yapılan asılsız ve maksatlı haber üzerine herhangi bir hukuki işlem yapılmamasına tepki göstererek bu yalan haberi eleştirdiği ve halifeye destek olduğu için kendisinin yargılandığını da savunmuştur. Lütfi Fikri Bey'e, mektubundaki halifenin siyasi nüfuzunun korunması yönündeki sözleri de sorulmuştur. Lütfi Fikri Bey bu konu hakkında da detaylı şekilde açıklama yapmıştır. Halifeye hitaben yazdığı mektupta, beklentilerinin sebeplerini açıkça ifade ettiğini belirtmiştir. İstifanın gerçekleşmesi halinde hilâfet makamının Türklerin elinden çıkacağını, bu nedenle Türk milletinin yurtseverlik gibi bazı kıymetli değerlerini kaybederek, Azerbaycan Hükûmeti gibi zayıf bir konuma düşeceğini savunmuştur. Hilâfetin Türklerde kalması halinde, huzur ve refahın tesis edilebileceğini, evrensel siyasi politikaların gerçekleştirilebileceğini söylemiştir. Meseleyi İslam açısından da değerlendiren Lütfi Fikri Bey, Osmanlı hanedanının bugüne kadar hilâfet makamına sahip olduğunu ve Osmanlı padişahlarının da bütün Müslümanlar tarafından halife olarak görüldüğünü belirtmiştir. Düzenin yine aynı şekilde devam etmesinin en doğrusu olduğunu söyleyerek, nedenlerini de açıklamıştır. Türkler, yeni halife seçimini İslam âleminin temsilcilerinden oluşan bir kongrenin yapmasına izin verirse, bu durum İslam âlemini büyük bir kargaşa içine sokacak ve hanedandan yasal olarak halifelik istenecektir. Hicaz Meliki'nin şu an dahi halifelik iddiasında olduğunu belirten Lütfü Fikri Bey, bu fırsatın çatışma ortamının yaratılmasına neden olacağını savunmuştur. Bu tehlikenin önüne geçilebilmesinin tek yolunun, halifenin makamında kalması ve hilâfetin Türklerin elinde bulunması olarak açıklamıştır. Mahkeme heyeti Lütfi Fikri Bey hakkındaki iddianameyi hazırlamak amacıyla duruşmayı bir gün sonraya ertelemiştir³⁷⁷.

---

³⁷⁷ Tanin, 20 Kanunievvel 1923, s.1-2, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi Zabıtları*, s.15.

Lütfi Fikri Bey'in mahkemesine 20 Aralık 1923 günü devam edilmiştir. İstiklal Mahkemesi Savcısı Vasıf Bey; Lütfi Fikri Bey'in Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine göre suçlanmasını ve ikinci maddesine göre cezalandırılmasını talep etmiştir. İstiklal Mahkemesi Savcısı tarafından hazırlanana iddianamede, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine aykırı yayınlarda bulunmaktan dolayı suçlanan İstanbul Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'in, Tanin ve Akşam gazetelerindeki yazıları ve mahkeme huzurundaki ifadesi Savcı tarafından incelenerek derinleştirilmiştir. Savcı incelemenin sonucunu açıklamadan önce kanunun birinci maddesini hatırlatmıştır. Buna göre, saltanatın kaldırılmasına ve Türk halkının bütün egemenlik haklarının TBMM tarafından temsil edildiğine dair 1 Kasım 1923 Kararlarına aykırı hareketlerin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruluğuna karşı isyan amacıyla fiili ya da yazılı olarak muhalefet edenlerin ve kargaşa amaçlı yayınlarda bulunanların, vatan haini olarak kabul edileceği hatırlatılmıştır. TBMM, hâkimiyet haklarının kendi bünyesinde bulunmasından dolayı bu yönde muhalif yazıları yasaklamıştır. İstanbul Baro Reisi olan Lütfi Fikri Bey kanun maddelerine hâkim olduğu halde, Hâkimiyet-i Milliye'nin mutlak olarak cumhuriyetle aynı anlamı taşımadığını savunmuş ve Akşam gazetesine verdiği cevapta da meşrutiyeti, cumhuriyet idaresine tercih ettiğini yazmıştır. Meşrutiyetin kabul edilmesi aynı zamanda padişahlığında kabulüdür. Meclise ait olan idare ve hâkimiyet hakkının alınarak padişaha verilmesi demektir. Savcı Vasıf Bey, Lütfi Fikri Bey'in bu sözleriyle padişahlık arzusunda olduğunu ve TBMM'ye ait olan hâkimiyet hakkının yeniden bir şahsa verilmesini istediğini söylemiştir. Suç teşkil eden nokta, bu hâkimiyet hakkının padişaha yeniden verilmesi hakkındaki yazı olmuştur. Vasıf Bey, Lütfi Fikri Bey'in bu suçu bilerek ve isteyerek Tanin ve Akşam gazetelerinde işlediğini iddia etmiştir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ikinci maddesinde, vatana ihanetin cezasının asılarak idam olduğu, suça teşebbüs edenlerin ve şahsen karışanlarında Ceza Kanunu'nun kırk beş ve kırk altıncı maddelerine göre cezalandırılacağı belirtilmiştir. Böylece Lütfi Fikri Bey'in idamı istenmiştir. Mahkeme, Lütfi Fikri Bey'in savunmasının hazırlanması için 24 Aralık 1923 Pazartesi günü duruşmaya devam edilmesine karar vermiştir³⁷⁸.

Anadolu'da Yeni Gün gazetesi 21 Aralık 1923 tarihli yayınında, Mücahede gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali Bey'in Adana'daki mahkemesi hakkında bilgi

³⁷⁸ *İkdam*, "Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'in Muhakemesine Dün İstiklal Mahkemesinde Devam Edildi", 21 Kanunievvel 1923, s.1-2, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.17.

vermiştir. Abdülkadir Bey, Hikmet Şevki'ye verdiği demeçte cumhuriyet karşıtı olmadığını, ancak İsmet Paşa'nın meclisteki sert sözlerini gazetesinde eleştirdiği için burada bulunduğunu söylemiştir. Bu iddialarına rağmen Abdülkadir Bey 18 Aralık 1923'te tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir³⁷⁹. Son mahkemesinde de Cumhuriyetçi olduğunu tekrarlayan Abdülkadir Kemali Bey, 22 Aralık'ta mahkemenin verdiği kararla beraat etmiştir³⁸⁰.

22 Aralık 1923'te tutuklu bulunan gazetecilerin mahkemesine devam edilmiştir. Mahkemede kürsüye ilk olarak Hüseyin Cahit Bey davet edilmiştir. Lütfi Fikri Bey'in halifeye yazdığı açık mektubun Tanin gazetesinde neden yayınlandığı sorulmuştur. Hüseyin Cahit Bey cevabında, Lütfi Fikri Bey'in görevinde bilgi ve başarısıyla ön plana çıktığını, İstanbul Barosu'nun Reisi olduğunu ve mektubunun yayınlanmasının gayet doğal olduğunu söylemiştir. Tanin gazetesinin, her türlü fikre değer verdiğini ve önemseydiğini belirten Cahit Bey, yeri geldiği zaman da bunları yayınladığını ifade etmiştir. Gazetesinde tartışma ortamının oluşmasına sıcak bakmayan Cahit Bey, meseleleri özülle ele alarak yazılar yazdığını söylemiştir. Kendisi için asıl önemli olan noktanın fikir olduğunu belirtmiştir. Lütfi Fikri Bey'in mektubunu da bir müddet sonra ele almış ve kendi fikirleriyle değerlendirmiştir. Hüseyin Cahit Bey, Lütfi Fikri Bey'in hilâfet hakkındaki görüşlerine katıldığını belirterek memleketin çıkarları için hilâfetin mutlaka Türklerde kalması gerektiğini savunmuştur. Hüseyin Cahit Bey mahkeme heyetinden izin alarak, Ağa Han'ın 17 Aralık 1923'te Tunus'ta yayınlanan mektubunu okumuştur. Ağa Han bu mektubunda, halifeye siyasi nüfuz istemediğinden ve Cumhuriyetçi olduğundan bahsetmiştir. Cahit Bey bu mektubu neden okuduğunu da açıklamıştır. Mektupta bir nüfuz meselesinden bahsedildiğinin doğru olduğunu, ancak bu nüfuzdan kastın sadece halifeye manevi gücünün verilmesi olduğunu söylemiştir. Mektubun dikkatli bir şekilde ve tamamının okunması halinde, ne cumhuriyete muhalefet nede iç işlerimize müdahale gibi bir art niyet taşımadığının açıkça anlaşıldığını ifade etmiştir. Hüseyin Cahit Bey gerçek manada suç teşkil eden noktanın, halifenin siyasi yetkilerinin yeniden talep edilmesi olduğunu ve mektupta böyle bir talebin bulunmadığını açıklamıştır. Ağa Han'ın uzun zamandan beri kuvvetli bir cumhuriyet taraftarı olduğunu, İslam âlemi için de cumhuriyet idaresini uygun gördüğünü belirten Cahit

³⁷⁹ Hikmet Şevki, "Abdülkadir Kemali Bey'in Tevkifi ve Tafsilatı", *Anadolu'da Yeni Gün*, 21 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁸⁰ *Anadolu'da Yeni Gün*, "Abdülkadir Kemali Bey Beraat Etti", 23 Kanunievvel 1923, s.1.

Bey, ortada Savcı Vasıf Bey'in iddia ettiği gibi bir suçun olmadığını da savunmuştur. Çünkü mektup, nitelik olarak halifeye saltanatının geri verilmesi gibi bir amaç taşımamıştır. Savcı Vasıf Bey, Ağa Han'ın Dünya Savaşı esnasında halifenin Cihat çağrısına karşı Müslümanları kışkırttığını ve İngilizler lehine faaliyet yürüttüğünü hatırlatmıştır. Hüseyin Cahit Bey de Ağa Han'ın o dönem hangi şartlar altında olduğunu bilmediğini ancak savaş esnasında kendisinin İngiliz tabiiyetinde olduğunu hatırlatmıştır. Bu şartlar içerisinde olan bir insanın, İngilizlerin savaş ilan ettiği Türkler lehinde fikir beyan etmesinin, vatana ihanetle yargılanmasına neden olacağını hatırlatmıştır. Ağa Han'ın bu şartlar altında aleyhimize hareket etmesini anlayabileceğini ifade etmiştir. Hüseyin Cahit Bey, siyasette uzun süre geriye dönüp bakmanın bir anlam taşımayacağını, Ağa Han'ın memleket lehine olan çalışmalarını takdir edeceğini söylemiştir. Onun, özellikle mütarekenin ardından takındığı tutuma değinerek Lozan Antlaşması esnasında yetimler için büyük bağışlar yaptığını ve yayınladığı bildirimlerle İslam Dünyası'ndan Türkler için destek istediğini, yardım çağrısında bulunduğunu belirtmiştir. Ağa Han'ı bu davranışlarından dolayı takdir ettiğini savunan Cahit Bey, bu tutumun sadece kendisi tarafından sergilenmediğini de belirtmiştir. Ankara basımından Hâkimiyet-i Milliye'nin de "*İslamın iki büyük siması, Ağa Han ve Emir Ali*" şeklinde yayınlarda bulunduğunu, daha sonra "*bu mektubun samimiyetinden emin midirler, uydurma bir şey olamaz*" dediğini hatırlatmıştır. Bu noktaya da açıklık getirmek isteyen Cahit Bey, Ağa Han'ın söz konusu mektubunun üçüncü bölümünü açıklamıştır. Burada milletin temsilcilerinin ve meclisin kuvvetinin kısıtlanması gibi bir niyeti asla taşımadıklarını, gerçek taleplerinin İslam halifesinin dini siyasetinin İslam kurallarına göre tam ve etkili şekilde korunması olduğunu söylemiştir. Niyetin bu kadar açık olmasının Ağa Han'ın sözlerinin hukuki bakımdan yorumlanmasına gerek bırakmayacağını ifade ederek mahkeme heyetine seslenmiştir. Mahkeme üyelerinden Vasıf Bey, Hüseyin Cahit Bey'in bir önceki duruşmada, kendisini "*Laik Cumhuriyetçi*" olarak ifade ettiğini hatırlatmış ve Ağa Han'ın mektubundaki fikirlerle kıyaslamıştır. Mektup ve Cahit Bey'in fikirleri arasında farklılıklar gözlemlendiğini, kendi fikirlerini daha açık şekilde ifade etmesini istemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Cahit Bey, önce kendi düşüncelerini açıklayacağını belirterek daha sonra mahkemenin bu düşünceleri mektupla karşılaştırmasını istemiştir. Laik Cumhuriyetçi olduğunu bir kez daha vurgulayarak laikliğin bazı gazetelerin ısrarla anlamlandırdığı gibi dinsizlik olmadığını ifade etmiştir. Laikliğin aslında din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması manasına

geldiğini, dinin vicdani bir emir olduğunu, bu nedenle hiç kimsenin bu konuda kendisine müdahale edemeyeceğini ifade etmiştir. Savcılığın dahi din adına kendisine müdahale edemeyeceğini belirten Cahit Bey, mektup ile şahsi düşüncelerinin bağdaşıp bağdaşmadığını sormuştur. Memlekette hilâfet makamının varlığına dikkat çekerek, bu makamın bütün Müslümanların birleştiği bir ilke olduğunu söylemiştir. Hilâfetin, Türk vatanında bulunması gerektiğini bir kez daha belirterek, cumhuriyetin çıkarlarına fayda sağlayacağını da savunmuştur. Ancak halifenin din adına devlet işlerine karışmasına, kanunlar hazırlanırken buna müdahil olmasına da karşı olduğunu söylemiştir. Cahit Bey, Ağa Han'ın hilâfete yönelik yazdığı mektupta siyasi bir kuvvet talep edilmediğini, böyle bir talebin dile getirilmesi halinde ilk tepki gösterecek kişinin kendisi olacağını savunmuştur. Hüseyin Cahit Bey'in ardından Mahkeme Heyeti Velid Bey'i kürsüye davet etmiştir.

Mahkeme Reisi, Velid Bey'e hitaben 30 Ekim 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde "*Efendiler Acele Ediyorsunuz*" başlıklı makalesini işaret ederek buradaki fikirlerine açıklık getirmesini istemiştir. Velid Ebuzziya da cevabında, gazetecilerin meslekleri icabı edindikleri bilgileri anında işlemek zorunda olduklarını, bu nedenle makaleyi de yaşanan ani gelişmeler üzerine yazdığını belirtmiştir. Devletin yayın organı konumunda olan Anadolu Ajansı'nın, cumhuriyetin ilan edilmesinden sadece bir gün önce yayınladığı bildiride, bu yöndeki iddiaları yalanladığını vurgulamıştır. Velid Bey, Anadolu Ajansı'nın cumhuriyetin ilanı için kanun hazırlıkları yapıldığı haberlerinin zamansız olduğunu, kanun maddeleri üzerine uzun ve detaylı çalışmaların hazırlık komisyonunca yapılması gerektiğini, bundan sonra Fırka Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde onaylanması halinde ilan edileceğini duyurduğunu hatırlatmıştır. Bu haberin bir gün önce bütün gazetelerde yayımlandığını da belgeleriyle ortaya koymuştur. Anadolu Ajansı'nın haberinden sadece bir gün sonra cumhuriyetin ilan edildiğini belirten Velid Bey, bu durumun cumhuriyetin ilanının oldubitti şeklinde algılanmasına neden olduğunu savunmuştur. Mahkeme Reisi, daha önce ifadesinde Cumhuriyetçi olduğunu belirten Velid Bey'e, "*Cumhuriyet bir iki kişi tarafından alel acele ve rast gele Meclis Genel Kurulu yanılıtarak ilan edilmiştir*" şeklindeki yazısını hatırlatarak buradaki düşüncelerinin Cumhuriyetçilikle bağdaşıp bağdaşmadığını ve cumhuriyetin ilanından sonra hangi duyguları taşıdığını sormuştur. Velid Ebuzziya, cumhuriyetin ilanından önce bu konuda bir fikrinin olmadığını, zaten cumhuriyetin gündemde dahi olmadığını

söylemiştir. 1922 yılında 1 Kasım Kararları'nın kabul edilmesiyle, Hüseyin Cahit Bey'in bir makale yayınladığını ve bu makalede Hâkimiyet-i Milliyeyi esas alan, ancak tam adı belli olmayan bir hükûmet şeklinin kurulması yerine, Cumhuriyet Sistemi'nin tercih edilmesini teklif ettiğini hatırlatmıştır. Velid Bey'e göre, o zaman Hüseyin Cahit Bey kargaşa çıkarmak amacıyla bu fikri ortaya attığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirilerin merkezini de Hâkimiyet-i Milliye gazetesi oluşturmuştur. Daha önce cumhuriyeti aklından dahi geçirmedeğini, ilk olarak Celal Nuri Bey'den duyduğunu, onun daha önce görülmemiş biçimde "Cumhuriyet ilan edeceğiz." şeklindeki fikirlerini bu nedenle ciddiye almadığını açıklamıştır. Velid Bey, sözlerine milli hâkimiyet taraftarı olduğunu ve milli davayı desteklediğini, yayınlarından bunların tespit edilebileceğini belirtmiştir. Velid Bey'den sonra Ahmet Cevdet, Hüseyin Cahit ve Hayri Muhittin Beyler mahkeme salonuna davet edilmiştir. Dava Vekili Saadettin Ferit Bey, tutuklu gazetecilerin savunmalarının hazırlanması için süre istemiştir. Bunun üzerine Savcı Vasıf Bey iddianamenin ve savunmaların hazırlanması için duruşmayı 25 Aralık 1923 tarihine ertelenmiştir³⁸¹.

24 Aralık 1923'te İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde Lütfi Fikri Bey'in savunmasına başlanmıştır. Mahkemede ilk olarak Lütfi Fikri Bey'in Dava Vekillerinden Kuddusi Bey müdafaada bulunmuştur. Kuddusi Bey detaylı bir şekilde düşünüldüğünde, ülkenin en önemli kanuni kurumlarından biri olan İstanbul Barosuna yıllarca reis olarak seçilmiş, hukuk alanında önemli bilgi birikimine sahip olan Lütfi Fikri Bey'in, kendisinin cezalandırılmasına neden olacak bir şekilde makale yazmasının mantıklı olmayacağını savunmuştur. Lütfi Fikri Bey'in hükûmet aleyhtarı olmadığına ve herhangi bir topluluğun içerisinde yer almadığına vurgu yapılarak mektubun kaleme alınmasında herhangi bir art niyet aranmaması istenmiştir. Kuddusi Bey, Lütfi Fikri Bey'in maruz kaldığı suçlamalara ilmi bir tartışmanın neden olamayacağını iddia etmiştir. Çünkü Akşam gazetesinde ilmi sınırlar içerisinde münakaşaya girdiği şahsın, üniversitede hocalık yapmış ve aydın bir kişiliğe sahip olan Necmettin Sadak olduğunu söylemiştir. Meselenin gelişmesi sadece Lütfi Fikri Bey'in görüşlerinden ibaret olmamıştır. Necmettin Sadak'ın, Lütfi

---

³⁸¹ *Tevhid-i Efkar*, "Dün, İstiklal Mahkemesi Hüseyin Cahit ve Velid Beyleri (Ağa Han) ın Mektubundan Başka Bazı Hususat Hakkında İsticvap Etti", 23 Kanunievvel 1923, s.1-2, *Tanin*, "İstiklal Mahkemesi Dün Mevkuf Gazetecilerin Muhakemesine Devam Etti", 23 Kanunievvel 1923, s.1-3, *İkdam*, "Ahmet Cevdet, Hüseyin Cahit ve Velid Beylerin Muhakemeleri Dün İstiklal Mahkemesinde Hitam Buldu", 23 Kanunievvel 1923, s.1-3, *Hâkimiyet-i Milliye*, "Üç Gazetecinin Üçüncü Muhakemesi", 23 Kanunievvel 1923, s.1.

Fikri Bey’de bir art niyet ya da suç belirtisi görmesi halinde, onunla münakaşaya girmeyeceğini, gazetesini ve kendisini bu suça ortak etmeyeceğini belirten Kuddusi Bey, meselenin bu yönüyle değerlendirmeye açık olduğunu kanıtlandığını savunmuştur. Lütfi Fikri Bey’in makalesinin yayınlamasının üzerinden iki ay gibi uzun bir zaman geçmesine ve makaleden haberdar olunmasına rağmen Büyük Millet Meclisinde bulunan mebusların, Adliye Vekilliği’nin ve diğer Heyeti Vekile Üyelerinin, İstanbul’da bulunan Cumhuriyet Savcısı’nın şikâyetçi olmadıklarına, herhangi bir soruşturma başlatılmadığına vurgu yapılmıştır. Kuddusi Bey daha sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin adaletine güvendiğini belirterek sözü diğer Dava Vekili Hayri Bey’e bırakmıştır. Hayri Bey, Lütfi Fikri Bey’in mektubunun Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun birinci ve ikinci maddesine göre ilişkilendirilemeyeceğini, mektupta isyana teşvik gibi bir amacın bulunmadığını savunmuştur. Lütfi Fikri Bey’de savunmasında, Savcı Bey’in sözlerinin kalbe ve duygulara hitap ettiğini, ancak herhangi bir delil ortaya koymadığını belirtmiştir. Necmettin Sadak’ın halife hakkında yalan haber yapmasına rağmen herhangi bir hukuki işlem başlatılmadığını, Savcının bu yönde bir kanun maddesi bulamadığını söylemiştir. Halifenin istifası hakkında yazılan mektubunu Müslümanlar ve Türkler için duyduğu endişe ile kaleme aldığını, bunda herhangi bir art niyetinin olmadığını belirtmiştir³⁸². Lütfi Fikri Bey, mektubunun Hıyanet-i Vataniye kapsamına girmediğini belirterek mahkemeden beratını talep etmiştir. Savcı Vasıf Bey, Lütfi Fikri Bey’in Hıyanet-i Vataniye Kanunuyla cezalandırılmasını yeniden talep etmiştir. Mahkeme idaresi de duruşmayı erteleme kararı almıştır³⁸³.

İstanbul İstiklal Mahkemesi’ndeki Gazeteciler Davası, 25 Aralık’ta Savcı Vasıf Bey’in iddianamesini okumasıyla devam etmiştir. Vasıf Bey, İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından Ağa Han ve Emir Ali imzasıyla, Başvekil İsmet Paşa’ya hitaben gönderilen ve muhatabına ulaşmadan bazı İstanbul gazetelerinde yayınlanan mektup hakkında sorgulamalarda bulunduğunu belirtmiştir. Savcılık Makamı, yapılan sorgulama ve duruşmalar sonucunda, mektubu yayınlayan ve bu nedenle zan altında olan gazetecilerin, Ağa Han ve Emir Ali ile ilgili herhangi bir ortak noktalarının ve ilişkilerinin tespit edilemediğini açıklamıştır. Ancak sanık

---

³⁸² *Tanin*, “İstiklal Mahkemesinin Dünkü Heyecanlı Celsesinde Lütfi Fikri Bey ve Vekilleri Müdafaalarını Serd Ettiler”, 25 Kanunievvel 1923, s.1-2.

³⁸³ *İkdam*, “Baro Reisi Lütfi Fikri Bey’in Muhakemesi Dün İstiklal Mahkemesi’nde Hitam Buldu”, 25 Kanunievvel 1923, s.1.

gazeteciler, 1 Kasım Kararları'na ve onu destekleyen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine muhalif nitelikteki bu mektubu yayınlamak suç işlemişlerdir. Bu suçunun kasten işlendiğinin kesin olması nedeniyle mektubun gazetelere hangi kaynaklardan ve ne amaçla gönderildiğinin de araştırılmasının mecburi olduğu vurgulanmıştır. Diğer taraftan gazetecilerin, tamamen siyasi bir propagandaya hizmet ettiği ortada olan bu mektubun yayınlanmasında, Ağa Han ve Emir Ali'ye ya da onların arkasında bulunan güce hizmet etmediklerinin tespit edildiğini ve bundan mahkeme üyelerinin büyük memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Savcı Vasıf Bey, en zor zamanlarda dahi milli davaya elinden gelen desteği veren Türk basınının, bu noktada temiz kalmasını takdir ederek memnuniyetini dile getirmiştir. Tutuklu bulunan gazetecilerin mektupta, 1 Kasım Kararları'na ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na muhalif içeriğin bulunmadığı yönündeki fikirlerine katılmadığını belirten Vasıf Bey, daha sonra mektubun içeriği hakkında bazı açıklamalar yapmıştır. Mektup, özel bir amaçla yazıldığına dair şüpheler uyandıracak şekilde belirsizlik taşımaktadır. Hüseyin Cahit Bey'in tespitlerine değinilerek mektubun içeriğinin bir satırdan ya da bir cümleden çıkarılamayacağı tamamının dikkatli bir şekilde okunarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Vasıf Bey, mektubun bu şekilde dikkatle incelenmesi halinde, hilâfetin siyasi gücünden arındırılmasının Müslümanlar için felakete neden olacağı belirtilerek asıl amacın halifeye siyasi yetkilerinin yeniden verilmesi olduğunu söylemiştir. Savcı Vasıf Bey, Mahkeme Reisi İhsan Bey'e hitap ederek 1 Kasım Kararı'nın halifenin siyasi yetkilerini kaldırdığını, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun da bu yöndeki yazılı ve sözlü yayınları yasakladığını belirtmiş ve ortada açıkça işlenmiş bir suç olduğunu vurgulamıştır. Suç teşkil eden bu mektup bazı gazeteler tarafından yayınlanmıştır. Mektubun, bütün gazetelere gönderilip gönderilmediği meselesi de derinlemesine incelenmiştir. Hüseyin Cahit Bey bu hususu gazetesinin köklü bir geçmişe sahip olmasına ve geniş çapta tanınırlığın bağlamıştır. Vasıf Bey ise mektubun en az Tanin gazetesi kadar tanınmış olan diğer gazetelere ulaşmadığını, sadece Vakit gazetesine ulaştığının tespit edildiğini söylemiştir. Gelişmelerin dikkatle ve titizlikle incelenmesi halinde, mektubu yazan ya da yazdıran güçlerin bu şekilde titiz davranarak ortaya çıkacak etkiyi artırma ve kendilerini gizleme amacıyla olduklarının anlaşıldığı belirtilmiştir. Vasıf Bey, konuşmasının devamında mektubu yayınlayan gazetelerin benimsedikleri yayın çizgisi hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. İlk olarak Tevhid-i Efkâr gazetesi ve Velid Bey hakkındaki tespitlerini

açıklamıştır. Velid Ebuzyia'nın milli hâkimiyet taraftarı olmasına rağmen, yayınladığı yazılarda ortaya koyduğu düşünceler, cumhuriyetin milli hâkimiyetin temsilinde tam anlamıyla yeterli olmayacağı yönünde olmuştur. Onun cumhuriyet taraftarı olduğunu kanıtlar nitelikte hiçbir yazısına rastlanılmadığını belirten Savcı Vasıf Bey, özellikle cumhuriyetin ilanından sonra Velid Bey'in yayınladığı, "Efendiler, İstical Ediyorsunuz" başlıklı başmakalede, cumhuriyetin bir oldubitti ile ilan edildiği ve kabul edilmek zorunda kaldığı yönünde ifadeler kullandığını açıklamıştır. Velid Bey, diğer yazılarında da cumhuriyeti kabul etmediği ve benimsemediği yönünde birçok bölüme yer vermiştir. Velid Bey'in makalelerinin dikkatli bir şekilde incelenmesini isteyen Vasıf Bey, din kaygısıyla ve dinin arkasına sığınarak, yenileşme ve gelişmenin temsilcisi olan cumhuriyetin zayıflatılmaya çalışıldığını vurgulamıştır. Velid Bey'in hilâfet hakkındaki yazılarına da değinen Vasıf Bey, "Biz halifeyi düşündüğümüz zaman, memlekette ve bütün İslam âleminde mevcut olan dini bir ihtiyacın gerektirdiği bir lüzum olarak tesis eden ruhani bir makamı hatırlarız. Her Müslüman dinine sadıktır, âşıktır..." şeklindeki ifadelerini okuyarak onun hangi konudan bahsederse etsin daima dini duyguların arkasına sığındığını söylemiştir.

Savcı Vasıf Bey, daha sonra Tanin gazetesi ve Hüseyin Cahit Bey hakkındaki tespitlerini açıklamıştır. Cahit Bey'in cumhuriyeti tam anlamıyla açıklayan yazılar yazdığını ve cumhuriyet fikrini en iyi şekilde savunduğunu belirterek bu tutumundan dolayı kendisini tebrik etmiştir. Vasıf Bey, Cahit Bey'i İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde sanık olarak görmesinin bir savcı olarak kendisini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Laik ve radikal düşüncelere sahip Cahit Bey'in, son derece kuvvetli kalemını kullanarak bu düşünceleri cumhuriyetin menfaatlerini ve devamlılığını sağlamak amacıyla kullanmasını arzu edildiği ifade edilmiştir. Ancak Cahit Bey, insani duygularına ve kinine yenilmiştir. Cumhuriyete âşık olduğunu ve tam anlamıyla Cumhuriyetçi olduğunu her fırsatta dile getiren Cahit Bey, kamuoyunda cumhuriyetin dayanaklarını sarsmak için elinden geleni yapmıştır. Vasıf Bey, kendisinin TBMM'ni bir "Bizans Meclisi"ne benzetecek kadar ileri gittiğini ve duygularına yenik düştüğünü, cumhuriyeti müdafaa etmek için kaleme aldığı makalelerle de oluşan tepkileri bastırıldığını ifade etmiştir. Bunun takdirinin de kendi vicdanına ait olduğunu söylemiştir.

Vasıf Bey, İkdam gazetesi ve Ahmet Cevdet Bey hakkında yaptığı incelemelerde herhangi bir siyasi fikre ulaşamadığını, bu nedenle bir fikir ortaya koyamadığını belirtmiştir.

Vasıf Bey konuşmasının devamında Velid ve Hüseyin Cahit Beyler hakkında bazı önemli tesbitler de ortaya koymuştur. Öncelikle, sanık gazetecilerin Ağa Han hakkında gayet olumlu ifadeler vererek onun İslam âlemi için yaptığı hizmetlerden bahsedildiğine vurgu yapılmıştır. Vasıf Bey, bu gazetecilerden farklı olarak Velid Bey'in, bundan üç dört ay önce 2 Eylül 1923 tarihli makalesinde Ağa Han ve Emir Ali hakkında önemli tesbitler yaptığını hatırlatmıştır. Bu makalede, Ağa Han İngiliz Kralı'na sadakatle bağlı olmakla ve Hindistan'da yürütülen başkaldırı hareketine destek vermemekle itham edilmiştir. Ağa Han'ın, hilâfet gibi hassas bir meseleye ehli-sünnet adına müdahil olmasının doğru olmadığı vurgulanarak, ortaya koyduğu fikirlerin ve öğütlerin hiçbir İslam topluluğu tarafından desteklenmeyeceği ifade edilmiştir. Savcı Vasıf Bey'e göre, Velid Bey aylar önce gazetesinde, şimdi ise mahkeme huzurunda verdiği ifadelerde Ağa Han'ın İngilizlere olan sadakatini ortaya koymuştur. Fakat Ağa Han'ın mektubunu gazetesinde yayınlamaktan da geri kalmamıştır. Tanin ve İkdam gazetelerinin mektubu yayınlarken herhangi bir etki altında kalmadıklarını belirten Vasıf Bey, mektubun yayınlanması kararını muhabirlerine bırakan Velid Bey'in, mutlaka diğer gazetelerde bu mektubu okumuş olduğunu savunmuştur. Bir gazete sahibinin mesleği gereği, gazetesinde yayınlanan haberleri takip etmesi gerektiğini belirterek hilâfetle ilgili yazılan böylesine önemli bir mektubun Velid Bey tarafından okunmamış olmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Son yaşanan gelişmeler İngilizlerin bazı kuvvetleri kullanarak, halifelik etrafında bir takım kışkırtmalarla fesat çıkarma niyetinde olduğunu ve bu yolla amaçlarına ulaşmaya çalıştıklarını göstermiştir. Nitekim gazetecilerin de bilerek ya da bilmeyerek bu suça hizmet etmişlerdir.³⁸⁴ Savcı Vasıf Bey, Ağa Han'ın ülke sınırları içerisinde olması halinde cezalandırılacağını, mektubunun 1 Kasım Kararı'na muhalif olduğunu belirtmiştir³⁸⁵. Ağa Han'ın mektubunu yayınlayan gazetecilerin, isteyerek ya da istemeyerek suça alet olduklarını, bu nedenle Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine göre yargılanmalarını, ikinci ve üçüncü

---

³⁸⁴ *Vakit*, "Müddei Umumi Cahit, Cevdet, Velid Beylerin Hıyanet-i Vataniye Kanununun Üçüncü Maddesiyle Tecziyelerini İstedi", 26 Kanunievvel 1923, s.1, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.21-23.

³⁸⁵ Şükrü, "Gazetecilerin Dün Muhakemesine Devam Edildi", *Anadolu'da Yeni Gün*, 26 Kanunievvel 1923, s.1, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.23.

maddeleriyle, Matbuat Kanunu'nun on birinci maddesine göre de cezalandırılmalarını³⁸⁶ ve Yazı İşleri Müdürlerinin beraatlarını talep etmiştir. Hüseyin Cahit Bey'in Cumhuriyetçi olması ve bu esasları müdafaa etmesi nedeniyle, bu halin gözönünde bulundurulmasını istemiştir. Gazetecilerin avukatları savunmalarını hazırlamak için mahkemeden süre talep etmiş, bunun üzerine mahkeme 29 Aralık 1923 tarihine ertelenmiştir³⁸⁷.

İstanbul İstiklal Mahkemesi ilk kararını 27 Aralık'ta İstanbul Barosu Reisi Lütfi Fikri Bey hakkında vermiştir. Kararnamede, Lütfi Fikri Bey'in Tanin gazetesinde yayınlanan mektubunda, halifeyi harekete geçmeye teşvik etmesi ve Akşam gazetesi sahibi Necmettin Sadak Bey'e hitaben yazdığı makalesinde de meşrutiyeti, cumhuriyete tercih ettiğini söylemesi nedeniyle 1 Kasım 1922 tarihli karara muhalefetten suçlu bulunmuştur. Lütfi Fikri Bey, memleketin birliğe ve huzura ihtiyacı olduğu günlerde, zararlı yayınları ile halifeyi de yıkıcı emellerine alet etmeye çalışmakla itham ederek, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun üçüncü maddesi gereğince tutuklanma tarihi olan 15 Aralık 1923 tarihinden itibaren beş yıl kürek cezasına mahkûm edilmiştir³⁸⁸. Mahkeme Reisi İhsan Bey, alınan kararı desteklemediğini ve Lütfi Fikri Bey'in affedilmesi için çaba sarf edeceğini söylemiştir³⁸⁹. Yine Mahkeme üyelerinden Hakkârî Mebusu Asaf Bey, Lütfi Fikri Bey'in Tanin gazetesinde yayınlanan açık mektubunun bir tavsiye niteliğinde olduğunu, Necmettin Sadak ile yaşanan tartışmanın da ilmi münazara çerçevesinde şahsi görüşü olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Asaf Bey, ortada Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre bir kabahat bulunmadığını, alınan kararın vicdanını rahatsız ettiğini söyleyerek Lütfi Fikri Bey'in beraatını istemiştir³⁹⁰. Lütfi Fikri Bey'in Dava Vekillerinden Kuddusi Bey, kararın temyizi için başvuruda bulunacaklarını söylemiştir. Vakıf gazetesi temyiz için Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun muadil sekizinci maddesini işaret etmiştir³⁹¹.

---

³⁸⁶ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 148-149.

³⁸⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, "İstiklal Mahkemesinde Gazetecilerin Muhakemesi" 26 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁸⁸ *Vatan*, "İstiklal Mahkemesi Kararının Sureti", 28 Kanunievvel 1923, s.2, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.17.

³⁸⁹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.154.

³⁹⁰ Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.17.

³⁹¹ *Vakit*, "İstiklal Mahkemesi'nin Hükümlerinde Yeni Bir Safha Mı Açılacak?", 28 Kanunievvel 1923, s.1.

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin ilk kararında, Lütfi Fikri Bey'in beş sene kürek cezasına çarptırılması, ertesi gün gazeteciler tarafından değerlendirilmiştir. Vakit gazetesi 28 Aralık 1923 tarihli “*İlk Hüküm*” başlıklı makalesinde kararı fikir hürriyeti açısından değerlendirmiştir. İmzasız olarak yayınlanan bu makalede, verilen beş senelik kürek cezasının nedeni Lütfi Fikri Bey'in herkesçe tanınması ve ona duyulan güven olduğu savunulmuştur. Onun hayatı boyunca yayınladığı belge ve makalelerin, cumhuriyet akımı karşısında zayıf bir parıltı olarak kalacağı belirtilmiştir. 1 Kasım Kararları'na muhalif makale ve mektup yayınlayan Lütfi Fikri Bey'e karşı, vatan idaresini üzerine alan gücün, tehlikenin büyümesine fırsat vermeden harekete geçerek kanunları devreye soktuğunu ifade etmiştir. Makalenin devamında, İstanbul'un işgal altında olduğu, en ufak direnç gösterenlerin Malta ya sürgün edildiği dönemde dahi İstanbul halkının Anadolu'da, Ankara'da kurulan yeni idareyi en içten şekilde bağrına bastığı ve desteklediği belirtilmiştir. Yine Ankara'nın ortaya koyduğu ve koyacağı bütün hakikatler İstanbul tarafından desteklenecektir. İstanbul halkının milli hâkimiyetini elde ettikten sonra, bunu halife dahi olsa hiç kimsenin tekeline vermeye niyeti yoktur. Bu ruh İstanbul halkında olgunlaşmıştır. İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından verilen ilk karar da bunu ortaya koymuştur. Olağanüstü yetkilere sahip bu mahkemenin, İstanbul'a kuvvetli bir kanun tarzında geldiği ve kanunun gerektirdiği şekilde cevap verdiği belirtilmiştir. Lütfi Fikri Bey'e verilen mahkûmiyet kararı ağır bulunurken, mahkemedен başka bir mahkûmiyet kararı çıkamaması temenni edilmiş ve adalete duyulan güven dile getirilmiştir³⁹².

Ahmet Emin Bey, Vatan gazetesinde “*İçtihat İhtilafları*” başlıklı yazısında Lütfi Fikri Bey hakkında verilen kararı değerlendirmiştir. Her bireyin kendisine has fikirleri olduğunu ve insanların aynı fikri paylaşmasının mümkün olamayacağını belirten Ahmet Emin Bey, insanların düşünce farklılıkları nedeniyle hapsedilmesine tepki göstermiştir. Duyarlı bir şekilde düşünüldüğü zaman, doğrunun tek merkezli olmadığı görülecektir. İnsanoğlu, yüzyıllardır aynı görüş ve inancı savunmadığı için eziyetler görmüş, en ufak fikri farklılık gösterdiğinde de çeşitli yöntemlerle sindirilmiştir. Ahmet Emin Bey, baskın görüşün her zaman ve her yerde kendi doğrularına uyulmasını istediğini belirtmiştir. Buna uymayanlar da baskı altına alınarak yok olmaya mahkûm edilmiştir. Lütfi Fikri Bey'in ağır bir şekilde mahkûm edildiğine dikkat çekerek, genel düşünce kalıplarına uymayan, kişisel fikirlerini

---

³⁹² Vakit, “İlk Hüküm”, 28 Kanunievvel 1923, s.1.

savunan kişilerin hükûmet tarafından sindirildiğini ya da sürgün edildiğini, hükûmeti destekleyen bazı bağınaz ve dar fikirli insanların da onu hainlikle dinsizlikle suçladığını ifade etmiştir. Ülkede hâkim olan taassup zihniyetinin yıkılması gerektiğini savunan Ahmet Emin Bey, bu zihniyetin yine aynı kalıplar içerisinde yıkılmaya çalışılmasından rahatsız olmuştur. Çünkü toplum içerisinde, demokratlar, muhafazakârlar, hürriyetçiler ve bağınazlar vardır. Bu fikirlerden birinin, diğerlerinin önüne geçmesi toplum düzeninin tamamen bozulmasına neden olacaktır. Ahmet Emin Bey, sözlerini desteklemek ve basın özgürlüğüne vurgu yapmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Neue Freie Presse gazetesine verdiği ve Anadolu Ajansı tarafından da 26 Eylül 1923'te yayınlanan açıklamalarına değinmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu açıklamasında basın özgürlüğüne değinerek, basının hiçbir şekilde baskı altına alınmaması gerektiğini vurgulamıştır. Türk basınında yaşanan Batı ve Doğu taraftarlığı tartışmaları gayet doğaldır ve Türk basını istediği şekilde fikirlerini ifade edebilmelidir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Türk basını batılılaşma taraftarıdır. Tevhid-i Efkâr ise muhafazakâr fikirleri ile basın içerisinde yalnız kalmıştır ve batılılaşma yönündeki fikirleri etkilemeye de gücü yetmeyecektir. Mustafa Kemal Paşa, Tevhid-i Efkâr gazetesinin geçmişte kendilerinin aleyhinde yayınlar yaptığını, yaşanan gelişmelere ve alınan önlemlere rağmen bu tutumundan vazgeçmediğini belirtmiştir. Ahmet Emin Bey, "*Görüş farklılığımızda ki çeşitlilik itibariyle genel hayatımızda mevcut olması lazım gelen vaziyet bu sözlerde pekiyi açıklanmıştır*" diyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerini desteklemiş ve medeni memleketlerde fikri ayrılıkların bir zenginlik olarak görüldüğünü, fikir münakaşalarıyla sorunların çözüldüğünü hatırlatmıştır³⁹³.

İstanbul İstiklal Mahkemesi Savcılığının emri ile on gün önce tutuklanan Binbaşı Deli Mesut, Gümrük Muhafaza Müfettişlerinden İlyas Sami, Kör İbrahim, Komünist Laz Mehmet Beyler yine savcılık emriyle 27 Aralık 1923 günü serbest bırakılmıştır. Yaver Ekrem Bey hakkında ise herhangi bir karar verilmemiştir³⁹⁴.

29 Aralık 1923'te İstanbul İstiklal Mahkemesi tutuklu bulunan üç gazetecinin Dava Vekillerini ve şahitlerini dinlemiştir. İlk olarak Velid Ebuuzziya Bey'in şahidi Rıza Nur Bey kürsüye davet edilmiştir. Rıza Nur Bey, Velid Bey'i Lozan Konferansı esnasında tanıdığını ve memleket meseleleri hakkında sohbet

³⁹³ *Vatan*, "İçtihat İhtilafları", 28 Kanunievvel 1923, s.1.

³⁹⁴ *Vakit*, "Dün Tahliye Edilenler", 28 Kanunievvel 1923, s.1.

ettiklerini söylemiştir. Velid Bey'in gerçek bir vatanperver olduğunu belirterek, buna kanıtı olarak Lozan Konferansı esnasında yaşanan bir olayı örnek vermiştir. Konferans esnasında murahhaslar heyeti ülke menfaatleri doğrultusunda gazetecilerden bazı yayınlar yapmalarını istemiş, ancak bu isteği Velid Bey'den başka kabul eden olmamıştır. Rıza Nur'a göre, Velid Bey işgal günlerinde dahi vatanperver bir duruş sergilemiştir. Memleketimiz işgal altına olduğu günlerde Tevhid-i Efkâr'ın yayınına takip ettiğini, böylesine zor bir zamanda dahi yayınlarıyla dik durarak, bütün işgal kuvvetlerine ve memleketi kesin bir çöküşe sevk etmek üzere olan İstanbul Hükûmeti'ne karşı tepkisini devam ettirdiğini belirtmiştir. Velid Bey ile yaptığı sohbetlerde ve tartışmalarda kendisinden 1 Kasım Kararları'na muhalif hiçbir söz işitmemiştir. Onun cumhuriyet karşıtı, meşrutiyet yanlısı sözlerine şahit olmamıştır. Ancak Velid Bey'in tutucu bir yapıya sahip olduğunu ve bu yönde yayınlar yaptığını belirterek, kendisini bu konuda uyardığını fakat başarılı olamadığını ifade etmiştir. Rıza Nur Bey, Velid Bey'in bir tartışma esnasında din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması yönünde fikir beyan ettiğini, ne yazık ki yazılarında bunu ortaya koyamadığını söylemiştir. Rıza Nur, Velid Bey'in bu tutumunun nedeni olarak karakterindeki gergin ve zayıf yapıyı işaret etmiştir.

Rıza Nur Bey'den sonra Velid Bey'in diğer şahidi Miralay Kemal Bey kürsüye davet edilmiştir. Kemal Bey; Velid Bey'in asabi, duygularıyla hareket eden, ancak büyük bir vatanperver olduğunu ve Cumhuriyete sadakatle bağlı olduğunu söylemiştir.

Velid Bey'in şahitleri dinlendikten sonra Hüseyin Cahit Bey'in Dava Vekillerinden Ali İhsan Bey savunmasına başlamıştır. Ali İhsan Bey, Cahit Bey'in Cumhuriyetin ilanının öncesinde ve sonrasında daima cumhuriyeti savunduğunu ve cumhuriyet taraftarı olduğunu belirterek, bunu kanıtlamak için Tanin gazetesinin çeşitli nüshalarından örnekler vermiştir. Ali İhsan Bey, Cahit Bey'in cumhuriyet kelimesini ilk kullandığı dönemde, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi tarafından kargaşa çıkarmakla itham edildiğini hatırlatmıştır. İhsan Bey daha sonra konuyu mektup meselesine taşımıştır. Mektupta: "*Halifenin şeref ve kudretine, nüfuz ve tesirine helal gelmesin*" denildiğini, bunun zaten 1 Kasım 1922 Kararıyla sağlandığını belirterek mektubun aslında bir tehlike arz etmediğini iddia etmiştir.

Dava Vekillerinden Ali Galip Bey, Ağa Han ve Emir Ali'nin gönderdiği mektubu yayınlayan gazetecilerin tutuklanmasının basın hürriyetine büyük zarar

verdiğini söylemiştir. Gazeteciler bu mektubu haber değeri taşıdığı için yayınlamışlardır. Bu noktada, bir suç ortaya çıkmış ise de bu İstiklal Mahkemesi gönderilmesini gerektirmeyecek derecededir. Bu mesele İdare Hukuku ve Ceza Hukuku bünyesinde de yürütülebilir. Ali Galip Bey, konuşmasını gazetecilerin beratını isteyerek tamamlamıştır³⁹⁵.

30 Aralık 1923 Pazar günü öğleden sonra mahkeme heyeti, savunmasını yapması için Hüseyin Cahit Bey'e söz vermiştir. Hüseyin Cahit Bey, mahkemedен merhamet değil adalet istediğini ifade ederek savunmasına başlamıştır. Vatan haini olmadığını ve masum olduğunu belirterek mahkemenin beraat kararı vermesinin vatanın şeref ve namusunun korunmasında önemli bir paya sahip olacağını söylemiştir. Hiçbir davada kişisel şeref ve memleket şerefının korunması bu kadar ortak olmamıştır. Bir belge niteliği taşıyan Ağa Han'ın mektubuna yorum ve açıklama eklemeyen olduğu gibi yayınlamasının, vatan haini olarak suçlanmasına neden olduğunu ve hiçbir medeni idarede bunun kabul edilemeyeceğini savunmuştur. Hüseyin Cahit Bey, bir gazeteci olarak içerisinde bulunduğu ağır durumun, insanlar tarafından "*işte ilk siyasi iktidar kurbanı olmuş bir zavallı*" düşüncesiyle anılacağını ve "*medeniyet ailesi içinde eşit hukuk ile mevki sahibi olmak isteyen hürriyetperver, asri Türk Cumhuriyeti bu mudur*" şeklinde sorgulamalara neden olacağını belirtmiştir. Cahit Bey, Mahkeme Reisi İhsan Bey'e seslenerek mahkemedен sadece adaleti yerine getirmesini, böylece hem kendisinin hem de vatanın namusunun kurtarılmasını istemiştir. Dava sürecinin hukuki niteliğini kaybederek, siyasi bir amaca hizmet ettiğini söyleyen Hüseyin Cahit Bey, savunmasında mahkeme savcılığının tutarsızlığa düştüğünü iddia etmiştir. Mahkeme heyetinin "*Biz buraya gelen efendilere vatan haini demedik*" sözünü hatırlatan Cahit Bey, buna rağmen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre yargılandıklarını söylemiştir. Ağa Han'ın mektubunu bilerek ya da bilmeyerek yayınlaması nedeniyle vatan hainliğiyle itham edildiğini ve bir kişinin bilmeden nasıl vatan haini olabileceğini sormuştur. Cahit Bey, savunmasını sonlandırırken bir kez daha vatan haini olmadığını ifade ederek mahkemedен adil bir karar vermesini istemiştir. Mahkeme Reisi İhsan Bey'e seslenerek, şuan oturduğu kürsüde bir zamanlar kendisinin Millet Meclisine Reislik yaptığını söyleyen Cahit Bey, bir fırka üyesi olarak o kürsüye çıktığında, bütün şahsi duygularını bir kenara bırakarak adaleti ve düzeni sağlamaya çalıştığını belirtmiştir.

---

³⁹⁵ İkdâm, "İstiklal Mahkemesi Dün Gazetecilerin Müdafasını İstemeye Başladı", 30 Kanunievvel 1923, s.1-4.

İhsan Bey'in de aynı kürsüde bir fırkanın mensubu olarak değil, adaletin ve kanunların temsilcisi olarak bulunduğunu hatırlatmıştır. Kararlarını verirken bütün şahsi ihtiraslarını ve kinini bir tarafa bırakmasını istemiştir. Çünkü Dünya kamuoyunda Türkiye Cumhuriyeti'nin onurunu ve medeniyet âleminde yaşama yeteneğini verilecek karara göre değerlendirileceğini savunan Cahit Bey, bir kez daha mahkeme üyelerine ve millete seslenerek vatan haini olmadığını vurgulamıştır³⁹⁶.

31 Aralık 1923'te gazeteciler son savunmalarını yapmışlardır. Velid Ebuzziya Bey savunmasında, ilk sorgusundan itibaren bu olayda bir yanlış anlaşılma olduğunu anladığını ifade etmiştir. Bu kanaatin dayanak noktası olarak, mahkemenin Ağa Han'ın mektubunun yayınlanma sürecinin irdelenmesini göstermiştir. Velid Bey'e göre, mahkeme ilk andan itibaren sadece Ağa Han'ın mektubunun Tevhid-i Efkâr da yayınlanma sürecini incelemelidir. Bunun için mektubun gazeteye nasıl geldiği, gazetede nasıl incelendiği ve mektubun yayınlanmasında kendisinin bir amaç taşıyıp taşımadığının ortaya koyulması gerekmiştir. Mesele bu kadar basitken ve ortada açık bir yanlış anlaşılma varken dahi, meselenin tamamen ortaya çıkarılması için Velid Bey, mahkeme üyeleri tarafından yöneltilen bütün sorulara içtenlikle cevap vermiştir. Kendisinin bütün iyi niyetlerine rağmen, mahkemenin son celsesinde soruların cumhuriyet üzerine yoğunlaştığını belirten Velid Bey, Cumhuriyetin ilanından önce bu konuda yazdığı makale üzerinden sorgulandığını ifade etmiştir. Velid Bey o anda Ağa Han'ın mektubu üzerinden yürütülen soruşturmanın, bir anda kendi siyasi düşüncesine yoğunlaştığını fark etmiştir. Bu nedenle mahkemenin hedefinden saparak siyasi bir amaca doğru yöneldiğini iddia etmiştir. Velid Bey, Savcı Vasıf Bey'in hazırladığı iddianamede, kendisinin muhafazakâr fikirlerini irdemesi ve bunu mahkeme huzurunda bir suç teşkil ediyormuş gibi beyan etmesi karşısında son derece üzülmüştür. Bu konuda yaptığı açıklamada ise yaklaşık on üç yıldır gazetecilik yaptığını ve ilk günden beri muhafazakâr düşünceye sahip olduğunu söylemiştir. Muhafazakârlığı nedeniyle geçmişte bazı gazeteci arkadaşlarıyla tartışmalar yaşamıştır. Velid Bey, toplumsal inançları ve muhafazakârlığı nedeniyle bir gün mahkeme huzuruna çıkarılacağını ve bu düşünceleri nedeniyle de suçlanacağına hiçbir zaman ihtimal vermemiştir. Fakat Ağa Han ile hiçbir alakası olmadığı halde Savcı Vasıf Bey, kendisini dini görüşü

---

³⁹⁶ Tanin, "Hüseyin Cahit Bey'in İstiklal Mahkemesi Huzurunda Müdafası", 31 Kanunievvel 1923, s.1.

nedeniyle soruşturma gereği duymuştur. Velid Bey, cumhuriyetin tesisinde üzerine düşeni yaptığını ve kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu bir kez daha vurgulayarak İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a gelişini Cumhuriyet Tarihi'nin ilk mühim meselesi olarak değerlendirmiştir. Mahkeme sürecinin herkes için bir sınav olduğunu belirten Velid Bey, beraat kararının herkesi onurlandıracağını ifade etmiştir. Mahkeme Reisi İhsan Bey'e hitap ederek affedilmeyi değil, adalet istediğini söylemiş ve mahkemenin gerçek görevini yaparak adaleti sağlamasını rica etmiştir. Velid Bey beraatını talep ederek sözlerini tamamlamıştır³⁹⁷.

Ahmet Cevdet Bey, son savunmasında mahkeme heyetinin İkdam gazetesinin mesleğini tesbit edememiş olmasına tepki göstererek, gazetesi ve gazetecilik hayatıyla ilgili açıklama yapmıştır. Altmış iki yaşında olan Ahmet Cevdet Bey, kırk yıldır gazetecilik yaptığını ve otuz yıldır da İkdam'ı yayınladığını ifade etmiştir. Gazetecilik hayatında özellikle İkdam gazetesinin yayınlanmasında büyük sıkıntılar ve felaketler yaşamıştır. İkdam gazetesi yayın hayatına başlayana kadar basının, Türklerin elinde olmadığını ve İkdam'ı bir Türk gazetesi olarak yayınladığını belirten Cevdet Bey, daha önce bu anlamda bir gazetenin yayınlanmadığını söylemiştir. İkdam'ı dönemin tek Türk gazetesi olarak yayınlamış ve bir gazete olarak Türklüğe hizmet etmesini amaçlamıştır. Cevdet Bey, Türkçülük fikrini ilk kez kendisinin dillendirdiğini ve İkdam gazetesinin de makam kazandığını savunmuştur. Türkçülüğü savunduğu için devlet idaresi tarafından baskı gördüğünü ifade eden Ahmet Cevdet Bey, bütün baskılara rağmen mütareke döneminde dahi milleti için çalıştığını açıklamıştır. Lozan da bulunduğu sırada, vatanın çıkarlarını savunduğu ilkelerin yer aldığı bir kitabı bastırarak, Avrupa ve Amerika'da dağıttırılmıştır. Kitabını, Türk mebuslarına da gönderdiğini ve memlekette kabul göreceği üzerinde çalışıldığını belirtmiştir. Serv Antlaşması imzalanacağı esnada arkadaşları ile birlikte, görevli devlet adamlarına memleketin gerçek menfaatlerini hatırlatmak amacıyla uyarı mektupları gönderdiğini belirten Ahmet Cevdet Bey, memlekette uzak olduğu günlerde dahi manevi bağı koparmadığını ve üzerine düşen görevi yerine getirdiğini söylemiştir. Savcı Vasıf Bey'e seslenerek gazetesinin ve kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu vurgulamıştır. Avrupa'da cumhuriyet içerisinde on dört yıl yaşadığını, cumhuriyeti yakından tanıdığını ve ne anlama geldiğini gayet iyi bildiğini belirtmiştir. Ahmet Cevdet Bey

³⁹⁷ *Vatan*, "Mevkuf Gazetecilerin Muhakemeleri Dün Heyecanlı Bir Celseden Sonra Hitam Buldu", 1 Kanunisanı 1924. s.1-2.

sözlerini tamamlarken mahkemenin kendisi hakkında bir karar vermeden önce bu hususları göz önünde bulundurmasını istemiştir.

Sanıklar savunmalarını yaptıktan sonra Mahkeme Reisi İhsan Bey, savunmalar hakkında görüşünü almak için Savcı Vasıf Bey'e söz hakkı vermiştir. Vasıf Bey, ilk yaptığı iddia ile bu günkü arasında bazı farkların olduğunu söylemiştir. Vasıf Bey, bazı gazetecilerin önceden hazırladıkları savunmaları matbaalarına gönderip gazetelerde yayınlattıklarını ve mahkemede yaptıkları savunmalarla gazetelerde yayınlananların farklı olduğunu iddia etmiştir. Vasıf Bey sanıkların mahkeme huzurunda bulunmasını, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine muhalif bir mektubu, gazetelerinde yayınlamalarından dolayı olduğunu hatırlatmıştır. Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubu üzerinden açıklamasını sürdüren Vasıf Bey'e göre, mektupta halifenin siyasi yetkilerinin sonlandırılması halinde İslam Âlemi'nin büyük bir kargaşa yaşayacağına işaret edilmiştir. Bu şahısların amacı tam olarak tesbit edilememişken, Dava Vekilleri'nden birisinin çıkıp kendi müvekkilini savunmak yerine, Ağa Han'ı savunmasına tepki gösteren Vasıf Bey, İngiliz himayesinde bulunan, savaş zamanı tarafı belli olan bir şahsın Dava Vekilliğini yapmaması gerektiğini vurgulamıştır. Vasıf Bey, Ağa Han'ın bu mektup üzerinden bir takım amaçlar güttüğünü, İsmet Paşa'ya ihtar amaçlı gönderilen kişisel bir mektubun basına sızdırılmasının bunun kanıtı olduğunu iddia etmiştir. Ağa Han'ın kendisini Hint Müslümanlarının lideri olarak göstermeye çalışmasına rağmen, Hint Hilafet Komitesinin alt kolları bu görüşü her seferinde inkâr etmiştir. Vasıf Bey, Ağa Han'ın bu mektup olayı ile işlediği suçun Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesine göre suç teşkil ettiğini, üçüncü maddesine göre de cezalandırılması gerektiğini ifade ederek, gazetecilerin Ağa Han ile ortak noktalarının bulunmadığını ve yabancıların aleti olmadıklarını memnuniyetle beyan etmiştir. Vasıf Bey, sözlerini tamamlamadan önce İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin ve üyelerinin basın hürriyetine uygun şekilde hareket ettiklerini ifade ederek; *“Basın hürriyetini kayıt ve şarta bağlayacak hiçbir hareket bizden kaynaklanmamıştır. Seçkin mahkememiz burada vazifesini ifa ettikleri zaman beyefendiler yüce mahkememizin temsil ettiği ruh, buna müsait olsaydı elde bir fırsat vardı. Gazeteler kapatılırdı. Bunu yapmadık”* demiştir³⁹⁸.

---

³⁹⁸ Tanin, “İstiklal Mahkemesinde Gazetecilerin Muhakemesi Dün Hitam Buldu”, 1 Kanunisani 1924, s.3-6.

İstanbul İstiklal Mahkemesi gazeteciler hakkındaki kararını 2 Ocak 1924'te vermiştir. Hıyanet-i Vataniye suçuyla yargılanana İkdam, Tevhidi Efkâr ve Tanin gazetelerinin sahipleri, Ahmet Cevdet, Velid Ebuuzziya ve Hüseyin Cahit Beyler ile İkdam sorumlu müdürü Ömer İzzettin, Tevhid-i Efkâr sorumlu müdürü Hayri Muhittin Beyler İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kararı ile beraat etmiştir. Karar salonda bulunanlar tarafından “*Yaşasın Cumhuriyet*” sözleriyle uzun süre alkışlanmıştır. Mahkeme Reisi İhsan Bey; “*Zaferimizin neye mal olduğunu hatırlarsınız. Cumhuriyeti her neye mal olursa olsun müdafaa edeceğiz, idaremizin şiarı adalettir*” demiştir. Matbuat Cemiyeti de İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından alınan karar üzerine, mahkeme üyelerini ve gazetecileri tebrik etmiştir³⁹⁹.

3.5. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin Gazeteciler Hakkında Verdiği Beraat Kararının Yansımaları

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin verdiği beraat kararı, Ankara ve İstanbul basını arasında uzun zamandır süre gelen gergin havayı yatıştırmakta büyük ölçüde başarılı olmuştur⁴⁰⁰.

Karar basın tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ahmet Emin Bey, 3 Ocak 1924'te Vatan gazetesindeki kösesinde yaptığı açıklamada, İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından verilen beraat kararını, memleketin geleceği ve huzuru bakımından hayırlı bir karar olarak değerlendirmiştir. Kararın Türk Devletini iç ve dış siyasette daha da kuvvetlendireceği ve Türk vatandaşlarını birbirine daha sıkı bağlayacağını söylemiştir. Ahmet Emin Bey, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin görevlendirilmesine neden olan ve geri planda kalan bazı noktaları da tahlil etmiştir. Buna göre, mahkeme süreci sadece gazetecilerin kişisel tutumundan dolayı gelişmemiştir. Memlekette yaşanan son gelişmeler, bir ayrışma sürecinin başladığını göstermiştir. Harbin sona ermesi ve barış sürecinin başlamasıyla, memlekette oluşan yüksek beklentilerin gerçekleşmemesi fikri çatışmaları hızlandırmıştır. Bu dönemde beklentilerin yüksek olması nedeniyle idari kadro, elde bulunan sınırlı imkânlarla büyük ve önemli işler ortaya koymak zorunda kalmıştır. Ahmet Emin Bey, yeni kurulan düzenin temellerine oturması esnasında bazı sarsıntılar yaşanacağını kesin olduğu ve bunun da İstanbul İstiklal Mahkemesi ile ortaya çıktığı kanaatindedir.

³⁹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, “İstanbul Gazetecileri Beraat Ettiler”, 3 Kanunisanı 1924, s.1, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.25.

⁴⁰⁰ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s.99.

Sıkıntılarının kaynağı olarak Ankara'yı gösteren yazar, bayındırlık açısından yetersiz olan Ankara'nın başkent yapılmasıyla sıkıntılarının arttığını, hükûmetin buradan memleketteki genel durumu okuyamadığını ve bu nedenle idari ve siyasi kusurlar işlendiğini belirtmiştir. Bu süreç İstanbul tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerin kaynağı olarak eski idare merkezi olan ve devlet organları ile ülke nüfusunun çoğunluğunu barındıran İstanbul'un kaynaklarının, Ankara'ya taşınmasını göstermiştir. Bu eleştiriler, başta İstanbul basını olmak üzere birçok çevreden yükselmiştir. Eleştirilerle birlikte yaşanan sıkıntılarının zamanla artması, Ankara'nın sabrını zorlamış ve tepki göstermesine neden olmuştur. Hükûmet, muhalefetin tepkilerini uzun süre ve sabırla idare etmeye çalışmış, fakat devam eden mevcut durum şüphelerin etkili olmasına neden olmuştur. Ahmet Emin Bey'e göre, muhalefetin devam eden tutumu ve mektup melesinin ortaya çıkması ile Ankara Hükûmeti'nin sabrı taşmış, şüpheleri giderek yoğunlaşmıştır. İstanbul'da yabancı güdümünde faaliyet gösteren kuvvetli bir yapılanma olduğu algısı, Ankara'da giderek kuvvetlenmiştir. Hükûmet bu nedenle mevcut durumu öğrenmek ve açığa çıkarmak için İstanbul İstiklal Mahkemesi'ni görevlendirmiştir. Ahmet Emin Bey'e göre, bu soruşturma daha kolay bir şekilde İstanbul Savcılığı ve mevcut mahkemelerle yürütülebilirdi. Ancak Meclis ve hükûmet aldığı karar ile İstanbul'a olağanüstü yetkilere sahip bir İstiklal Mahkemesi göndermeyi seçmiştir. Ahmet Emin Bey, olağanüstü yetkilere sahip İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a geldiği andan itibaren adil kararlar vereceğine inanmıştır. Ancak dış düşmanlar ellerini ovuşturarak mahkemenin vereceği ağır cezaları beklemiş, verilen ağır cezaların halk arasında infialler yaratmasını ve hükûmetin itibar kaybetmesini ümit etmişlerdir. Ahmet Emin Bey yazısını sonlandırırken, ortaya çıkan iyimser hava nedeniyle mahkeme üyelerine ve gazetecilere teşekkür etmiştir⁴⁰¹. Ayrıca bu iyimser havanın bir yansıması olarak Mahkeme Reisi İhsan Bey'in, Lütfi Fikri Bey hakkında bir af teklifi hazırladığı haberleri de Vatan gazetesinde yer almıştır⁴⁰².

Hüseyin Cahit Bey, Tanin gazetesindeki "*Beraattan Sonra*" başlıklı yazısında, tutuklandığı için heyecan ve üzüntü duymaktan çok bunun delalet ettiği hakikat karşısında ezildiğini ve hayatta tutunacak hiçbir ümidinin kalmadığını ifade etmiştir. Hüseyin Cahit Bey, 31 Mart Olayı esnasında bazı gericiler tarafından öldürülmek istendiğini, Balkan Savaşı'nda da hükûmet tarafından Harp Divanı'nda

⁴⁰¹ Ahmet Emin, "Adaletin Zaferi", *Vatan*, 3 Kanunisanı 1924, s.1.

⁴⁰² *Vatan*, "Lütfi Fikri Bey'in Affı İçin Teşebbüs", 3 Kanunisanı 1924, s.1.

yargılanarak mahkûm edilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Daha sonraki hükûmetler tarafından tutuklanarak düşmana teslim edilen Hüseyin Cahit Bey, siyasi hayatta karşılaştığı felaketlerin bir açıklaması olduğunu ve bunların kendisini kuvvetlendirdiğini söylemiştir. Ancak milli hâkimiyetin tesis edildi ve hayatı boyunca arzuladığı Cumhuriyet idaresinin kurulduğu bir sırada, bir gazeteci olarak kendisiyle aynı ülküyü paylaşanlar tarafından, vatan haini sıfatıyla yargılanmasını asla kabul etmemiştir. Yaşadığı son gelişmeler gazetecilik duygularını, yaşama azmini ve adalete olan bütün inancını zedelemiştir. Cahit Bey’i yaşadığı bütün zorluklara rağmen asıl derinden etkileyen, İstiklal Mahkemesi tarafından vatan haini iddiasıyla yargılanması olmuştur. Hak etmediği halde bu ithamlarla karşılaşması, gazetecilik yapmamayı ve tek satır dahi yazmamayı düşündürmüştür. Ancak İstiklal Mahkemesi’nin verdiği beraat kararı ümitlerini yeniden yeşertmiştir. İstiklal Mahkemesi’nde yargılandığı için üzgün olmadığını ifade eden Cahit Bey, bu olayın içeride ve dışarıda bazı önemli etkileri olduğunu söylemiştir, Ülke dışında, Türkiye’de yerleşik ve kuvvetli bir hükûmetin olduğu gösterilmiştir. İçeride ise İstanbul basınının saltanatçı olduğu algısı yıkılmış ve İstanbul’da cumhuriyet taraftarı güçlü bir basın bulunduğu ilan edilmiştir. Cahit Bey, mahkemenin gazeteciler hakkında gösterdiği büyüklüğü örnek göstererek, benzer bir kararın meclis tarafından Lütfi Fikri Bey hakkında verilmesini ve mahkûmiyet kararının temyiz edilmesini temenni etmiştir⁴⁰³.

Vakit gazetesi de “*Beraat*” başlıklı imzasız yazısında İstiklal Mahkemesi’nin görevlendirilmesi kararının basında ve İstanbul halkında bir tedirginlik yarattığını, ancak alınan beraat kararın bu tedirginliği ortadan kaldırdığını yazmıştır. İstanbul’a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi için ortada bazı olağanüstü durumlar olması gerektiği ifade edilerek, Mecliste bu noktalar istişare edilirken birden bire İstiklal Mahkemesi’nin görevlendirilmesi, “*emrivaki*” olarak değerlendirilmiştir. İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin gönderilmesiyle İstanbul halkı da ağır bir yük altına sokulmuş, gazetecilerle birlikte cumhuriyet aleyhtarı, hükûmet aleyhtarı ithamıyla karşılaşmıştır. Gazetecilerin, Ağa Han’ın mektubunu yayınladıkları için itham edilmeleri ve tutuklanmalarına rağmen mahkemedeki sorguların giderek siyasi ve fikri alana kayması, sürecin bir amaca hizmet ettiği izlenimi yaratmıştır. Nitekim mahkemenin verdiği beraat kararı bu hissi ortadan

---

⁴⁰³ Hüseyin Cahit, “Beraattan Sonra”, *Tanin*, 3 Kanunisani 1924, s.1.

kaldırmıştır. Vakit gazetesi, beraat kararının sadece gazetecileri özgürlüğüne kavuşturmadığını, aynı zamanda İstanbul halkını, devletin adli teşkilatını, Türkiye Büyük Millet Meclisini ve cumhuriyet idaresini büyük bir yükten kurtardığını açıklamıştır. İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından verilen beraat kararı memleket sevdalılarını gururlandırırken, iç ve dış düşmanların beklentilerini boşa çıkarmış ve hüsrana boğmuştur. Bu nedenle alınan karar son derece önemli olmuştur⁴⁰⁴.

İstiklal Mahkemesi kararı ile endişeye kapıldığını ancak, beraat kararıyla iyi bir iş yapıldığını belirten Suphi Nuri Bey; “*Türklük, Cumhuriyetçilik, gazetecilik namına şayan-ı memnuniyettir*” demiştir. Suphi Nuri Bey’e göre, Cumhuriyetin ilanı esnasında özellikle basın arasında ortaya çıkan, Cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiği veya geç kalındığı yönündeki tartışmalar en çok cumhuriyete zarar vermiştir. Bu meseleler üzerine birde Ağa Han’ın mektubunun ortaya çıkması ve birkaç gazetede yayınlanması korku ortamının oluşmasına, “*Acaba ne var? Acaba bir sistem dairesinde mi iş görülüyor? Acaba bu yazılar yalnız itiraz ve muhalefetten mi ileri geliyor veyahut haricin bunda bir tesiri var mıdır?*” gibi sorularla da zihinlerin karışmasına neden olmuştur. Ankara’da bulunanlar; İstiklal Mücadelesi, Milli Hâkimiyet ve cumhuriyet gibi değerleri ortaya koyduktan sonra, bu değerler üzerinde çok hassas davranmak zorunda kalmışlardır. Bu sırada İstanbul basını tarafından yürütülen muhalif hareketin şiddetlenmesi ve dışarıdan desteklendiği şüphesi, meclisi ve hükûmeti harekete geçirerek İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin görevlendirilmesine neden olmuştur. İstiklal Mahkemesi’nin verdiği beraat kararından sonra, özellikle basın üzerinden verilen çekişmelerin sonlandırılmasını ve memleket menfaatleri için bir bütün olunmasını isteyen Suphi Nuri Bey, Türkiye’nin verdiği milli mücadelenin henüz sonuçlanmadığını, bu nedenle meclisin ve hükûmetin rahat bırakılmasını istemiştir.⁴⁰⁵

Tevhidi Efkâr gazetesi de beraat kararından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Mahkemenin verdiği beraat kararının tarihimizde, cumhuriyet adına bir dönüm noktası olacağı vurgulanmıştır. TBMM tarafından görevlendirilen İstiklal Mahkemesi üyelerinin, bu hassas dönemde kararlarını adaletten yana verdikleri belirtilerek bu tutumlarının takdire değer olduğu ifade edilmiştir⁴⁰⁶.

⁴⁰⁴ Vakit, “Beraat”, 3 Kanunisanı 1924, s.1.

⁴⁰⁵ Suphi Nuri, “Ankara-İstanbul”, İleri, 4 Kanunisanı 1924, s.1.

⁴⁰⁶ Tevhid-i Efkâr, “Beraat Kararı ve Hürriyet-i Matbuat”, 5 Kanunisanı 1924, s.1.

İstanbul İstiklal Mahkemesi gazeteciler davasından sonra, Vaiz İbrahim Ethem Efendi'nin davasına başlamıştır. İbrahim Efendi, vaazlarında işlediği konuları 1923 yılında “*Hayat-ı Beşer, İslamiyet'te Ahlak ve Kadınlarda Tesettür*” adıyla risale şeklinde yayınlamıştır. Eserde, toplumun dini yapısında meydana gelen bozulmalar, kadınların eğitimi, içki yasağının sıkı bir şekilde uygulanması, dans ve şapka gibi konulara vaaz üslubuyla değinilmiştir. İbrahim Ethem Efendi'nin kitabını İstanbul Valiliği'nin izni olmadan bastırması, kitabında suç unsurlarına rastlanması, Fatih, Ayasofya ve Bayezid Caamiilerinde vaazlarında kullandığı üslup nedeniyle 13 Kasım 1923'te İstanbul Polis teşkilatı tarafından hakkında inceleme başlatılmıştır. Bidayet Mahkemesi 3 Aralık'ta İbrahim Ethem Efendi'yi sorgulamaya başlamıştır. İzinsiz kitap bastırmak, Kız mektebindeki 16 kızın hamile olduğunu iddia ederek halkı galeyana getirmek, hükûmet şekline karşı gelmek ve halkı hükûmete karşı kışkırtan neşriyatta bulunmak suçuyla 22 Aralık 1923'te Bidayet Mahkemesi'nce İstanbul İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. 30 Aralık 1923'te de İstanbul İstiklal Mahkemesi Savcısı Vasıf Bey İbrahim Ethem Efendi'nin tutuklanmasına karar vermiştir⁴⁰⁷.

İstanbul İstiklal Mahkemesi 6 Ocak 1923'te İbrahim Ethem Efendi'yi sorgulamaya başlamıştır. Mahkeme Savcısı Vasıf Bey iddianamesinde, İbrahim Ethem Efendi'nin kitabında ve vaazlarında kanunlara muhalefet ettiğini, devletin güvenliğini verdiği vaazlarla tehlikeye düşürdüğünü belirtmiştir. Maarif mekteplerine karşı halkı kışkırttığını, bir ibadet yeri olan camilerde verdiği vaazlarla dini kisveleri alet ederek halkı devlete ve kanunlarına karşı gelmeye teşvik ettiğini iddia etmiştir. Kanunun, altmış altıncı maddesinin ikinci ekine göre yargılanmasını istemiştir. İbrahim Ethem Efendi savunmasında, kız mekteplerinde 16 kızın hamile kaldığı yönünde ki bilginin cemaatten biri tarafından kendisine iletildiğini ve kendisinin de halkı uyarmak amacıyla vaazında bunu dile getirdiğini ifade etmiştir. İbrahim Ethem Efendi risalesinde Sebilürreşad, Karagöz, Yeni Mecmua ve Resimli Gazete gibi bazı basın organlarını tehdit eder bir dil kullanmasına da açıklık getirmiştir. Bu gazetelerin dini küçümseyen ve halkı dinden uzaklaştırmaya dönük yazılarına cevaben yazdığını ifade etmiştir. İbrahim Ethem Efendi, risalesinde gazeteler tarafında şapkanın övülmesi ve sarığın küçümsenmesine tepki göstermiş, kadınların barlarda şarkı söylemesini eleştirerek bu gibi uygunsuz hareketlerin

---

⁴⁰⁷ Şaban Ortak, “Vaiz İbrahim Ethem Efendi'nin İstiklal Mahkemelerinde Yargılanması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2, Yıl: Aralık 2016, s. 56-58.

giderek yayılacağını ve hükûmetin gerekli tedbiri almasını istemiştir. Risalede ise bu konulara hükûmeti uyarmak ve tedbir almasını sağlamak için değindiğini açıklamıştır. Savunmasının devamında ise Kurtuluş Savaşı esnasında halkı mücadeleye çağırdığını, kendisinin Milli Mücadele'yi desteklediğini Mustafa Kemal, Fevzi Paşalar ve Hoca Rasih Efendi'nin de bulunduğu bir heyetle cepheye giderek askere vaazlarıyla moral verdiğini ve vatanperver olduğunu ifade etmiştir. İbrahim Ethem Efendi, Mahkeme Reisi İhsan Bey'e seslenerek cumhuriyet taraftarı olduğunu belirterek beraat talebinde bulunmuştur. Ancak İhsan Bey nihai kararın verilmesi için mahkemeyi bir gün sonraya ertelemiştir⁴⁰⁸.

7 Ocak 1924'te devam eden duruşmada Savcı Vasıf Bey, İbrahim Ethem Efendi hakkında hazırladığı iddianameyi okumuştur. Halkın dini duygularını istismar etmek, bulunduğu mevkiin imkânlarını kötüye kullanmak ve halkı isyana teşvik etmekten suçlu bulunan İbrahim Ethem Efendi, Ceza Kanunu'nun altmış altıncı maddesi ve buna ek ikinci maddelere göre, İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır⁴⁰⁹.

İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafından son görülen dava Gazi Mustafa Kemal Paşa ve cumhuriyet idaresine yönelik tasarlandığı iddia edilen suikast davası olmuştur. Daha önce tutuklanan Sandalcılar Cemiyeti eski Reisi Ali Osman, Tahsildar Hasan Kâhya, Komisyoncu İlyas Sami Beylerin tutuklu olarak, Komünist Mehmet, Binbaşı Mesut ve Tüccar İbrahim Beylerin de tutuksuz olarak 5 Şubat 1924'te mahkemeleri görülmüştür. Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey ve Eski İstanbul Mebusu Şükrü Bey'in de firari oldukları tespit edilmiştir. İstanbul İstiklal Mahkemesi Savcılığı, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast ve cumhuriyeti yıkmak amacıyla cemiyet kurduğu iddia edilen, Ali Osman Bey ve arkadaşları hakkında yaptığı incelemeden sonra sanıkların savunmasına başlanmıştır. Ali Osman Bey savunmasında, cumhuriyete suikast amacıyla cemiyet kurmadığını, çünkü cumhuriyetten bir kötülük görmediğini belirtmiştir. Birkaç sandalcının suikast düzenleyip hükûmeti devirmesinin gerçekçi olmadığına değinerek, hakkında yapılan

---

⁴⁰⁸ *Tevhid-i Efkar*, "Hafız Ethem Efendi'nin Muhakemesi Dün Başlandı ve Hitam Buldu", 7 Kanunisanı 1924, s.1-2, *Vatan*, "İstiklal Mahkemesi İbrahim Ethem Efendi'nin Muhakemesini Bitirdi", 7 Kanunisanı 1924, s.1- 2, *Vakit*, "Genç Vaizin Muhakemesi İstiklal Mahkemesinde İcra ve İkmal Edildi", 7 Kanunisanı 1924, s.1-2, *Tanin*, "Hafız İbrahim Ethem Efendi İstiklal Mahkemesinde", 7 Kanunisanı 1924, s.1, Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.25-27.

⁴⁰⁹ *Vatan*, "Mevkuf Vaiz Bir Seneye Mahkûm Oldu", 8 Kanunisanı 1924, s. 2, *Vakit*, "İstiklal Mahkemesi Genç Vaizi Bir Sene Hapse Mahkûm Etti", 8 Kanunisanı 1924, s. 1, *Tevhid-i Efkar*, "İstiklal Mahkemesi'nde Ethem Efendi Bir Seneye Mahkûm Oldu", 8 Kanunisanı 1924, s.1,

ihbarın rakibi Hulusi Bey tarafından, Sandalcılar Cemiyeti seçimlerinden iki gün önce yapıldığını ve tutuklandığını ifade etmiştir. Hulusi Bey, Milli Mücadele döneminde Ali Osman Bey'i Harp Divanı'na "*İngiliz Casusu*" iftirasıyla şikâyet etmiş ve Ali Osman Bey beraat etmiştir. Hulusi Bey'in Laz Mustafa Kaptan ve Duyun-u Umumiye sandalcılarından İsmail Bey'e "*Sizi de şahit yazdıracağım. Ali Osman Hükûmet ve Gazi aleyhinde suikast düzenleyeceğini bize de söyledi*" dediğini hatırlatarak aleyhtarı olan birisine bu kadar gizli bilgiyi vermesinin mantıklı olamayacağını söylemiştir.

Hasan Kâhya da savunmasında, suikast amacıyla bir cemiyet kurulduğundan haberdar olmadığını, sanıklar içerisinde sadece Ali Osman Bey'i Sandalcılar Cemiyeti'nden tanıdığı belirtmiştir. Hulusi Bey'in Sandalcılar Cemiyeti'nde yapılacak seçimde rakiplerini saf dışı bırakmak için böyle bir iftira attığını ifade etmiştir.

Binbaşı Mesut Bey savunmasında, Şükrü Bey ile arkadaş olduğunu, Abdülkadir Bey'i Selanik'ten tanıdığını ve suikast için bir cemiyet kurulduğundan haberdar olmadığını söylemiştir. İbrahim Efendi de Şükrü Bey ile komşu olduğunu ancak diğer şahısları tanımadığını belirtmiştir.

Ali Osman Bey ile Hasan Kâhya'nın Dava Vekili Cemil Bey yaptığı savunmada, Gümrük Müfettişliğinde görevli Hulusi Bey'in yaptığı suikast ihbarının, Ali Osman Bey'e karşı husumet ve Cemiyet seçimlerindeki rekabetten kaynaklandığını söylemiştir.

Hulusi Efendi'nin şahitlerinden Tahsildar Mehmet Ali ve Bayram Beyler de ifadelerinde, Ali Osman Bey'in her fırsatta cumhuriyeti ve Mustafa Kemal Paşa'yı küçümser ifadeler kullandığını, kendilerini ısrarla bir cemiyete kaydetmeye çalıştığını söylemişlerdir.

Savcı Vasıf Bey açıkladığı kararda, Ali Osman Bey'in Milli Mücadele esnasında bulunduğu hizmetler nedeniyle nüfuz ve kudret elde ettiğini, bu duygularla kendisine hizmet edecek bir hükûmet tesis etmek için bir takım faaliyetlerde bulunduğu, hükûmet hakkında aşağılayıcı ifadeler kullandığının tesbit edildiğini belirtmiştir. Bu nedenle Ali Osman Bey'in, Ceza Kanunu'nun elli sekizinci maddesi

gereği bir yıl hapis cezasına çarptırılmasını, diğer sanıkların beraatını talep etmiştir. İstanbul İstiklal Mahkemesi de bu kararı onaylamıştır⁴¹⁰

Murat Çulcu'ya göre, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin görevlendirilmesi farklı çevrelerce farklı yorumlara neden olmuştur. Muhalif kesime göre, hükûmet İstanbul'daki muhalefeti susturmak ve basını etkisiz hale getirmek istemiştir. Çünkü hâkim olan kanaate göre işgal sırasında İstanbul basını, bürokratlar, ticaret erbabı ve hanedan mensupları işgal kuvvetleriyle iş birliği yapmıştır. Hükûmet bu şüpheler nedeniyle İstanbul'a olan güvenini yitirmiş, bu kadroları ve hanedanı sindirmek, gözdağı vermek amacıyla İstanbul İstiklal Mahkemesini görevlendirmiştir. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi üzerine kamuoyunda hilâfetin kaldırılacağı algısını kuvvetlendirmiştir. İstanbul İstiklal Mahkemesi ile Hilâfetin kaldırılması esnasında ortaya çıkacak tepkiler ve muhalif güç erkenden sindirilmiştir.

Hükûmet ise bu iddialara karşı, Ağa Han ve Emir Ali'nin binlerce Türk'ün kanını döken İngilizlerin çıkarlarına hizmet ettiğini savunmuştur. Ağa Han ve Emir Ali hilâfet hakkında kaleme aldıkları ve İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektup ile dini kaygılardan ziyade, İngiltere'nin menfaatleri doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin iç işlerine müdahalede bulunmuşlardır. Murat Çulcu, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin diğer İstiklal Mahkemelerinden farklı olduğunu ifade etmiştir. Bunun en büyük nedeni de genç cumhuriyetin temellerini sağlamlaştırmadan, adalet ve hukuk tesisi bakımından mahkûm edilme korkusudur. İstiklal Mahkemelerinin acımasız ve söz hakkı tanımayan uygulamalarına rağmen İstanbul İstiklal Mahkememsi, gayet adil ve kişisel haklara önem veren bir yapı ortaya koymuştur. Böylece adalet ve hukukun cumhuriyetin güvencesinde olduğu fikri hâkim kılınmıştır. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin hoşgörü politikası ve beraat kararı bazı çevrelerce zaafiyet olarak algılanmıştır. Nitekim Halife Abdülmecit Efendi de aynı zaafiyete kapılmış, Hilafetin kaldırılması noktasında bu sürecini hızlandırmıştır⁴¹¹.

Ergün Aybars' a göre, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin beraat kararıyla, *"...kamuoyu yatıştırılmış, basına da Türk Devrimi'nin kararlılığı gösterilmiştir"*⁴¹². Falih Rıfki Atay, İstanbul İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey'in mahkeme esnasında zaafa kapıldığını, İstanbul halkına hoş görünme çabasına girdiğini belirtmiştir. Bu

⁴¹⁰ Koçin, *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, s.29-45.

⁴¹¹ Çulcu, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası*, C.2, s.460-462.

⁴¹² Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.150.

zafiyet, mahkeme esnasında bazen sanıkların yargıçları yargılaması şeklinde de kendini göstermiştir. Falih Rıfki Atay, İstanbul İstiklal Mahkemesi hakkındaki düşüncesini şu sözlerle açıklamıştır: “*Keşke bu İstiklal Mahkemesi hiç gönderilmemiş olsaydı! İhsan ve arkadaşlarının zaafı kötü bir tepki uyandırmıştır. Nihayet daha sonraki sehpalı ve ölümlü İzmir İstiklal Mahkemesi faciasına yol açmıştır*”⁴¹³.

Görevini tamamlayan İstanbul İstiklal Mahkemesi, çalışma raporlarını Meclis Başkanlığına göndererek faaliyetlerine son verilmesini istemiştir. TBMM’de alınan karar ile İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin faaliyetlerine 5 Şubat 1924’te son verilmiştir⁴¹⁴.

Basının öneminin farkında olan İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey, ülkede sağlam temellere dayanan bir barış ortamı tesis etmek amacıyla, Mustafa Kemal Paşa’yı gazetecilerle bir araya getirmek istemiştir⁴¹⁵. Mustafa Kemal Paşa’nın Harb Oyunlarına katılmak için İzmir’de bulunduğu sırada⁴¹⁶, bundan istifade edilerek gazetecilerle bir araya gelmesi sağlanmıştır. 5 Şubat 1924’te Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit, İkdam gazetesinden Ahmet Cevdet, İleri gazetesinden Celal Nuri, Tercüman-ı Hakikat gazetesinden Hüseyin Şükrü, Vatan Gazetesinden Ahmet Emin, Akşam gazetesinden Necmettin Sadak ve Vakit gazetesinden Mehmet Asım Beyler İzmir’e davet edilmiştir. Devrimlerin gerçekleşmesinde basının desteğinin farkında olan Mustafa Kemal Paşa ve gazeteciler arasında gayet olumlu görüşmeler yaşanmıştır. Bu olumlu hava Lütfi Fikri Bey’in affına da zemin hazırlamış, Kütahya Mebusu Recep Bey’in meclise sunduğu önerge üzerine Lütfi Fikri, Vaiz Ethem Efendi ile Ali Osman Beyler meclis tarafından 13 Şubat 1924’te çıkarılan 412 sayılı kanunla affedilmişlerdir. Bu gelişmelerle birlikte İstanbul İstiklal Mahkemesi amacına ulaşmış ve Hilâfetin kaldırılması için uygun zemin hazırlanmıştır⁴¹⁷.

Son dönemde hilâfetin siyasi bir öge olarak kullanılması halifeyi son derece rahatsız etmiştir. Halifenin, hükûmet ile temasa geçerek bir takım isteklerde bulunması, bu makamında sonunu hazırlamıştır. Halife, gazetelerde hilâfet makamı hakkında yapılan kötü eleştirilerden şikâyet etmiş, hazineden bütçe istemiş ve

---

⁴¹³ Atay, *Çankaya*, s.384-385.

⁴¹⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.158.

⁴¹⁵ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s.100.

⁴¹⁶ Aydemir, *Tek Adam*, s.169.

⁴¹⁷ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 158-159, Ortak, “Vaiz İbrahim Ethem Efendi’nin İstiklal Mahkemelerinde Yargılanması”, s. 66.

İstanbul'a gelen resmi görevlilerin kendisini ziyaret etmemesinden yakınmıştır. Ayrıca halife ve hükûmet arasında temas sağlanması için bir temsilci belirlenmesini talep etmiştir. İsmet Paşa, durumu derhal Harb Oyunları için İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir⁴¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa, askeri erkânın hazır bulunduğu Harb Oyunları esnasında, hilâfetin kaldırılması fikrini askeri kadroya bildirmiştir⁴¹⁹. Mustafa Kemal Paşa, bu fikrini Ali Fuat Paşa'ya şu sözlerle açıklamıştır: “*Hilâfetin ilgasıyla Osmanlı hanedanı mensuplarının Türkiye’den çıkarılması. Şeriye, Evkaf, Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin ilgası, Erkânı Harbiye Umumiye Vekâleti yerine müstakil bir Erkânı Harbiye Umumiye Reisliğinin ihdası, tedrisatın birleştirilmesi. Fuat Paşa, bunlar hakkında mütalaanızı sorabilir miyim?*”. Ali Fuat Paşa da bunların biran evvel hayata geçirilmesi gerektiği cevabını vermiştir⁴²⁰.

2 Mart 1924'te Halk Fırkası'nda yapılan görüşmelerde, hilâfetin kaldırılması ve hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılması, Şeriye, Evkaf ve Erkânı Umumiye Vekâletleri'nin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat hakkındaki kanun teklifleri kabul edilerek TBMM'de görüşülmesine karar verilmiştir⁴²¹.

Halk Fırkası'nın kabul ettiği teklifler 3 Mart 1924 günü TBMM'de görüşülmeye başlanmıştır: “*Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elli refikinin Hilâfetin ilgasına ve Hanedanı Osmanin Türkiye haricine çıkarılmasına dair teklifi kanunisi,*

Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve 50 refikinin Şeriye ve Evkaf, Erkânı Harbiye Vekâletlerinin ilgasına dair teklifi kanunisi,

Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve elli refikinin Tevhidi Tedrisat hakkında kanun teklifi” şiddetli tartışmalardan sonra⁴²², 429, 430 ve 431 numaralı kanunlar olarak kabul edilmiştir⁴²³.

Hilâfetin kaldırılmasıyla Laik Türkiye'nin önündeki önemli engellerden birisi daha kaldırılmıştır. Hilâfetin kaldırılması, İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa

---

⁴¹⁸ İnönü, *Hatıralar*, II, s.186.

⁴¹⁹ Aydemir, *Tek Adam*, s. 169.

⁴²⁰ Cebesoy, *Hatıralar*, C.2, s.66.

⁴²¹ *Vatan*, “Halk Fırkası Dün Dört Mühim Celse Akdederek Teklif Edilen Kanunları Müzakere ve Kabul Etmıştır. Meclis Bu Gün Öğleden Sonra İçtima Edecektir”, 3 Mart 1924, s. 1.

⁴²² TBMM, Z.C,VII, 03.03.1340, D.2, s. 21-69.

⁴²³ TBMM Kanunlar Dergisi C.2, No: 429, 430,431, s.241, 242, 243.

arasındaki ilişkileri daha da güçlendirirken, lider kadro içerisindeki muhafazakâr isimlerin devrimci kadrodan koparak, yeni siyasi oluşumlara girmesine neden olmuştur. Rıza Nur, Hilâfetin kaldırılmasını Mustafa Kemal Paşa tarafından işlenen bir cinayet olarak nitelemiş, Kazım Karabekir de Mustafa Kemal Paşa'nın halifelik niyetinde olduğunu, bunu başaramayınca da hilâfeti ortadan kaldırdığını iddia etmiştir. Bazı kesimlere göre ise Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik teklifinde bulunulmuş, ancak Paşa bu teklifi şiddetle reddetmiştir. Muhalif basın ise İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin de etkisiyle daha önce şiddetle savunduğu hilâfeti, kaldırılması esnasında aynı şekilde savunamamıştır⁴²⁴.

---

⁴²⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.162-163. Bkz: Kazım Karabekir Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki Halifelik iddiaları, Uğur Mumcu, "Kazım Karabekir Anlatıyor", Dizi-Röportaj, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1990, s.6.

SONUÇ

Cumhuriyet öncesinde kurulan İstiklal Mahkemeleri, İstanbul Hükûmetinin propagandalarını önlemek, asker kaçakları sorununu çözmek ve asayişi sağlamak amacıyla kurulmuş, 1920-1922 yılları arasında merkezi otoritenin sağlanması için başvuru son çare olmuştur. Yasama ve yürütme gücünü elinde bulunduran TBMM, ihtilalci karakterdeki İstiklal Mahkemeleri ile yargı gücünü de eline almıştır. Faaliyetleri TBMM tarafından denetlenen İstiklal Mahkemeleri, Milli Mücadele'nin kazanılmasında büyük rol oynamıştır. İstiklal Mahkemeleri kurulduğu bu olağanüstü dönemde olağanüstü faaliyetlerde bulunmuş ve herhangi bir siyasi amaç gözetmemiştir.

Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri ise olağanüstü bir durum yaşanmadığı dönemlerde dahi faaliyete geçirilerek, inkılâpların kolaylıkla uygulanması, muhalefetin bastırılması ve tek parti iktidarının kurulması gibi siyasi amaçlara hizmet etmiştir. İkinci dönem İstiklal Mahkemeleri olarak bilinen 1923-1927 yılları arasındaki bu süreç ihtiyaçtan ziyade siyasi hedeflerin gerçekleştirilmesine zemin hazırlayan devrim mahkemeleri olarak ortaya çıkmıştır.

Milli Mücadele'nin kazanılması ve barış devresinin açılmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının önünde yeni engeller ortaya çıkmıştır. Saltanat ve hilâfetin geleceği hakkındaki belirsizlik lider kadroda bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkarmış, bu anlaşmazlıklar süreç içerisinde ayrılıklara ve hesaplaşmalara neden olmuştur. Hüseyin Rauf Bey'in bu süreçte muhalif tavırlarıyla ortaya çıkması, Lozan Konferansı'na İsmet Paşa'nın gönderilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu aşamada Hüseyin Rauf Bey Başvekil olmasına rağmen saf dışı bırakılmış, İsmet Paşa ani bir kararla Hariciye Vekilliğine atanarak Lozan'a gönderilmiştir. Bu ayrışma zamanla İsmet Paşa ve Hüseyin Rauf Bey arasında bir rekabet ortamı yaratmış ve Hüseyin Rauf Bey'in Halk Fırkası'nda yargılanmasıyla sonuçlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası projesini ortaya atmasıyla birlikte mevcut ayrılık derinleşmeye başlamıştır. Halk Fırkası'nın kurulacak olması ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu firkanın liderliğine kesin gözüyle bakılması muhaliflerin çekincelerini arttırmıştır. Başta basın olmak üzere muhalifler Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki bir firkanın demokrasiden ziyade tek parti tekeli

başlatacağını iddia etmişlerdir. Zaten süreç bu düşüncenin doğruluk payını ortaya koymuş ve yıllarca Tek Parti hâkimiyeti hüküm sürmüştür.

Ankara'nın başkent ilan edilmesi cumhuriyetin ilanı noktasında önemli bir adım olmuştur. Bu karar ile yıllar önce Anadolu'ya taşınan devletin idare merkezi resmileştirilmiştir. Basının etkili gücünün farkında olan Mustafa Kemal Paşa, gazetelere yaptığı açıklamalarla inkılâplara zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet önce gazetelerde tartışılmış, daha sonra Fethi Bey hükûmetinin saf dışı bırakılmasıyla oluşan hükûmet buhranı sonunda ilan edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve özellikle İsmet Paşa inkılâplar hayata geçirilmeden uygun zemini hazırlamış ve gerekli hamleleri yapmıştır. İsmet Paşa bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır: “...*Fethi Bey'in karşısında hal olunmaz bir hükûmet buhranı bulunması ve bunun bir Cumhuriyet ilanına varması, Atatürk'ün tasavvuru içindedir. Binaenaleyh Cumhuriyet ilanı için o tertip yürüyor. Bir telakkiye göre, devlet için, memleket için lazım olan bir açık durum temin edilmiş ve esaslı bir adım atılmış oluyor. Bu telakkiyi benimserim. Ben neticeye bakarım*”⁴²⁵.

Cumhuriyetin ilanı esnasında lider kadroda yaşanan anlaşmazlık bir kez daha kendini göstermiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği gece Rauf Bey başta olmak üzere birçok isim Ankara dışında bulunmaktadır. Nitekim Rauf Bey durumu İstanbul'da öğrenmiş ve cumhuriyetin bir oldubitti şeklinde ilan edildiği yönünde gazetelere demeç vermiştir. Her ne kadar yıllardan beri cumhuriyet tesis edilmiş olsa da bunun resmen ilanında önemli isimlerin muhalefetinden çekinildiği ortadadır.

Cumhuriyetin ilanı şüphesiz hilâfet meselesini yeniden kamuoyunun merkezine taşımıştır. Bu aşamada, hükûmete yakınlığı ortada olan Akşam gazetesinin Halife Abdülmecit Efendi'nin istifa edeceği yönünde yayınladığı bir haber Hilâfetin kaldırılması için ilk zemini hazırlamıştır. Seçil Akgün'ün de dediği gibi Abdülmecit Efendi'nin istifası yönündeki haberler aslında halifenin kendi isteğiyle istifası için yapılan bir uyarıdır⁴²⁶. Hükûmet sistemli bir halde inkılâplarını hayata geçirmek için hamleler yapmıştır.

Hilâfet meselesinin gündeme taşınması ve İstanbul basını tarafından halifeye destek verilmesi, Ağa Han ve Emir Ali gibi İngiliz devletine hizmetleri ortada olan şahısların da bu konuya müdahil olması İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin

⁴²⁵ İnönü, *Hatıralar*, II, s.174-175.

⁴²⁶ Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması*, s.136.

kurulmasına neden olmuştur. İstanbul İstiklal Mahkemesi, cumhuriyet öncesi İstiklal Mahkemelerinden farklı olarak siyasi alanda hizmet etmiş ve muhaliflerin bastırılmasında etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Muhalif gazetecilerin ve özellikle halifeye açıkça destek veren Lütfi Fikri Bey'in Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yargılanması ve daha sonra beraat etmeleri, mahkemenin bir baskı aracı olduğunun kanıtıdır. Hilâfetin kaldırılması sırasında muhalefet ve basın daha önce gösterdiği tepkinin yarısını dahi gösterememiştir.

Falih Rıfki Atay, İstanbul İstiklal Mahkemesi hakkındaki düşüncesini şu sözlerle açıklamıştır: *“Keşke bu İstiklal Mahkemesi hiç gönderilmemiş olsaydı! İhsan ve arkadaşlarının zaafî kötü bir tepki uyandırmıştır. Nihayet daha sonraki sehpalı ve ölümlü İzmir İstiklal Mahkemesi faciasına yol açmıştır”*⁴²⁷.

---

⁴²⁷ Atay, *Çankaya*, s.384-385.

KAYNAKÇA

a. Kitap

- AKGÜN, Seçil, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Turhan Kitabevi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:9, Ankara.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet(1919-1920)*, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- ATAY, Falih Rifki, *Çankaya*, Sena Matbaası, İstanbul 1980.
- AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri 1920-1923/ 1923-1927*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.
- AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 (Kuruluş)*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, C.3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, C.1, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, C.2, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960.
- ÇETİNER, Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005.
- ÇULCU, Murat, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*, C.1, Kastaş Yayınları, İstanbul Temmuz 1993.
- ÇULCU, Murat, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*, C.2, Kastaş Yayınları, İstanbul Temmuz 1993.

- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem SAR, *Atatürk ve Türkiyenin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- HÜLAGÜ, Metin, *Yurtsuz İmparator Vahdettin, İngiliz Gizli Belgelerinde Vahdeddin ve Osmanlı Hanedanı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, I, Haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınları, Ankara Ekim 1985.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, II, Bilgi Yayınları, Ankara Kasım 1987.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- KILIÇ, Ali, *İstiklal Mahkemeleri Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, Ankara 1997.
- KİLİ, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- KOÇİN, Abdulhekim, *İstiklal Mahkemeleri(Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, I, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- KOÇİN, Abdulhekim, *İstanbul İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, II, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- MUHYİDDİN, Muzaffer, *Vahidüddin'in İhanetleri ve Firarı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.
- ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, III, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995.

TUNCAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

TURGUT, Hulusi (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

TÜRKER, Hasan, *Türk Devrim Tarihi ve Basın (1922-1925)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000.

TÜRKGELDİ, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*, C.3, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

b. Makale ve Tez

AYDOĞAN, Erdal, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Girişi, Karşılansması ve İstanbul'daki İlk Günleri, *Atatürk Dergisi*, IV/2 (Ocak 2004), ss.149-159.

ÇAVDAR, Necati, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tefik Paşa*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2010.

ÇELİK, Kemal, “Milli Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.X, S.40, (Kasım 2007), ss.569-613.

ÇETİN, İsmigül, *Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013.

DÜNDAR, Tahir, *Muhalefetin Bastırılması Açısından İstiklal Mahkemeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2014.

ERDEM, Ş. Can, “İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI/62 (Temmuz 2005), ss.677-694.

HAÇİN, İlhan, “Hüseyin Rauf Orbay ve I. TBMM’deki Faaliyetleri (1920-1923)”, *CTAD*, S.23, (Yıl:12, Bahar 2016), ss.53-88.

HALAÇOĞLU, Ahmet, “Amasya Protokolü ve İstanbul Hükûmetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/43(Mart 1999), ss.229-234.

KARTAL, Cemile Burcu, “Ankara’nın Başkent Oluş Sürecinde Dönemin Basımında Ankara ve İstanbul: “Makarr” ve “Payitaht” ” , *Ankara Araştırmaları Dergisi*, I/1, (2013), ss.75-88.

KASALAK, Kadir, “Kuva-yı Milliye’nin Askeri Açından Etüdü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/42(Kasım 1998), ss.979-1004.

KEMAL, Cemal, “Mustafa Kemal’in Mondros Mütarekesi’ne Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46(Güz 2010), ss.367-400.

ORTAK, Şaban, “Vaiz İbrahim Ethem Efendi’nin İstiklal Mahkemelerinde Yargılanması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2, (Aralık 2016), ss. 51-81.

ÖZCAN, Selim, “Amasya Genelgesi’nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1(2013), ss.69-82.

ÖZKAYA, Yücel, “Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11, (1993), ss.279-310.

ÖZKAYA, Yücel, “İstanbul’un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul’dan Ankara’ya Kaçışı Olayı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/13, (Kasım 1988), ss.127-143.

ÖZKAYA, Yücel, “Kuva-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/24(Temmuz 1992), ss.451-480.

SAYLAN, Gürkan Fırat, “İstanbul’un resmen İşgali (16 Mart 1920), *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11/41 (Ocak 2014), ss.17-40.

c. Gazeteler

AKŞAM

ANADOLU’DA YENİ GÜN

AYIN TARİHİ
CUMHURİYET
HÂKİMİYET-İ MİLLİYE
İKDAM
İLERİ
RENİN
TANİN
TEVHİD-İ EFKÂR
VAKİT
VATAN

d. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Kanunlar Dergisi

TBMM Zabıt Cerideleri

Şişli Şişe ve Sulu ve 1924-25 yılı için... Sağlık Bakanlığı... Çarşamba...

معاونت فرارینه داتر تقصیلات

ویدمالین دوغریده ووغریه انگلیزله مراجعت ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

فراریه و سرباگ اشغال... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

انقلابی تورکیا

عبدالمجید افندی حضرتلری دون مقام خلافته انتخاب ایدلدیلر

جلسه مای ویدمالینک خلفه دارفتوای قبول و ۱۹۲۸ رابره مجید افندی بی آخاب

ایرتمشر رجلمسه کی مذاکرات و رأفت باتاده کلمه نفاذله

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

توقایله اندی... ایدرک حمایه سی ویاقتیره نفقنی طلب ایتمشر

اتحادیه خاله
تکلیف ادرسی
تکلیف ادرسی
تکلیف ادرسی

یونانی

آقرمه
۲۴ اپریل
۱۳۳۹
پانزدهمین سالگرد
۱۳۳۹

غازی مصطفی کمال پاشا حضرت تلرینک بیانات مهمه سی داخلی اکتشافی، جمهوریت اساسیه منسوب اولادیه، باخت مسئله سی ارتق موجود و کلدیه، آقرمه، نورک جمهوریت تلرینک مرکز بر

وینس غازی مشیر معالی کمال پاشا حضرت تلرینک بیانات مهمه سی
داخلی اکتشافی، جمهوریت اساسیه منسوب اولادیه، باخت مسئله سی ارتق
موجود و کلدیه، آقرمه، نورک جمهوریت تلرینک مرکز بر

اقتصاد و کلبی محمد اسعد تلرینک استفساری

اقتصاد و کلبی محمد اسعد تلرینک استفساری
اقتصاد و کلبی محمد اسعد تلرینک استفساری

هیئت و کلبه

هیئت و کلبه
هیئت و کلبه
هیئت و کلبه

اقتصاد و کلبی محمد اسعد تلرینک استفساری
اقتصاد و کلبی محمد اسعد تلرینک استفساری

اصرفا بله مذاکرات

اصرفا بله مذاکرات
اصرفا بله مذاکرات
اصرفا بله مذاکرات

بوزج، اطه تسلیم و تسلیم روتوقلی

بوزج، اطه تسلیم و تسلیم روتوقلی
بوزج، اطه تسلیم و تسلیم روتوقلی
بوزج، اطه تسلیم و تسلیم روتوقلی

بواهار ستاسیه محاربه داخلیه باشلادی

بواهار ستاسیه محاربه داخلیه باشلادی
بواهار ستاسیه محاربه داخلیه باشلادی
بواهار ستاسیه محاربه داخلیه باشلادی

قحی بیک و داغلی و داتی

قحی بیک و داغلی و داتی
قحی بیک و داغلی و داتی
قحی بیک و داغلی و داتی

برون باشی اغتیری

برون باشی اغتیری
برون باشی اغتیری
برون باشی اغتیری

ایرین حیدر اوزرندزه اولاق باشی

ایرین حیدر اوزرندزه اولاق باشی
ایرین حیدر اوزرندزه اولاق باشی
ایرین حیدر اوزرندزه اولاق باشی

کلبه

کلبه
کلبه
کلبه

کلبه

کلبه
کلبه
کلبه

کلبه

کلبه
کلبه
کلبه

432 Anadolu 'da Yeni Gün. "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazineyelerinin Beyanat-ı Muhimmesi", 24 Eylül 1923. Mustafa Kemal Paşa'nın Neue Freie Presse gazetesinde Cumhuriyet hakkında yaptığı açıklama.

435 Lütfi Fikri, “Huzur-u Hazreti Hilafetpenahiye Açık Arzu”, Tanin, 10 Temmuz 1923. Halife Abdülmecit Efendi’nin istifa edecekleri söylentileri üzerine, Lütfi Fikri Bey’in Halifeye destek için yazdığı mektup ve mektubuna Halife’den istifa emreyerek başkılara karşı yazdığı bir mektup bu nedenle İstanbul İstiklal Mahkemesinde yargılanmıştır.

EKLER-10⁴³⁷

Halife'nin şeref ve kudretine, nüfuz ve tesirine târi olan zaaftan dolayı içtimai ve manevi büyük bir kuvvet ad edilen İslamiyet'in ehlişünnetten olan halkın şuebat-ı vasiası meyanında gevşemekte olduğu kemali teessüfle müşahade etik. Sathi münakaşadan münezzehten olan vekayii esbabı malumdan dolayı ayrı ayrı zikr etmek istiyoruz. Vukuu bulacak mülahazatımızdan millet mümessilleri nüfuzunu zerre kadar tenkis etmek istediğimiz bir an bile hatıra gelmemelidir. Hürmetle talep etmek istediğimiz şey Âlem-i İslam'ın riyaset-i diniyesinin şeri şerife göre tam ve kâmil olarak muhafazasıdır. Halifenin nüfuzunun tenkisi veya bir amali dini gibi Türkiye teşkilatı siyasisyesinden onun teb'idi bugün fikrimizce İslam'ın dağılması, o manevi cihan kuvvetinin amali suretinde ziyai demek olacaktır. Bu böyle bir haldir ki ne Büyük Millet Meclisi, ne de Reisicumhur Gazi Mustafa Paşa Hazretlerinin nazarı dikkatlerinden, mümkün değil kaçmaz. Bizim fikrimize göre Halife-İmam ehlişünnetin vahdetini temsil eder: Halifenin Türk milletinden bir fert olması, Türk devletinin müesseseleri ahfadından bulunması, milel-i İslamiye arasında Türklüğe mübeccel bir mevkie bahşeder. Bu, on dört asırdan beri ehlişünnet arasında bir esas olarak telakki edilmiştir. Peygamber vekili olan Halifenin Cemaat-i İslamiyenin olduğundan icmai ümmet vardır. Onunla bütün müminin arasında ehlişünneti yekdiğerine razı eden bir alaka mevcuttur. Âlemi İslam beyanında bir nifak hasıl etmeksizin, bu anasırı dini İslam fikrinden çıkarılıp atılamaz. Halife, nüfuzu dünyevisini kaybettiği zaman bunu bütün meliklerle emirlerin idare-i umurundaki salahiyetlerini teyit ve dualarda asri nüfuzu istimal için onun müsaadesini istihsale kendilerini mecbur tuttuklarını zat-ı devletlerine hatırlatmaya lüzum yoktur. Eğer İslamiyet dünyada büyük bir manevi kuvvet olarak muhafaza edilmek isteniyorsa Halifenin nüfuz ve şerefi hiçbir zaman Papa'nın nüfuz ve şerefinden az olmamalıdır. İşte bu ve bunlara mümasil diğer esbaptan dolayı Türkiye'nin dostları olarak biz, Hilafet ve İmanın Müslüman milletlerin itimat ve hürmete layık olan bir mevkie vaz olunması ve böylece Türkiye'ye de kuvvet ve şeref bahşedilmesini kemali hürmetle Türkiye Büyük Millet Meclisinden ve O'nun basiretkâr müritlerinden istirham eyleriz. Biz, Paşa Hazretleri, sizin muti bendeleriniziz.

Emir Ali - Ağa Han

---

⁴³⁷ *Tanin*, "Hilafet Meselesine Dair", 5 Kanunievvel 1923. Ağa Han ve Emir Ali'nin İsmet Paşa'ya hitaben gönderdikleri Hilafet Mektubu.

یادداشتی: ۱۰ آبان ۱۳۳۳
 ۱۳۳۳ آبان اول
 ۱۳۳۳ آبان اول
 ۳ غرض

مجلس شورای عالی
 کمیسیون تخصصی
 برای بررسی و تصویب
 طرح پیشنهادی
 آقایان: ...

۳ غرض

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

استقلال حکم رسد

آرشیه (۹) ... استقلال حکم رسد ...

بوگون استانبوله درت کسیدین مرکب بر استقلال حکم رسد کیلور.

عصمت باشا استانبوله کیزلی تکبوت بولونیزه دار بعضی اورای و محسوسات اولدی یعنی سولر...

صاحبین توفیق اولونمشررد.

توفیق اولونمشررد ... صاحبین توفیق اولونمشررد ...

توفیق ناهل یایلمدی

توفیق ناهل یایلمدی ... توفیق ناهل یایلمدی ...

توفیق ایشیار و ساقی

توفیق ایشیار و ساقی ... توفیق ایشیار و ساقی ...

توفیق ایشیار و ساقی

توفیق ایشیار و ساقی ... توفیق ایشیار و ساقی ...

توفیق ایشیار و ساقی

توفیق ایشیار و ساقی ... توفیق ایشیار و ساقی ...

توفیق ایشیار و ساقی

توفیق ایشیار و ساقی ... توفیق ایشیار و ساقی ...

توفیق ایشیار و ساقی

توفیق ایشیار و ساقی ... توفیق ایشیار و ساقی ...

توفیق ایشیار و ساقی

توفیق ایشیار و ساقی ... توفیق ایشیار و ساقی ...

توفیق ایشیار و ساقی

توفیق ایشیار و ساقی ... توفیق ایشیار و ساقی ...

توفیق ایشیار و ساقی

توفیق ایشیار و ساقی ... توفیق ایشیار و ساقی ...

438 İleri. "Bu Gün İstanbul'a Dört İhtikarlı Murekkep Bir İhtikarlı Mahkemesi Geliyor", 11 Kanunievvel 1923. İstanbul İhtikarlı Mahkemesi Başkanı İhsan Bey (Cebel-i Bereket) orta, mahkeme üyesi Vasif Bey (Saruhan) solda, mahkeme üyesi Refik Bey (Konya) sağda. Alt kısımda ise Tevhid-i Efkar Başyazarı Velid Ebuzziya -sağda, Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit-orta, İkdam Başyazarı Ahmet Cevdet -solda.

ÖZGEÇMİŞ

Abdullah AYDIN, 1 Ocak 1989'da Yozgat'ın Çayıralan ilçesinde doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Servet Akaydın İlkokulu'nda Kayseri'de tamamladı. Lise öğrenimini Kocasinan Fevzi Çakmak Lisesi'nde tamamladı. 2010 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Cumhuriyet Meslek Yüksek Okulu Radyo ve Televizyon Programcılığı Bölümü'nden mezun oldu. 2016 yılında Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2016 yılında Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tarih Bölümü Tezli Yüksek Lisans eğitimine başladı. Kayseri'de ikamet etmekte olup evli ve bir çocuk babasıdır.

